ספורנו על שמות

ספורנו על התורה

geulaquiz.com

פרק א

א **וְאֵלֶּה שְׁמוֹת.** אֵלֶּה הַנִּזְכָּרִים בְּכָאן הָיוּ רְאוּיִים לְהִוָּדַע בְּשֵׁם, כִּי כָּל אֶחָד מֵהֶם רָאוּי לִהְיוֹת נֶחְשָׁב אִישׁ עַל שְׁמוֹ הַמּוֹרָה עַל צוּרָתוֹ הָאִישִׁיִּית. וְאֵלֶּה כָּל יְמֵי חַיֵּיהֶם הָיוּ לִמְאוֹרוֹת, וְלֹא יָצָא הַדּוֹר לְתַרְבּוּת רָעָה. אָמְנָם אַחֲרֵי מוֹתָם לֹא הָיוּ הַצַּדִּיקִים שֶׁבִּבְנֵיהֶם כָּל כָּךְ חֲשׁוּבִים בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם.

ו **וְכָל הַדּוֹר הַהוּא.** כָּל שִׁבְעִים נֶפֶשׁ, שֶׁלֹּא בָא הַדּוֹר לְקִלְקוּל גָּמוּר כָּל יְמֵיהֶם׃

ז **פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ.** וְאַחַר שֶׁמֵּתוּ כָּל שִׁבְעִים נֶפֶשׁ נָטוּ לְדַרְכֵי שְׁרָצִים, שֶׁרָצִים לִבְאֵר שַׁחַת, וּבְכֵן.

ח **וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם וְכוּ׳.** אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה זִכָּרוֹן מִמֶּנּוּ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים לַמְּלָכִים בְּלִי סָפֵק, בִּפְרָט בְּעִנְיַן הַחִדּוּשׁ אֲשֶׁר שָׁם לְחֹק, לֹא עָלְתָה עַל לֵב הַמֶּלֶךְ הֶחָדָשׁ אֶפְשָׁרוּת הֱיוֹתוֹ מִזֶּה הָעָם, וְשֶׁהָיָה עִם זֶה רָאוּי לָשֵׂאת פָּנִים לְעַמּוֹ בַּעֲבוּרוֹ.

י **הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ.** לְבַד עָלָיו בַּעֲקִיפִין׃

וְעָלָה מִן הָאָרֶץ. מֵעֲצָמוֹ, מִבְּלִי שֶׁנְּגָרְשֵׁם בְּכֹחַ בִּלְתִּי סִבָּה מְבוֹאֶרֶת, לָתֵת אוֹתָנוּ לְשִׁמְצָה בְּקֶרֶב הָעַמִּים. וְזֶה נַעֲשָׂה ״פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה״, כִּי תִקְרֶאנָה רָעוֹת וְצָרוֹת שֶׁל אֵיזוֹ מִלְחָמָה, כְּמוֹ ״וַתִּכַּל דָּוִד״ (שמואל ב יג׃לט), נֶפֶשׁ דָּוִד.

וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שׂוֹנְאֵינוּ. כִּי בִּהְיוֹתָם נִבְדָּלִים מִמֶּנּוּ בַּמִּילָה וּבַלָּשׁוֹן וּבַדֵּעוֹת הָעִבְרִים, בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יָכְלוּ הַמִּצְרִים לֶאֱכֹל אֶת הָעִבְרִים לֶחֶם (בראשית מג׃לב), הֵם לָנוּ לְאוֹיְבִים בְּלִי סָפֵק, וְיִגְּלוּ שִׂנְאָתָם אָז בְּעֵת צָרוֹת הַמִּלְחָמָה.

יא **לְמַעַן עַנּוֹתוֹ.** כְּדֵי שֶׁיַּסְכִּימוּ לָצֵאת אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת.

וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת. וְהֵם קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם לְמַס לִבְנוֹת אֶת הֶעָרִים.

יג **וַיַּעֲבִידוּ.** כְּשֶׁרָאוּ אוֹתָם מְבַזִּים עַצְמָם לְפָעָלָה פְּחוּתָה, שָׂמוּ אוֹתָם לַעֲבָדִים, וְזֶה כִּי כְּפִי מַה שֶּׁהָיוּ מוֹסִיפִים חֲטָאת עַל חֲטָאת כֵּן אָבְדָה עֲצָתָם, וְיָצְאוּ מֵרָעָה לְרָעָה.

יד **וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם.** כַּאֲשֶׁר הוֹסִיפוּ לַחֲטֹא בְּדֵעוֹת וּבְמַעֲשִׂים, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד הַנָּבִיא בְּאָמְרוֹ (יחזקאל כ׃ח) ״וַיַּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ אֵלַי, אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ, וְאֶת גִּלּוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזָבוּ, וָאֹמַר לִשְׁפֹּךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם, לְכַלּוֹת אַפִּי בָּהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרָיִם״. וְכֵן הָיְתָה יַד צָרֵיהֶם עֲלֵיהֶם הָלוֹךְ וְקָשֶׁה.

טו **לַמְיַלְּדוֹת הָעִבְרִיּוֹת.** לְאוֹתָן שֶׁהָיוּ בְּעִיר מִצְרַיִם, כִּי אָמְנָם בְּעֵת כָּל כָּךְ רַב לֹא הָיוּ שְׁתֵּי מְיַלְּדוֹת בִּלְבָד. אֲבָל אַחַר שֶׁבָּגְדוּ בַּמֶּלֶךְ מְיַלְּדוֹת מִצְרַיִם, אַחַר שֶׁדִּבֵּר לָהֶן הַמֶּלֶךְ בְּעַצְמוֹ, לֹא שָׂם לִבּוֹ לִבְטוֹחַ בִּמְיַלְּדוֹת שְׁאָר מְקוֹמוֹת.

יח **מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן.** שֶׁבְּגַדְתֶּן בִּי, כִּי הִנֵּה כְּשֶׁצִּוִּיתִי לֹא מְאַנְתֶּם לַעֲשׂוֹת מִצְוֹתַי, וּבָטַחְתִּי בָּכֶן שֶׁתְּמִיתוּ הַיְלָדִים, וְתוֹחַלְתִּי נִכְזְבָה.

וַתְּחַיֶּיןָ אֶת הַיְלָדִים. וְלֹא דַי שֶׁלֹּא עֲשִׂיתֶן מִצְוָתִי לַהֲמִיתָן, כִּי גַּם נְתַתֶּם עֵצוֹת לְהַחֲיוֹתָם.

יט **כִּי חָיוֹת הֵנָּה.** בְּקִיאוֹת בִּמְלֶאכֶת הַמְיַלֶּדֶת, וְאִם נֶחְפֹּץ לַעֲשׂוֹת דָּבָר אוֹ לְדַבֵּר שֶׁלֹּא כַהֹגֶן, תִּהְיֶינָה מַרְגִּישׁוֹת בַּדָּבָר וְלֹא תִקְרֶאנָה עוֹד אוֹתָנוּ לְיַלֵּד, וְלַמֶּלֶךְ אֵין שֶׁוֶה לְהָמִית אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם בִּלְבָד.

פרק ב

ב **כִּי טוֹב הוּא.** יָפֶה, כְּמוֹ ״כִּי טֹבַת הִנָּהּ״ (בראשית ו׃ב). רָאֲתָהוּ יָפֶה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהָיָה מֻרְגָּל, וְחָשְׁבָה שֶׁזֶּה הָיָה לְתַכְלִית מְכֻוָּן מֵאֵת יוֹצְרוֹ, כִּי אָמְנָם יְפִי הַתַּבְנִית יוֹרֶה עַל טוּב מֶזֶג הַחֹמֶר וּשְׁלֵמוּת הַכֹּחַ הַמְצַיֵּר.

ג **וַתָּשֶׂם בַּסּוּף.** מָקוֹם שֶׁלֹּא יִרְאוּ אוֹתָהּ עוֹבְרֵי דֶּרֶךְ כְּשֶׁהָיְתָה מַנִּיחָה שָׁם אֶת הַתֵּבָה, וְעִם זֶה בָּחֲרָה בְּמָקוֹם הַסּוּף, לַהֲפֹךְ גְּזֵרַת הַשִּׁלְכָתוֹ בַּיְאוֹר לַעֲמִידָתוֹ בַּסּוּף עַל שְׂפַת הַיְאוֹר׃

ד **לְדֵעָה מַה יֵּעָשֶׂה לוֹ.** שֶׁחָשְׁבָה שֶׁיִּקָּחֵהוּ אֵיזֶה מִצְרִי כִּשְׁאָר אֲסוּפִים, כִּי רַבִּים אֲסוּפִים הָיוּ בְּמִצְרַיִם בְּלִי סָפֵק, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ זִמָּה, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד הַנָּבִיא בְּאָמְרוֹ ״וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם״ (יחזקאל כג׃כ).

ה **לְרַחֵץ עַל הַיְאוֹר.** בַּחֶדֶר שֶׁל מֶלֶךְ שֶׁהָיָה סָמוּךְ לַיְאוֹר וּמַבִּיט בּוֹ. כִּי אָמְנָם כְּבוֹדָהּ בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה, בְּלִי סָפֵק לֹא יָצָאָה אֶל הַיְאוֹר.

וְנַעֲרוֹתֶיהָ הוֹלְכוֹת. לָכֵן לֹא שָׁלְחָה אַחַת מֵהֶן, שֶׁלֹּא הָיוּ אָז שָׁם עִמָּהּ.

וַתִּשְׁלַח אֶת אֲמָתָהּ. הָאָמָה הַמְשָׁרֶתֶת אוֹתָהּ אָז לְרַחוֹץ. וְכָל זֶה בִּרְצוֹן אֱלֹהֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁלַח אַחַת מֵהַנְּעָרוֹת הַחֲשׁוּבוֹת וְתִסְמוֹךְ עָלֶיהָ, וְאוּלַי תִּבְחַר לְהַשְׁלִיכוֹ אֶל הַיְאוֹר:

ו **וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֵהוּ.** וַתֵּרֶא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא וְיָפֶה מְאֹד.

אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נַעַר בֹּכֶה. וְרָאֲתָה שֶׁעִם הֱיוֹתוֹ יֶלֶד הָיָה נַעַר בּוֹכֶה, וְזֶה כִּי הַוָּלָד מֵעֵת הוֹלְדוֹ עַד הֱיוֹתוֹ שָׁלֵם בְּגִדּוּל יִקָּרֵא יֶלֶד, כְּעִנְיַן "הַיְלָדִים אֲשֶׁר גָּדְלוּ אִתּוֹ" (מלכים א יב:י) הָאָמוּר בִּרְחַבְעָם, וְכֵן "יְלָדִים אֲשֶׁר אֵין בָּהֶם כָּל מוּם" (דניאל א:ד) הָאָמוּר בְּדָנִיֵּאל וַחֲבֵרָיו. וּמֵעֵת הֱיוֹתוֹ מִתְנַעֵר וּמִתְנוֹעֵעַ בִּתְנוּעוֹת בִּלְתִּי שְׁלֵמוֹת לְהַשִּׂיג תַּכְלִית יִקָּרֵא נַעַר. וּמִזֶּה יִקָּרֵא כָּל מְשֻׁרַת נַעַר, כִּי אָמְנָם רֹב תְּנוּעוֹתָיו בִּלְתִּי שְׁלֵמוֹת כְּפִי הַצָּרִיךְ לְהַשִּׂיג הַתַּכְלִית הַמְכֻוָּן מֵאֲדוֹנָיו. אָמַר, אִם כֵּן, שֶׁרָאֲתָה שֶׁעִם הֱיוֹתוֹ יֶלֶד נוֹלָד מְקֻרוֹב הִנֵּה הָיָה נַעַר בּוֹכֶה, מִתְנַעֵר בִּתְנוּעָה נִפְלָאָה כְּבֶן גִּילוֹ.

וַתַּחְמֹל עָלָיו. שֶׁיִּהְיֶה וָלָד נָאֶה וּמוּכָן לִשְׁלֵמוּת כָּזֶה נִזְרָק לַיְאוֹר.

וַתֹּאמֶר מִיַּלְדֵי הָעִבְרִים זֶה. אֵין זֶה אֲסוּפִי, נוֹלָד מִזְּנוּת, בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה מוּכָן לִבְגֹד, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו נז:ד) "יִלְדֵי פֶּשַׁע זֶרַע שָׁקֶר":

ז **מֵינֶקֶת מִן הָעִבְרִיּוֹת.** שֶׁיִּהְיֶה הֶחָלָב יוֹתֵר נָאוֹת לְמִזְגּוֹ:

וְתֵינֵק לָךְ. לַעֲמוֹד לְפָנַיִךְ, מֵאַחַר שֶׁלִּפְעָמִים יִפְיוֹ וְהַכְנוֹתָיו לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצֵּב (משלי כב:כט).

י **וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה.** מְמַלֵּט וּמוֹשֶׁה אֶת אֲחֵרִים מִצָּרָה.

וַתֹּאמֶר כִּי מִן הַמַּיִם מְשִׁיתִהוּ. הַטַּעַם שֶׁקָּרָאתְיו מֹשֶׁה לְהוֹרוֹת שֶׁיְּמַלֵּט אֶת אֲחֵרִים הוּא, כִּי אָמְנָם מְשִׁיתִהוּ מִן הַמַּיִם אַחַר שֶׁהָיָה מוּטָל בְּתוֹכָם, וְזֶה לֹא הָיָה כִּי אִם בִּגְזֵרַת עִירִין (דניאל ד:יד) כְּדֵי שֶׁיְּמַלֵּט הוּא אֶת אֲחֵרִים.

יא **וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם.** נָתַן לִבּוֹ לִרְאוֹת בְּעָנְיֵי אֶחָיו:

וַיַּרְא אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה אִישׁ עִבְרִי מֵאֶחָיו. וּמִצַּד הָאַחֲוָה הִתְעוֹרֵר לְהִנָּקֵם:

יג **וַיֹּאמֶר לָרָשָׁע.** מִפְּנֵי הֱיוֹת כָּל אֶחָד מֵהֶם אָחִיו, לֹא הִתְעוֹרֵר לְהִנָּקֵם, אֲבָל הוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר.

יד **הַלְהָרְגֵנִי אַתָּה אֹמֵר.** אַתָּה מְעוֹרֵר מְדָנִים לְהָרְגֵנִי:

וַיִּירָא מֹשֶׁה. וּבְכֵן נִשְׁמַר לְנַפְשׁוֹ וּבָרַח:

וַיֹּאמֶר אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר. כְּשֶׁאָמַר זֶה הַמּוֹסֵר אֶת דְּבָרָיו אֵלֶּה בִּפְנֵי רַבִּים, וְלָכֵן לֹא הָרַג אֶת הַמּוֹסֵר, מִבְּלִי אֵין תּוֹעֶלֶת בַּהֲרִיגָתוֹ אַחַר שֶׁכְּבָר מָסַר.

טו **וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ מִדְיָן.** בָּחַר לָשֶׁבֶת אֵיזֶה זְמַן בְּאֶרֶץ מִדְיָן.

וַיֵּשֶׁב עַל הַבְּאֵר. וּבְעָבְרוֹ בְּאֶרֶץ קָרָה לוֹ שֶׁיָּשַׁב סָמוּךְ לְאֵיזֶה בְּאֵר, כְּמוֹ "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" (בראשית כח:יא) בְּאֵיזֶה מָקוֹם, כַּמְבוֹאָר לְמַעְלָה.

יז **וַיָּקָם מֹשֶׁה וַיּוֹשִׁעָן.** בִּהְיוֹת שְׁנֵי בַּעֲלֵי הָרִיב נָכְרִים, לֹא הִתְעוֹרֵר לְהִנָּקֵם, גַּם לֹא הִקְפִּיד לְיַשֵּׁר אָרְחוֹתָם בְּתוֹכָחוֹת מוּסָר, רַק קָם לְהוֹשִׁיעַ אֶת הָעֲשׁוּקִים מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם.

כ **לָמָּה זֶּה עֲזַבְתָּן.** מֵאַחַר שֶׁהוּא אוֹרַח וְאִישׁ חֶסֶד, הָיָה לָכֵן לִגְמֹל עִמּוֹ חֶסֶד הַכְנָסַת אוֹרְחִים.

כא **לָשֶׁבֶת אֶת הָאִישׁ.** לִרְעוֹת אֶת צֹאנוֹ, כְּמוֹ "שְׁבָה עִמָּדִי" (בראשית כט:יט).

כב **גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה.** גֵּר בְּאֶרֶץ שֶׁאֵינָהּ אֶרֶץ מוֹלַדְתִּי.

כג **בַּיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם.** מִיּוֹם שֶׁבָּרַח מֹשֶׁה מִמִּצְרַיִם בִּילָדוּתוֹ עַד שֶׁנּוֹלַד גֵּרְשֹׁם, שֶׁהָיָה מֹשֶׁה אָז קָרוֹב לְבֶן שְׁמוֹנִים שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי אֱלִיעֶזֶר נוֹלַד בַּדֶּרֶךְ בְּלֶכְתּוֹ בִּשְׁלִיחוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְמִצְרַיִם, וְאָז הָיָה בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה.

וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם. אוֹתוֹ הַמֶּלֶךְ שֶׁהָיָה רוֹדֵף אֶת מֹשֶׁה, וּלְכֵן קָרָא שֵׁם בְּנוֹ אַחַר כָּךְ אֱלִיעֶזֶר, כִּי אָז יָדַע הֱיוֹתוֹ נִמְלָט וְנִצּוֹל מֵחֶרֶב פַּרְעֹה.

וַיִּזְעָקוּ. זָעֲקוּ מִכְּאֵב לֵב עַל עֲבוֹדָתָם, כְּעִנְיַן "הֵילִילִי שַׁעַר, זַעֲקִי עִיר" (ישעיהו יד:לא).

וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבוֹדָה. לֹא בִּשְׁבִיל תְּשׁוּבָתָם וּתְפִלָּתָם, אֲבָל כְּמִקְנֵא עַל אַכְזָרִיּוּת הַמַּעֲבִידִים, כְּאָמְרוֹ "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחַץ" (שמות ג:ט).

כד **וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם.** וּתְפִלַּת קְצָתָם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אָז מִצַּדִּיקֵי הַדּוֹר, כְּאָמְרוֹ (דברים כו:ז) ״וַנִּצְעַק אֶל ה׳, וַיִּשְׁמַע קוֹלֵנוּ״.

וַיִּזְפֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ. שֶׁאָמַר ״וַהֲקִימֹתִי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ, וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ, לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ״ (בראשית יז:ז), וְזֶה יֵעָשֶׂה בְּכָל קָרְאנוּ אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד אַחַר כָּךְ בְּאָמְרוֹ ״וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכוּ׳ וָאֶזְפֹּר אֶת בְּרִיתִי״ (שמות ו:ה).

כה **וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.** הִשְׁגִּיחַ עֲלֵיהֶם וְלֹא הִסְתִּיר עוֹד פָּנָיו מֵהֶם, כְּעִנְיַן ״כִּי רָאִיתִי אֶת עֳנִי, כִּי בָאָה צַעֲקָתוֹ אֵלָי״ (שמואל א ט:טז), כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד אַחַר כָּךְ בְּאָמְרוֹ ״רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם״ (שמות ג:ז).

וַיֵּדַע אֱלֹהִים. יֵדַע נִגְעֵי לְבָבָם וְשֶׁהָיְתָה תְּפִלָּתָם וְצַעֲקָתָם בְּכָל לֵב, כְּמוֹ שֶׁפִּפֵּר אַחַר כָּךְ בְּאָמְרוֹ (שמות ג:ז) ״כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו״, עַל הֶפֶךְ (תהלים עח:לו-לז) ״וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם וּלְשֹׁנָם יְכַזְּבוּ לוֹ וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ״.

פרק ג

א **וַיָּבֹא אֶל הַר הָאֱלֹהִים חֹרֵבָה.** הוּא לְבַדּוֹ לְהִתְבּוֹדֵד וּלְהִתְפַּלֵּל, עַל דֶּרֶךְ ״וַיָּבֹא עַד חֹרֵב״ (במדבר יג:כב).

ב **וַיֵּרָא מַלְאַךְ ה׳ אֵלָיו.** בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, כִּי אָמְנָם כַּאֲשֶׁר יִגְּלוּ הַמַּלְאָכִים בִּדְמוּת אֲנָשִׁים בִּלְתִּי נְבוּאָה, כְּעִנְיַן לְאַבְרָהָם וּלְלוֹט וּלְבִלְעָם וּלְזוּלָתָם, לֹא יֹאמַר עֲלֵיהֶם וַיֵּרָא, אֲבָל יֹאמַר עֲלֵיהֶם וַיַּרְא, כְּמוֹ ״וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים״ (בראשית יח:ב), ״וַיַּרְא לוֹט״ (בראשית יט:א), ״וַיַּרְא אֶת מַלְאַךְ ה׳ נִצָּב בַּדֶּרֶךְ״ (במדבר כב:לא).

וַיַּרְא וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ. דּוֹלֵק, וְזֶה דֶּרֶךְ חִידַת הַנְּבוּאָה, שֶׁהָיָה הַמַּלְאָךְ בְּתוֹךְ הַסְּנֶה, וְהָאֵשׁ בּוֹעֶרֶת בַּסְּנֶה סָבִיב הַמַּלְאָךְ, לְהוֹרוֹת שֶׁבְּהִיוֹת צַדִּיקֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם מַלְאֲכֵי ה׳, בְּתוֹךְ הַסְּנֶה שֶׁל עַם מִצְרִים, שֶׁהָיוּ לָהֶם סַרְבִּים וְסַלּוֹנִים, הַסְּנֶה יִבְעַר בָּאֵשׁ בְּצָרַת עֶשֶׁר מַכּוֹת, אֲבָל לֹא יִכְלוּ בְּאוֹתָן הַצָּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁהוֹרָה בְּאָמְרוֹ ״וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל״, שֶׁהָיָה בִּלְתִּי כָּלֶה בָּאֵשׁ הַמִּלַּהֶט בּוֹ. כִּי לֹא הָיְתָה נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָז כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה אַחַר כָּךְ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ ״כִּי יָרֵא מֵהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים״, עַל הֶפֶךְ ״וּתְמוּנַת ה׳ יַבִּיט״ (במדבר יב:ח). אֲבָל מִיּוֹם מַתַּן תּוֹרָה וְאֵילָךְ, שֶׁנִּגְלָה אָז לְכָל יִשְׂרָאֵל פָּנִים בְּפָנִים וְהֵם לֹא סָבְלוּ זֶה, כְּאָמְרָם ״לֹא אִסַּף עוֹד לִשְׁמֹעַ אֶת קוֹל ה׳ וְכוּ׳״ (דברים ה:כב), וְהוּא לְבַדּוֹ נִשְׁאַר בְּאוֹתָהּ מַדְרֵגָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר ״שׁוּבוּ לָכֶם וְאַתָּה פֹּה עֲמֹד עִמָּדִי״ (דברים ה:כז-כח), וּכְאָמְרוֹ ״וַיַּעֲמֹד הָעָם מֵרָחֹק וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ״ (שמות כ:יח), הָיְתָה נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ פָּנִים בְּפָנִים וּמַרְאֶה וְלֹא בְּחִידוֹת.

ג **אָסֻרָה נָּא וְאֶרְאֶה.** אֶתְבּוֹנֵן וְאֵרְאֶה, **מַּדּוּעַ לֹא יִבְעַר הַסְּנֶה.** לָמָּה לֹא יִכְלוּ הַמִּצְרִים בְּרוֹב מַכּוֹתָם, כְּעִנְיַן ״וְדָלְקוּ בָהֶם וַאֲכָלוּם״ (עובדיה א:יח).

ד **וַיַּרְא ה׳ כִּי סָר לִרְאוֹת.** לְהִתְבּוֹנֵן בַּדָּבָר.

וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים. לְהוֹדִיעוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״בָּא לְטַהֵר מְסַיְּעִין אוֹתוֹ״, כְּעִנְיַן ״וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו ה׳ מִן הָהָר״ (שמות יט:ג).

ה **שַׁל נְעָלֶיךָ.** אַפְלוּ בַּמָּקוֹם שֶׁאַתָּה בּוֹ עַתָּה.

ז **רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי.** צַדִּיקֵי הַדּוֹר הַנֶּאֱנָחִים וְהַנֶּאֱנָקִים עַל עֲוֹנוֹת הַדּוֹר וְעַל עֲנִיִּים וּמִתְפַּלְּלִים, וּכְנֶגְדָּם נִגְלָה מַלְאַךְ ה׳ תּוֹךְ הַסְּנֶה. וְטַעַם רָאֹה רָאִיתִי, אָמְנָם רָאִיתִי. וְזֶה טַעַם הַמָּקוֹר בְּכָל מָקוֹם כְּשֶׁיּוּשַׁם לְכָפֶל, כְּמוֹ ״עָלֹה נַעֲלֶה״, ״יָכֹל נוּכַל״ (במדבר יג:ל), כִּי עִנְיָנוֹ כְּטַעַם אָמְנָם לְהוֹרוֹת שֶׁהָאֱמֶת כָּךְ הוּא, אַף עַל פִּי שֶׁיִּטְעֹן הַטּוֹעֵן וְיֹאמַר הֶפֶךְ זֶה, כְּעִנְיַן ״יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי״ (בראשית מח:יט). כְּלוֹמַר, אַף עַל פִּי שֶׁרָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם, כְּמוֹ שֶׁהוֹרָה הֱיוֹת הַמַּלְאָךְ בְּתוֹךְ הַסְּנֶה, וְאַף עַל פִּי שֶׁעַל צָרֵיהֶם אָשִׁיב יָדִי כְּמוֹ שֶׁהוֹרָה הָאֵשׁ בַּסְּנֶה, מִכָּל מָקוֹם לֹא יִסּוֹפוּ הַמִּצְרִים הַצָּרִים אוֹתָם בְּכָל מַכּוֹת שֶׁאֶשְׁלַח בָּם, כְּמוֹ שֶׁהוֹרָה עִנְיַן ״וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל״, כִּי אָמְנָם אֵין הַכַּוָּנָה בַּמַּכּוֹת שֶׁאָבִיא עֲלֵיהֶם לְהַכְרִיתָם וּלְהוֹשִׁיב יִשְׂרָאֵל בִּמְקוֹמָם, אֲבָל לְהַצִּיל יִשְׂרָאֵל מִיָּדָם וּלְהוֹשִׁיבָם בְּמָקוֹם אַחֵר.

ח וְזֶה טַעַם **וָאֵרֵד לְהַצִּילוֹ וּלְהַעֲלוֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִיא אֶל אֶרֶץ.** כְּלוֹמַר נִגְלֵיתִי בַּמַּרְאֶה זוֹ לְהַצִּילוֹ וּלְהַעֲלוֹתוֹ, לֹא לְהַכְרִית הַמִּצְרִים:

זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ. רַבַּת הַמִּקְנֶה וְרַבַּת הַמָּזוֹן, עָרֵב וּמוֹעִיל, כְּאָמְרוֹ ״אֶכֶל־בְּנֵי דְבַשׁ כִּי־טוֹב, וְנֹפֶת מָתוֹק״ (משלי כד:יג).

ט **וְעַתָּה.** וּבִהְיוֹת זֶה כֵּלוֹ אֱמֶת, וְזֶה טַעַם וְעַתָּה בְּכָל מָקוֹם. אָמַר: וּבִהְיוֹת זֶה אֱמֶת, שֶׁיְּדַעְתִּי אֶת מַכְאוֹבָיו וְנִגְעֵי לְבָבוֹ.

הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָי. שֶׁקִּבַּלְתִּי תְּפִלָּתָם, מֵאַחַר שֶׁקָּרְאוּנִי בֶּאֱמֶת, לֹא עַל דֶּרֶךְ ״וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם״ (תהלים עח:לו).

וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחַץ. וּמִצַּד רֹב הַלַּחַץ רָאוּי לַעֲנוֹשׁ אֶת הַלּוֹחֲצִים, כְּעִנְיַן ״וְקָצַף גָּדוֹל אֲנִי קוֹצֵף עַל הַגּוֹיִם הַשַּׁאֲנַנִּים אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵם עָזְרוּ לְרָעָה״ (זכריה א:טו).

י **וְעַתָּה.** לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֲלֵיהֶם, לְהַתְרוֹת בָּהֶם בְּטֶרֶם שֶׁאֲעֲנִישֵׁם:

יא **מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ.** אֵיךְ יַחְשֹׁב אֶת הַתְּרָאתִי:

וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. שֶׁאֶזְכֶּה לְהוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם עַתָּה בִּלְתִּי רְאוּיִים לְכָךְ:

יב **כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה לְךָ הָאוֹת.** שֶׁתִּגְזֹר אֹמֶר וְיָקֵם לָךְ (איוב כב:כח) בְּכָל אֲשֶׁר תִּפְנֶה שָׁם, וּבְזֶה יַכִּירוּ הַכֹּל שֶׁשְּׁלַחְתִּיךָ וְיַחֲשִׁיבוּ אוֹתְךָ וְאֶת דְּבָרֶיךָ, כְּעִנְיַן "גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות יא:ג).

בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה. אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָם רְאוּיִים, הֵם מוּכָנִים לַעֲבוֹד אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה בְּהוֹצִיאֲךָ אוֹתָם מִבֵּין הַפּוֹשְׁעִים.

יג **וְאָמְרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ.** הִנֵּה הַשֵּׁם יוֹרֶה עַל הַצּוּרָה הָאִישִׁית, וְהַצּוּרָה הִיא סִבָּה עַצְמִית לְפָעֳלָה הַמְיֻחֶדֶת לָאִישׁ. יֹאמְרוּ אִם כֵּן בְּאֵיזֶה פֹּעַל נִמְשָׁךְ מִמֶּנּוּ, שֶׁבּוֹ יִקָּרֵא בְּשֵׁם מִי שֶׁשְּׁלָחָךְ לְהוֹצִיאָנוּ.

יד **אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה.** הַהֹוֶה תָּמִיד עַל עִנְיָן אֶחָד מִצַּד עַצְמוֹ, וּמִזֶּה יִתְחַיֵּב שֶׁיֵּאהַב הַמְּצִיאוּת וְיִשְׂנָא כָּל הֶפְסֵד מְנֻגָּד לַמְּצִיאוּת, כְּאָמְרוֹ "כִּי לֹא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת" (יחזקאל יח:לב). וּמִזֶּה יִתְחַיֵּב שֶׁיֵּאהַב מִשְׁפָּט וּצְדָקָה, אֲשֶׁר תַּכְלִיתָם מְצִיאוּת, וְיִשְׂנָא הָעָוֶל וְהָאַכְזָרִיּוּת, הַמַּטִּים עֲקַלְקְלוֹת אֶל הֶעְדֵּר וְהֶפְסֵד, וּבָזֶה שָׁנָא חָמָס וְאַכְזָרִיּוּת הַמִּצְרִים נֶגְדְּכֶם:

טו **וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.** לְחַכְמֵי הַדּוֹר:

ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם. מִצַּד פְּעֻלָּתוֹ הַמְיֻחֶדֶת לוֹ, אֲשֶׁר יוֹרֶה עָלָיו הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, וּמִצַּד הֱיוֹתוֹ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם, שֶׁכָּרַת עִמָּם בְּרִית לָהֶם וּלְזַרְעָם.

זֶה שְׁמִי לְעֹלָם. הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, וְזֶה הַשֵּׁם הַקּוֹדֶם הַמּוֹרֶה קַדְמוּתִי, מְצִיאוּתִי קַדְמוּתִי וְנִצָּחִיּוּתִי, הוּא זִכְרִי לְדוֹר דּוֹר, הוּא מַה שֶּׁהִשִּׂיגוּ כָּל חַכְמֵי הַדּוֹרוֹת, חֲדָשִׁים גַּם יְשָׁנִים, שֶׁיֵּשׁ בְּהֶכְרֵחַ נִמְצָא קַדְמוֹן נִצְחִי בִּלְתִּי מִשְׁתַּנֶּה.

טז **פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם.** מִצַּד הֱיוֹתְכֶם זַרְעָם.

וְאֶת הֶעָשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרָיִם. מִצַּד הֱיוֹתִי שׁוֹנֵא הָאַכְזָרִיּוּת וְהֶחָמָס.

יח **וְשָׁמְעוּ לְקֹלֶךָ.** בְּכָל אֲשֶׁר תְּצַוֵּם:

אֱלֹהֵי הָעִבְרִים. אֱלֹהֵי הַמַּחֲזִיקִים בְּדֵעוֹת עֵבֶר.

נִקְרָה עָלֵינוּ. בְּעֵת שֶׁלֹּא הָיִינוּ מִתְכַּוְּנִים לְנְבוּאָה, וְלֹא מְבַקְּשִׁים דָּבָר מִלְּפָנָיו, רַק לְהַפְקַת רְצוֹנוֹ צִוָּה שֶׁנִּזְבַּח.

יט **כִּי לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלֹךְ.** לֹא יַסְכִּים לַעֲשׂוֹת זֶה בִּרְצוֹנוֹ, לְבַקָּשָׁתִי.

וְלֹא בְיָד חֲזָקָה. וַאֲנִי אֶעֱשֶׂה שֶׁלֹּא יִתֵּן אֶתְכֶם לַהֲלוֹךְ כַּאֲשֶׁר תֶּחֱזַק יָדִי עָלָיו, כִּי בְּסוּר הַמַּכּוֹת אֲחַזֵּק לִבּוֹ שֶׁלֹּא יִירָא שֶׁאוֹסִיף לְהַכּוֹתוֹ:

כ **וְהִכֵּיתִי אֶת מִצְרַיִם בְּכֹל נִפְלְאוֹתַי.** בְּאֹפֶן שֶׁיִּפָּלֵא עֲלֵיהֶן כָּל שׁוֹמֵעַ, וְרַבִּים יִרְאוּ וְיִירָאוּ, אוּלַי יָשׁוּבוּ קְצָתָם.

כב **וְנִצַּלְתֶּם אֶת מִצְרָיִם.** אַף עַל פִּי שֶׁתִּקְבְּלוּ הַכֹּל מֵהֶם דֶּרֶךְ הַשְׁאֵלָה, וְתִהְיוּ חַיָּבִים לְהַחֲזִיר, הִנֵּה תִּקְנוּ אַחַר כָּךְ אֶת הַכֹּל בַּדִּין, בְּרָדְפָם אַחֲרֵיכֶם לְהִלָּחֵם בָּכֶם וְלִשְׁלֹל אֶת שְׁלַלְכֶם. כִּי אָמְנָם כַּאֲשֶׁר מֵתוּ בְּאוֹתָהּ הַמִּלְחָמָה, כִּי ה' נִלְחָם, הָיָה בַּדִּין מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה כָּל שְׁלַל הָרוֹדְפִים לַנִּרְדָּפִים, כַּמְּנֻהָג בְּכָל מִלְחָמָה.

פרק ד

א **וְהֵן לֹא יַאֲמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְקוֹלִי.** אַחַר שֶׁיִּרְאוּ שֶׁלֹּא יִתֵּן אוֹתָם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלוֹךְ. **כִּי יֹאמְרוּ לֹא נִרְאָה אֵלֶיךָ ה',** כִּי הוּא אָמַר וַיֶּהִי.

ב **מַה זֶּה בְּיָדֶךָ.** הִנֵּה הַמַּטֶּה הוּא דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים, וְהַיָּד הִיא דָּבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רוּחַ חַיִּים, וַאֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה, כִּי אָמִית הַיָּד בַּצָּרַעַת, וְאֶתֵּן רוּחַ חַיִּים בַּמַּטֶּה הַמֵּת:

ג **וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מָפָּנָיו.** כִּי אָמְנָם הָיָה אָז נָחָשׁ גָּמוּר וְרוֹדֵף. אֲבָל תַּנְיֵנִי הַחַרְטֻמִּים בְּלַהֲטֵיהֶם לֹא הָיְתָה בָּהֶם תְּנוּעָה, עִם הֱיוֹתָם עַל תְּמוּנַת תַּנִּינִים. כִּי אָמְנָם הַכְּשָׁפִים לֹא יַמְצִיאוּ נִמְצָא טִבְעִי בֶּאֱמֶת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין סז:) הָאֱלֹהִים אֲפִילּוּ כְּגַמְלָא לָא מָצוּ בָּרוֹ. וּלְפִיכָךְ אָמַר "וְהַמַּטֶּה אֲשֶׁר נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ" (שמות ז:טו), וְלֹא אָמַר לְתַנִּין.

ח **וְהֶאֱמִינוּ לְקוֹל הָאוֹת הָאַחֲרוֹן.** כִּי יוֹתֵר רָחוֹק אֵצֶל הַטֶּבַע לְרַפֹּאת אֶת הַצָּרַעַת הָעַזָּה כַּשֶּׁלֶג, אֲשֶׁר הִיא כְּמוֹ מָוֶת לְאוֹתוֹ אֵבֶר אֲשֶׁר הִיא בּוֹ בְּלִי סָפֵק.

ט **וְלָקַחְתָּ מִמֵּימֵי הַיְאֹר.** כִּי הֱיוֹת הַפְּשׁוּט נֶהְפָּךְ כֻּלּוֹ לְמוּרְכָּב בִּלְתִּי אֶמְצָעִי, לֹא יֵצֵיר כְּלָל.

י **לֹא אִישׁ דְּבָרִים אָנֹכִי.** בִּלְתִּי מֻרְגָּל בִּמְלֶאכֶת לָשׁוֹן לְמוּדִים וְסִדְרָהּ לְדַבֵּר לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ.

גַּם מִתְּמוֹל. בִּהְיוֹתִי גָּר בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה:

גַּם מִשִּׁלְשֹׁם. בִּהְיוֹתִי בְּבֵית פַּרְעֹה.

גַּם מֵאָז דַּבֶּרְךָ אֶל עַבְדֶּךָ. אַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה נַפְשִׁי הַדְּבָרִית אָז בְּאוֹר פְּנֵי הַמֶּלֶךְ, לֹא קָנְתָה לָשׁוֹן לְמוּדִים.

כִּי כְבַד פֶּה וּכְבַד לָשׁוֹן אָנֹכִי. וְזֶה קָרָה לִי, כִּי בִּהְיוֹת כְּלֵי הַדִּבּוּר שֶׁלִּי בִּלְתִּי מוּכָנִים, לְפִיכָךְ לֹא פָּנָה לִבִּי לָדַעַת לָעוּת אֶת יָעַף דָּבָר (ישעיהו נ:ד).

יא **מִי שָׂם פֶּה לָאָדָם.** מִי נָתַן הַהֲכָנוֹת הַטִּבְעִיּוֹת בְּכֹחַ טֶבַע הָאָדָם:

יב **וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם פִּיךָ.** לְהָכִין כְּלֵי הַדִּבּוּר.

וְהוֹרֵיתִיךָ. לָשׁוֹן לְמוּדִים.

יג **שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח.** בְּיַד מִי שֶׁיִּהְיֶה שָׁלִיחַ מוּכָן לַעֲשׂוֹת שְׁלִיחוּתְךָ, וְלֹא אִישׁ כָּמוֹנִי שֶׁיִּצְטָרֵךְ שֶׁתִּהְיֶה עִם פִּי וְתוֹרֵנִי בְּאֹפֶן שֶׁאַתָּה תִּהְיֶה הַמְדַבֵּר.

יד **הֲלֹא אַהֲרֹן אָחִיךָ הַלֵּוִי.** אִם הָיְתָה הַכַּוָּנָה לִשְׁלֹחַ אִישׁ מוּכָן לְדַבֵּר, הֲלֹא אַהֲרֹן אָחִיךָ שֶׁהוּא לֵוִי, בַּעַל חָכְמָה בְּלִי סָפֵק כְּכָל אֶחָיו הַלְוִיִּם:

יָדַעְתִּי כִּי דַבֵּר יְדַבֵּר הוּא. שֶׁמִּמַּעֲצָמוֹ הוּא בַּעַל לָשׁוֹן לְמוּדִים:

וְגַם הִנֵּה הוּא יוֹצֵא לִקְרָאתֶךָ וְרָאֲךָ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא יוֹצֵא לִקְרָאתְךָ לְכַבְּדְךָ מִפְּנֵי מַעֲלָתְךָ עָלָיו, יִשְׂמַח בְּלִי סָפֵק וְיִהְיֶה לְךָ לְמֵלִיץ בְּלֵב שָׁלֵם.

טו **וְשַׂמְתָּ אֶת הַדְּבָרִים בְּפִיו וְכוּ'.** אַף עַל פִּי שֶׁתָּשִׂים אֶת הַדְּבָרִים בְּפִיו, לֹא יַסְפִּיק זֶה, אֲבָל יִצְטָרֵךְ שֶׁאֲהָיֶה אָנֹכִי עִם פִּיכֶם, בְּאֹפֶן שֶׁיִּכָּנְסוּ דִּבְרֵיכֶם בְּלֵב פַּרְעֹה, וְלֹא יִתְקוֹמֵם עֲלֵיכֶם וְלֹא יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מֵעִם פָּנָיו.

טז **לֵאלֹהִים.** שֶׁיַּעֲשֶׂה נִפְלָאוֹת בְּמִצְוֹתֶיךָ.

יז **וְאֶת הַמַּטֶּה הַזֶּה.** וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מִמִּין עֵץ חָשׁוּב, הִנֵּה קִדַּשְׁתִּיו לִהְיוֹת לְךָ לְאוֹת.

תִּקַּח בְּיָדֶךָ. לְשֵׁבֶט מוּשָׁל, שֶׁמִּנִּיתִיךָ לְשַׁנּוֹת אֶת הַטֶּבַע בְּמִצְוָתְךָ.

אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֶת הָאוֹתוֹת. שֶׁתְּצַוֶּה לַטֶּבַע בְּמִצְוֹתַי, מִצַּד מַה שֶּׁמִּנִּיתִיךָ לָזֶה.

יח **אֵלְכָה נָּא וְאָשׁוּבָה.** בֵּין כָּךְ יִהְיוּ אִשְׁתִּי וּבָנַי אֶצְלְךָ.

לֵךְ לְשָׁלוֹם. כִּי כֵן אֶעֱשֶׂה.

יט **כִּי מֵתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים.** הַמֶּלֶךְ וַעֲבָדָיו אֲשֶׁר בִּקְּשׁוּ לְהָרְגְךָ, כַּאֲשֶׁר בֵּאַר לְמַעְלָה (שמות ב:כג) בְּאָמְרוֹ "וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרָיִם".

כ **וַיַּרְכִּיבֵם עַל הַחֲמֹר.** לְהוֹלִיכָם מִן הַמִּדְבָּר לְמִדְיָן וּלְבֵית חָמִיו.

וַיָּשָׁב אַרְצָה מִצְרָיִם. הוּא לְבַדּוֹ אַחַר שִׁלּוּחֵיהֶם:

כא **בְּלֶכְתְּךָ לָשׁוּב מִצְרַיְמָה.** בְּכָל פַּעַם שֶׁאֶשְׁלָחֲךָ מֵאֲהֶלְךָ שֶׁיִּהְיֶה חוּץ לְעִיר מִצְרַיִם, כְּאָמְרוֹ (שמות ט:כט) "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר אֶפְרֹשׂ כַּפַּי", וַאֲצַוְּךָ שֶׁתָּשׁוּב לְמִצְרַיִם לְדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה.

רְאֵה כָּל הַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְיָדֶךָ. עַיֵּן בְּכָל פַּעַם בְּכָל הַמּוֹפְתִים שֶׁיִּהְיוּ אָז מוּשָׂמִים בְּיָדְךָ, לַעֲשׂוֹתָם עַל הָאֹפֶן וְהַסֵּדֶר אֲשֶׁר אֲצַוְּךָ.

וַעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פַּרְעֹה. אָז תַּצְלִיחַ לַעֲשׂוֹתָם לִפְנֵי פַּרְעֹה כְּשֶׁלֹּא תְּשַׁנֶּה. כִּי כְּשֶׁיֵּחֶטָא הָאָדָם בְּמִצְוֹת בּוֹרְאוֹ בְּחֶסֶר וּבְיִתֶּר, יְקַלְקֵל הַכַּוָּנָה וְהִיא לֹא תִּצְלַח, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּמֵי מְרִיבָה. וְכֵן צִוָּה בְּקִיּוּם הַמִּצְוֹת (דברים ד:ב) "לֹא תֹסִפוּ וְלֹא תִגְרְעוּ".

וַאֲנִי אַחֲזֵק אֶת לִבּוֹ. כִּי בִּהְיוֹתוֹ בִּלְתִּי יָכוֹל לִסְבֹּל הַמַּכּוֹת, הָיָה מְשַׁלֵּחַ אֶת הָעָם בְּלִי סָפֵק, לֹא מִפְּנֵי שֶׁיִּכָּנַע לָאֵל יִתְבָּרַךְ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, וְלָזֶה חִזַּק אֶת לִבּוֹ שֶׁיִּתְאַמֵּץ לִסְבֹּל הַמַּכּוֹת וּלְבִלְתִּי שַׁלְּחָם.

כב **בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל.** אַף עַל פִּי שֶׁלִּקֵּץ הַיָּמִין אֶהְפֹּךְ אֶל הָעַמִּים שָׂפָה בְרוּרָה, לִקְרֹא כֻּלָּם בְּשֵׁם ה', וּלְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד (צפניה ג:ט), מִכָּל מָקוֹם יֵחָשֵׁב יִשְׂרָאֵל אֶצְלִי נִכְבָּד מִכֻּלָּם, בַּאֲשֶׁר הוּא בְּנִי, עוֹבֵד כְּמוֹ בֵן מֵאַהֲבָה, לֹא כְּעֶבֶד מֵאַהֲבַת שָׂכָר וְיִרְאַת עֹנֶשׁ. וּמִצַּד מַה שֶּׁהוּא בְּכוֹרִי, רִאשׁוֹן לַעֲבוֹדָתִי, בִּתְעוּת כָּל הָאֻמּוֹת מֵעָלַי, כַּאֲמָרוֹ "כִּי כָל הָעַמִּים יֵלְכוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהָיו, וַאֲנַחְנוּ נֵלֵךְ בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד וְכוּ'" (מיכה ד:ה).

כג **הִנֵּה אָנֹכִי הֹרֵג אֶת בִּנְךָ בְּכֹרֶךָ.** כְּפִי הַמִּשְׁפָּט הָאֱלֹהִי שֶׁהוּא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כַּאֲמֹרוֹ "וּכְאֹרַח אִישׁ יַמְצִאֻנּוּ" (איוב לד:יא). כִּי אָמְנָם מַכַּת בְּכוֹרוֹת לְבַדָּהּ הָיְתָה לְמִשְׁפָּט עֹנֶשׁ לְפַרְעֹה מִכָּל הַמַּכּוֹת, אֲבָל שְׁאָר הַמַּכּוֹת הָיוּ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת לְמַעַן יָשׁוּבוּ, כִּי לֹא יַחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת, כִּי לֹא נָעַל בִּפְנֵיהֶם דַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה אֲמִתִּית כְּלָל, לוּ חָכְמוּ לָשׁוּב אֶל הָאֵל יִתְבָּרֵךְ מֵאַהֲבַת טוּבוֹ וְיִרְאַת גְּדֻלּוֹ, שֶׁהִיא הַתְּשׁוּבָה הַמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, אֲשֶׁר הִיא הַמַּצֶּלֶת וְנוֹתֶנֶת חֵן בְּעֵינֵי אֱלֹהִים, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא פו:) "עֲוֹנוֹת נֶחְשָׁבִים לוֹ כִּזְכֻיּוֹת", אוֹ לְפָחוֹת לָשׁוּב כַּעֲבָדִים מִיִּרְאַת מַה שֶּׁיּוּכַל לְהַעֲנִישׁ. אֲבָל מַכַּת בְּכוֹרוֹת וּטְבִיעַת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ בַּיָּם הָיוּ שְׁפָטִים אֱלֹהִיִּים לְקַיֵּם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

כד **וַיְהִי בַדָּרֶךְ בַּמָּלוֹן.** בְּלֶכְתּוֹ מִן הַמִּדְבָּר לְמִדְיָן עִם אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו. וְסִפֵּר זֶה אַחַר שֶׁהִשְׁלִים כָּל מִצְוֹת הָאֵל יִתְבָּרֵךְ אֵלָיו בִּדְבַר הַשְּׁלִיחוּת.

וַיִּפְגְּשֵׁהוּ ה'. קָרֶה יוֹם מִילַת בְּנוֹ, אֲשֶׁר בּוֹ תִּשְׁרֶה שְׁכִינָה לַעֲמוֹד בַּבְּרִית, כְּעִנְיַן "נִמּוֹלוּ אִתּוֹ וַיֵּרָא אֵלָיו ה'" (בראשית יז:כג-כו, יח:א). וְאוּלַי זֹאת הִיא סִבַּת הַמְּנָהָג לְהָכִין כִּסֵּא כָּבוֹד בְּמָקוֹם הַמִּילָה.

וַיְבַקֵּשׁ הֲמִיתוֹ. מַלְאָךְ הַמְמֻנֶּה עַל זֶה בִּקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה בִּשְׁבִיל שֶׁנִּתְרַשֵּׁל.

כה **וַתֹּאמֶר כִּי חֲתַן דָּמִים אַתָּה לִי.** עָשִׂיתִי זֶה כִּי אַתָּה כְּשֶׁנִּשְׁאתַנִי וְהָיִיתָ חָתָן לִי הִתְנֵיתָ עִמִּי שֶׁנָּמוּל אֶת בָּנֵינוּ וְנוֹצִיא מֵהֶם דַּם בְּרִית, וְכָל זֶה אָמְרָה לְזַכּוֹת מֹשֶׁה לִפְנֵי הַמְבַקֵּשׁ לַהֲמִית.

כו **וַיִּרֶף מִמֶּנּוּ.** אֲבָל לֹא הִנִּיחוֹ לְגַמְרֵי.

אָז אָמְרָה חֲתַן דָּמִים לַמּוּלֹת. כְּשֶׁהָיִיתָ חָתָן אָמַרְתָּ שֶׁנּוֹצִיא דָּמִים בִּשְׁתֵּי מִילוֹת, שֶׁהֵן כְּרִיתַת הַמִּילָה וְהַפְּרִיעָה:

כז **לְךָ לִקְרַאת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה.** כְּתַלְמִיד מַקְבִּיל פְּנֵי הָרַב, כַּאֲמָרוֹ וְאַתָּה תִּהְיֶה לוֹ לֵאלֹהִים:

וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים. בְּשׁוּבוֹ מִמִּדְיָן לָלֶכֶת לְמִצְרַיִם:

וַיִּשַּׁק לוֹ. כְּמִנַּשֵּׁק דָּבָר קָדוֹשׁ, כְּעִנְיַן "וַיִּשָּׁקֵהוּ, וַיֹּאמֶר הֲלוֹא כִּי מְשָׁחֲךָ ה' עַל נַחֲלָתוֹ לְנָגִיד" (שמואל א י:א).

פרק ה

ב **לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה'.** לֹא יָדַעְתִּי שׁוּם נִמְצָא מְהֻוֶּה אַחַר אֲפִיסוּת מֻחְלָט.

וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלֵּחַ. וְגַם שֶׁיִּתְאַמֵּת מְצִיאוּת זֶה הַנִּמְצָא, לֹא בִּשְׁבִיל זֶה אֲשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל.

ג **אֱלֹהֵי הָעִבְרִים.** עַל שֶׁאָמַרְתָּ "מִי הוּא זֶה", הִנֵּה הוּא אֱלֹהֵי הָעִבְרִים הַמְפֹרְסָמִים הַמַּחֲזִיקִים בְּדֵעוֹת עֵבֶר. וְעַל מַה שֶּׁאָמַרְתָּ שֶׁאַף גַּם זֹאת לֹא תְּשַׁלַּח, הִנֵּה מַה טּוֹב שֶׁתִּשְׁמַע בְּקוֹלוֹ **פֶּן יִפְגָּעֵנוּ**, אוֹתָנוּ וְאוֹתָךְ.

ה **הֵן רַבִּים עַתָּה עַם הָאָרֶץ.** כִּי הַמַּשְׂכִּילִים לֹא יִפְנוּ אֶל דִּבְרֵיכֶם.

טז **וְהִנֵּה עֲבָדֶיךָ מֻכִּים וְחָטָאת עַמֶּךָ.** וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ הַמֻּכִּים, וְאַנְשֵׁי הַחֲטָאת הַמַּכִּים כֻּלָּנוּ עַמֶּךָ, וְרָאוּי לְךָ לְהַקְפִּיד עַל שְׁתֵּי אֵלֶּה.

יז **נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים.** אַתֶּם הַנִּרְפִּים וַעֲצֵלִים מִתְרַפִּים אַתֶּם בִּמְלַאכְתְּכֶם, לְפִיכָךְ הִכְבַּדְתִּי עֲלֵיכֶם לְזָרְזְכֶם:

עַל כֵּן אַתֶּם אֹמְרִים נֵלְכָה נִזְבְּחָה. מִזֶּה הִתְבָּאֵר שֶׁאַתֶּם נִרְפִּים, שֶׁאֵין לַחְשׁוֹב שֶׁתֹּאמְרוּ נִזְבְּחָה אֶלָּא כְּדֵי לְהִתְרַפּוֹת מִן הַמְּלָאכָה.

כב **לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי.** אִם הָיוּ רְאוּיִים לָזֶה הַפְּרָעָנוּת, לָמָּה גִּלְגַּלְתָּ אוֹתוֹ עַל יָדִי:

כג **וְהַצֵּל לֹא הִצַּלְתָּ.** אֶת שׁוֹטְרֵי יִשְׂרָאֵל הַמַּכִּים.

פרק ו

א **עַתָּה תִּרְאֶה.** עַתָּה שֶׁרָאִיתָ בְּפֶשַׁע פַּרְעֹה הַמִּתְאַמֵּץ לְהַחֲזִיק בְּיִשְׂרָאֵל בְּשֶׁבֶט עֶבְרָתוֹ, תִּרְאֶה כִּי בְּיָד חֲזָקָה יְשַׁלְּחֵם, שֶׁיִּתְאַמֵּץ מֵעוֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן לְשַׁלְּחָם בְּכָל כֹּחוֹ.

וּבְיָד חֲזָקָה יְגָרְשֵׁם מֵאַרְצוֹ. וּכְנֶגֶד מַה שֶּׁהֵפִיץ עַתָּה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם, יְתַאֵמֵּץ לְגָרְשָׁם מֵאַרְצוֹ שֶׁלֹּא יִשָּׁאֵר בְּכֻלָּה אֲפִילוּ אֶחָד מֵהֶם:

ב **אֲנִי ה'.** מְקֻיָּם הַמְּצִיאוּת, לֹא מַמְצִיאוֹ בִּלְבַד, אֲבָל גַּם מְקַיְּמוֹ, שֶׁאֵין לַנִּמְצָאוֹת שׁוּם יְשׁוּת וְקִיּוּם זוּלָתִי מַה שֶּׁאֲנִי מַשְׁפִּיעַ עֲלֵיהֶם, כְּאָמְרוֹ "וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כֻּלָּם" (נחמיה ט:ו). וּמִזֶּה יִתְחַיֵּב שֶׁאֵין לְשׁוּם נִמְצָא קִיּוּם מְצִיאוּת בִּלְתִּי רְצוֹנִי.

ג **וָאֵרָא.** בְּמַרְאֶה הַקּוֹדֶמֶת לִנְבוּאָה, כְּעִנְיַן "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'" (בראשית יח:א).

בְּאֵל שַׁדָּי. הַמּוֹרֶה שֶׁהִמְצֵאתִי אֶת הַמְּצִיאוּת כֻּלּוֹ, כְּמִבְאָר בְּפָרָשַׁת לֶךְ לְךָ (בראשית יז:א).

וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם. בְּי"ת בְּאֵל שַׁדַּי נִמְשֶׁכֶת לְתֵיבַת וּשְׁמִי. אָמַר וּבִשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם, בְּאוֹתָהּ הַמַּרְאֶה, וְלֹא שִׁנִּיתִי בַּעֲדָם שׁוּם טֶבַע מִטִּבְעֵי הַבְּלִתִּי נִפְסָדִים. וּלְכֵן רָאוּי שֶׁאוֹדִיעַ זֶה לְזַרְעָם שֶׁלֹּא קִבְּלוּ זֶה מֵאֲבוֹתָם, לְמַעַן הָקִים אוֹתָם לִי לְעָם, וּבְכֵן אֶגְאָלֵם.

ד **וְגַם הֲקִימֹתִי אֶת בְּרִיתִי.** וְסִבָּה שֵׁנִית לְגְאֻלָּתָם הִיא הַבְּרִית שֶׁכָּרַתִּי עִם אֲבוֹתָם.

ה **וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי.** וְסִבָּה שְׁלִישִׁית לְגְאֻלָּתָם הִיא שֶׁשָּׁמַעְתִּי נַאֲקָתָם וּתְפִלָּתָם בַּצַּר לָהֶם.

וָאֶזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי. וּבְזֶה נַעֲשׂוּ רְאוּיִם שֶׁאֶזְכֹּר לָהֶם בְּרִיתִי, כְּעִנְיַן "וַיַּרְא בַּצַּר לָהֶם בְּשָׁמְעוֹ אֶת רִנָּתָם, וַיִּזְכֹּר לָהֶם בְּרִיתוֹ" (תהלים קו:מד-מה).

ו **לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה'.** לְכָל אֵלֶּה הַשָּׁלוֹשׁ סִבּוֹת, אֱמֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁאֲנִי הוּא הַנּוֹתֵן הַמְּצִיאוּת הַהֹוֶה לְכָל הַנִּמְצָאוֹת, וּבָזֶה הַכֹּחַ אוֹצִיאָם, שֶׁאֲשַׁנֶּה טֶבַע קִצָּתָם.

וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם. מִיּוֹם הַתְּחָלַת הַמַּכּוֹת יִשְׁקֹט הַשִּׁעְבּוּד.

וְהִצַּלְתִּי. בְּיוֹם צֵאתְכֶם שֶׁתִּצְאוּ מִגְּבוּלָם.

וְגָאַלְתִּי. בְּטְבִיעַת הַמִּצְרִים בַּיָּם, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ "וַיּוֹשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא וְכוּ'" (שמות יד:ל), כִּי אַחֲרֵי מוֹת הַמְשַׁעְבְּדִים לֹא הָיוּ עוֹד עֲבָדִים בּוֹרְחִים.

ז **וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם.** בְּמַעֲמַד הַר סִינַי.

וִידַעְתֶּם. הַכִּירוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ שֶׁכָּל זֶה יִתְאַמֵּת, כְּמוֹ "וְיָדַעְתֶּם הַיּוֹם, כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם" (דברים יא:ב).

כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא. כִּי בְּהִיוֹתִי אֱלֹהֵיכֶם, מַשְׁגִּיחַ עֲלֵיכֶם בִּפְרָט, וַאֲנִי הַמּוֹצִיא וּמַשְׁתַּדֵּל עַתָּה לְהוֹצִיאֲכֶם, אֵין סָפֵק שֶׁאֶעֱשֶׂה כָּל מַה שֶּׁאָמַרְתִּי.

ח **וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ.** כַּאֲשֶׁר תִּתְבּוֹנְנוּ בְּכָל זֶה תִּהְיוּ רְאוּיִים שֶׁאָבִיאֲכֶם אֶל הָאָרֶץ, וְאֶתְּנֶנָּה לָכֶם.

ט **וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה.** לְהִתְבּוֹנֵן בְּכָל זֶה בְּעִנְיַן שֶׁיִּבְטְחוּ בִּישׁוּעַת הָאֵל יִתְבָּרֵךְ וְיַחְשְׁבָה לָהֶם צְדָקָה, כָּעִנְיַן בְּאַבְרָהָם, לָכֵן לֹא נִתְקַיֵּם בָּהֶם "וְנָתַתִּי אוֹתָהּ לָכֶם" (שמות ו:ח), אֲבָל נִתְּנָה לִבְנֵיהֶם.

מִקֹּצֶר רוּחַ. כִּי לֹא נֶאֱמְנָה אֶת אֵל רוּחָם, וְלֹא נָתְנוּ לֵב לְהִתְבּוֹנֵן.

וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה. כִּי לוּלֵא הָעֲבוֹדָה הַקָּשָׁה הָיוּ נוֹתְנִים לֵב לִדְבְרֵי מֹשֶׁה, וְהָיוּ מְבִינִים מִטַּעֲנוֹתָיו שֶׁרָאוּי לְבָטֵחַ.

יב **הֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֵלַי.** כִּי חָשַׁב שֶׁהָיָה זֶה מִפְּנֵי שֶׁרָאוּ שֶׁמֵּאָז בָּא לְדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה הֵרַע הַצּוֹרֵר וְלֹא הִצִּיל הַשָּׁלִיחַ, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּעָשֶׂה זֶה פַּרְעֹה שֶׁעָשָׂה כִּרְצוֹנוֹ וְהִגְדִּיל.

וַאֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם. כִּי חָשַׁב שֶׁלֹּא צֵרַף אַהֲרֹן עִמּוֹ אֶלָּא בְּדִבּוּר רִאשׁוֹן שֶׁהָיָה דִּבְּרוֹ לָעָם.

יג **וַיְצַוֵּם.** מִנָּה אוֹתָם לְשָׂרִים, כְּמוֹ "וַיִּסְמֹךְ אֶת יָדָיו עָלָיו וַיְצַוֵּהוּ" (במדבר כז:כג), וּ"וְצַוֵּךְ לְנָגִיד" (שמואל א כה:ל) וְזוּלָתָם.

אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ "אֶל הֶהָרִים לֹא אָכָל" (יחזקאל יח:ו).

וְאֶל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא. וְעַל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם מִנָּה אוֹתָם לְשָׂרִים בְּעִנְיַן הוֹצָאַת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, בְּאֹפֶן שֶׁיִּשְׂרָאֵל וְגַם פַּרְעֹה יִשְׁמְעוּ עַל כָּרְחָם לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן הַמְמֻנִּים עֲלֵיהֶם מֵאִתּוֹ יִתְבָּרֵךְ.

יד **אֵלֶּה רָאשֵׁי בֵּית אֲבוֹתָם.** בְּדִין מָנָה אֶת אֵלֶּה שָׂרִים עַל יִשְׂרָאֵל, כִּי הֵם הָיוּ נִכְבָּדִים מִכָּל הָאֻמָּה, וְזֶה כִּי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל, וְלֹא הָיוּ מִצְּאֱצָאָיו אֲנָשִׁים רְאוּיִים לְהִקָּרֵא בְּשֵׁם זוּלָתִי בָּנָיו הַנִּזְכָּרִים שֶׁהָיוּ מִכְּלַל שִׁבְעִים נֶפֶשׁ שֶׁכְּבָר מֵתוּ, כְּמוֹ שֶׁבֵּאֵר בְּאָמְרוֹ "וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו וְגוֹ'" (שמות א:ו). וְכָךְ הָיָה מִבְּנֵי שִׁמְעוֹן, אֲבָל לֵוִי שֶׁהֶאֱרִיךְ יָמִים עַל כֻּלָּם גִּדֵּל גַּם אֶת בְּנֵי בָנָיו לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת, וְכֵן קְהָת וַעֲמְרָם, בְּאֹפֶן שֶׁיָּצְאוּ מֵהֶם מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּמִרְיָם:

כג **וְאַהֲרֹן לָקַח אֶת אֱלִישֶׁבַע נַחְשׁוֹן.** הֶחְשׁוּב בְּדוֹרוֹ, וְהוֹלִיד רָאשֵׁי הַדּוֹר שֶׁנִּבְחֲרוּ אַחַר כָּךְ לַכְּהֻנָּה. וְאֶלְעָזָר לָקַח מִבְּנוֹת פּוּטִיאֵל שֶׁהָיָה גַּם כֵּן חָשׁוּב בְּדוֹרוֹ, וְהוֹלִיד אֶת פִּינְחָס שֶׁזָּכָה לִבְרִית שָׁלוֹם.

כה **אֵלֶּה רָאשֵׁי אֲבוֹת הַלְוִיִּם.** בְּאֹפֶן שֶׁאֵלֶּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הַנִּזְכָּרִים הָיוּ רָאשֵׁי אֲבוֹת הַלְוִיִּם.

כו **הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה.** וְאֵלֶּה הַנִּכְבָּדִים מִכָּל בֵּית אֲבוֹתָם, הֵם הָאֲנָשִׁים שֶׁבַּדִּין וּבָרְאוּי אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי הָיוּ רְאוּיִים לִהְיוֹת דִּבְרֵיהֶם נִשְׁמָעִים אֵצֶל כָּל יִשְׂרָאֵל.

עַל צִבְאֹתָם. כָּל קְהַל עִם פְּרָטָיו יַחְדָּיו׃

כז הֵם הַמְדַבְּרִים. הֵם הָיוּ רְאוּיִים לְדַבֵּר לְפַרְעֹה וְלִהְיוֹת נִשְׁמָעִים מִמֶּנּוּ.

כח וַיְהִי בְּיוֹם דִּבֶּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה. כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ אֶל מֹשֶׁה, שֶׁיְּדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה וְהוּא הֵשִׁיב שֶׁלֹּא יִשְׁמְעוּ אֵלָיו, הִנֵּה אַהֲרֹן שֶׁצִּוָּה אוֹתוֹ וְאֶת אַהֲרֹן לְשָׂרִים עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל פַּרְעֹה, כַּאֲשֶׁר שֶׁלֹּא הָיָה הַמְכֻוָּן בָּהֶם שָׁוֶה, אֲבָל הָיָה שֶׁיִּהְיֶה מֹשֶׁה אֱלֹהִים לְפַרְעֹה, וְאַהֲרֹן יִהְיֶה לוֹ לְמְתַרְגֵּם וּמֵלִיץ.

פרק ז

ג וַאֲנִי אַקְשֶׁה. הִנֵּה בִּהְיוֹת הָאֵל חָפֵץ בִּתְשׁוּבַת רְשָׁעִים וְלֹא בְּמִיתָתָם, כְּאָמְרוֹ (יחזקאל לג:יא) ״חַי אָנִי נְאֻם ה׳, אִם אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הָרָשָׁע, כִּי אִם בְּשׁוּב הָרָשָׁע מִדַּרְכּוֹ וְחָיָה״, אָמַר שֶׁיַּרְבֶּה אֶת אוֹתוֹתָיו וְאֶת מוֹפְתָיו, וְזֶה לְהָשִׁיב אֶת הַמִּצְרִים בִּתְשׁוּבָה, בְּהוֹדִיעַ לָהֶם גְּדֻלּוֹ וְחַסְדּוֹ בָּאוֹתוֹת וּבַמּוֹפְתִים, כְּאָמְרוֹ (שמות ט:טז) ״בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ, בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ אֶת כֹּחִי״. וְעִם זֶה הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁיִּשְׂרָאֵל יִרְאוּ וְיִירָאוּ, כְּאָמְרוֹ (שמות י:א-ב) ״לְמַעַן שִׁיתִי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ, וּלְמַעַן תְּסַפֵּר״. וְאֵין סָפֵק שֶׁלּוּלֵא הַכְבָּדַת הַלֵּב הָיָה פַּרְעֹה מְשַׁלֵּחַ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּלִי סָפֵק, לֹא עַל צַד תְּשׁוּבָה וְהַכְנָעָה לָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁיִּתְנַחֵם מֵהֱיוֹת מוֹרֵד, אַף עַל פִּי שֶׁהִכִּיר גְּדֻלּוֹ וְטוּבוֹ, אֶלָּא עַל צַד הֱיוֹתוֹ בִּלְתִּי יָכוֹל לִסְבֹּל עוֹד אֶת צָרַת הַמַּכּוֹת, כְּמוֹ שֶׁהִגִּידוּ עֲבָדָיו בְּאָמְרָם (שמות י:ז) ״הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי אָבְדָה מִצְרָיִם״, וְזֹאת לֹא הָיְתָה תְּשׁוּבָה כְּלָל. אֲבָל אִם הָיָה פַּרְעֹה חָפֵץ לְהִכָּנַע לָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְלָשׁוּב אֵלָיו בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה, לֹא הָיָה לוֹ מִזֶּה שׁוּם מוֹנֵעַ. וְהִנֵּה אָמַר הָאֵל יִתְבָּרַךְ וַאֲנִי אַקְשֶׁה אֶת לֵב פַּרְעֹה, שֶׁיִּתְאַמֵּץ לִסְבֹּל הַמַּכּוֹת וְלֹא יְשַׁלַּח מִיִּרְאַת הַמַּכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, ״לְמַעַן שִׁיתִי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ״, שֶׁמֵּהֶם יַכִּירוּ גְּדֻלִּי וְטוּבִי וְיָשׁוּבוּ הַמִּצְרִים בְּאֵיזוֹ תְּשׁוּבָה אֲמִתִּית. ״וּלְמַעַן תְּסַפֵּר״ אַתָּה יִשְׂרָאֵל הָרוֹאֶה בְּצָרָתָם, ״בְּאָזְנֵי בִנְךָ״ לְהוֹדִיעַ שֶׁכָּל אֵלֶּה יִפְעַל אֵל עִם גֶּבֶר לַהֲשִׁיבוֹ אֵלָיו, וְזֶה כְּשֶׁיִּפְשְׁפְּשׁוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם בְּבוֹא עֲלֵיהֶם אֵיזֶה פֻּרְעָנוּת.

ד וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה. לֹא קֹדֶם הַהַקְשָׁאָה, גַּם לֹא אַחֲרֵי כֵן עִם רְאוֹתוֹ רִבּוּי הָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים, וְלָכֵן אֶעֱשֶׂה בָהֶם שְׁפָטִים, וְהֵם מַכַּת בְּכוֹרוֹת וּטְבִיעַת מִצְרַיִם בְּיַם סוּף, שֶׁשְּׁנֵיהֶם בִּלְבַד הָיוּ עַל צַד עֹנֶשׁ לָהֶם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. אֲבָל שְׁאָר הַמַּכּוֹת הָיוּ אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים לְהַשִּׁיבָם בִּתְשׁוּבָה, כַּאֲמָרוֹ בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה׳, ״בַּעֲבוּר תֵּדַע כִּי אֲנִי ה׳ בְּקֶרֶב הָאָרֶץ״ (שמות ח:יח), ״לְמַעַן תֵּדַע כִּי לַה׳ הָאָרֶץ״ (שמות ט:כט), ״לְמַעַן שִׁיתִי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ״ (שמות י:א), ״וּלְמַעַן תְּסַפֵּר וידַעְתֶּם״ (שמות י:ב). אַתָּה יִשְׂרָאֵל וְהַמִּצְרִים. וְגַם כְּשֶׁהִטְבִּיעָם בְּיַם כֵּוָן לַעֲשׂוֹת בְּאֹפֶן שֶׁהַנִּשְׁאָרִים בְּמִצְרַיִם יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ, כַּאֲמָרוֹ ״וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה׳״ (שמות יד:ד).

ו וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֹתָם. בְּכָל דִּבּוּר וְדִבּוּר שָׁמְרוּ זֶה הַסֵּדֶר הַמְצֻוֶּה, שֶׁהָיָה מֹשֶׁה מְדַבֵּר קֹדֶם כְּמוֹ שָׁלִיחַ מֵהָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְאַחַר כָּךְ הָיָה אַהֲרֹן מְתַרְגֵּם.

כֵּן עָשׂוּ. לֹא הוֹסִיפוּ וְלֹא גָּרְעוּ׃

ז וּמֹשֶׁה בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה. וְעִם כָּל זִקְנָתָם הִשְׁכִּימוּ וְהִזְדָּרְזוּ לִרְצוֹן קוֹנָם. כִּי אָמְנָם מִי שֶׁהִגִּיעַ לִשְׁמוֹנִים גַּם בַּיָּמִים הָהֵם כְּבָר עָבַר יְמֵי הַשֵּׁיבָה וְהִגִּיעַ לִגְבוּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בִּתְפִלָּתוֹ בְּאָמְרוֹ (תהלים צ:י) ״יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָהֶם שִׁבְעִים שָׁנָה וְגוֹ׳״.

ט תְּנוּ לָכֶם מוֹפֵת. הַמּוֹפֵת הוּא לְהוֹרוֹת עַל גֹּדֶל הַמְשֻׁלָּח וְשֶׁרָאוּי לִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ, אָמְנָם הָאוֹת הוּא עֵדוּת לַשָּׁלִיחַ. לְפִיכָךְ עָשָׂה אוֹתוֹת לְעֵינֵי עַם יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא הָיָה סָפֵק אֶצְלָם עַל גֹּדֶל הַמְשֻׁלָּח וְיִכְלְתּוֹ, אֲבָל הָיָה עַל הַשָּׁלִיחַ אִם הוּא שָׁלִיחַ אֱמֶת. אֲבָל פַּרְעֹה שֶׁהָיָה מְסֻפָּק עַל הַמְשֻׁלָּח אוֹ מַכְחִישׁוֹ, בְּאָמְרוֹ ״לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה׳״ (שמות ה:ב), שָׁאַל מוֹפֵת לְאַמֵּת גֹּדֶל הַמְשֻׁלָּח, בְּאֹפֶן שֶׁיּוֹרֶה שֶׁרָאוּי לִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ. וְאֵינוֹ נִמְנָע שֶׁיִּהְיֶה דָּבָר אֶחָד בְּעַצְמוֹ אוֹת וּמוֹפֵת בְּיַחַס לַאֲנָשִׁים מִתְחַלְּפִים.

יב וַיִּהְיוּ לְתַנִּינִם. עַל תַּבְנִית וּתְמוּנַת תַּנִּינִים, אֲבָל לֹא בִּתְנוּעָתָם׃

וַיִּבְלַע מַטֵּה אַהֲרֹן אֶת מַטֹּתָם. שֶׁיִּרְאוּ שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ לְבַדּוֹ הוּא הַנּוֹתֵן נְשָׁמָה וְרוּחַ, וְלֹא הָיָה כֹּחַ בַּחַרְטֻמִּים לָתֵת תְּנוּעָה בַּתַּנִּינִים.

יד כָּבֵד לֵב פַּרְעֹה. אַף עַל פִּי שֶׁרָאָה הַהֶבְדֵּל בֵּין הַמּוֹפֵת שֶׁעָשִׂיתֶם אַתֶּם וּבֵין מַעֲשֵׂה הַכְּשָׁפִים.

טו נָהְפֵּךְ לְנַחַשׁ. גַּם בִּתְנוּעָתוֹ, כְּאָמְרוֹ וַיִּבְלַע. וְכֵן לְמַעְלָה ״וַיְנַס מֹשֶׁה מִפָּנָיו״ (שמות ד:ג).

יז בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה׳. שֶׁאֲשֶׁגֶּה טֶבַע דָּבָר בִּלְתִּי נִפְסָד, וְהוּא הַיְאוֹר.

יח **וְהַדָּגָה אֲשֶׁר בַּיְאוֹר תָּמוּת.** לֹא תִשָּׁאֵר בּוֹ צוּרַת הַמַּיִם עִם מַרְאִית הַדָּם, אֲבָל תִּהְיֶה בּוֹ צוּרַת הַדָּם בְּעַצְמוּתוֹ וּבְמַרְאִיתוֹ, וּלְפִיכָךְ תָּמוּת הַדָּגָה.

וְנִלְאוּ מִצְרַיִם. לַחְפֹּר סְבִיבוֹת הַיְאוֹר מַיִם לִשְׁתּוֹת, כַּאֲמָרוֹ וַיַּחְפְּרוּ כָל מִצְרַיִם סְבִיבוֹת הַיְאֹר׃

כג **וְלֹא שָׁת לִבּוֹ גַּם לְזֹאת.** לְהָבִין הַהֶבְדֵּל אֲשֶׁר הָיָה גַּם בְּזֹאת בֵּין הַפַּעַל הָאֱלֹהִי לְפִעַל הַמְכַשְּׁפִים, שֶׁפְּעֻלַּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ הָיְתָה שִׁנּוּי בְּטֶבַע הַיְאוֹר, אֲשֶׁר הוּא כֻּלּוֹ בִּלְתִּי נִפְסָד, וְהָפַךְ אוֹתוֹ לְטֶבַע דָּם אֲמִתִּי, עַד שֶׁמֹּתוּ בוֹ הַדָּגִים, וּפְעֻלַּת הַחַרְטֻמִּים הָיָה שִׁנּוּי בְּדָבָר נִפְסָד וְאוּלַי בַּאֲחִיזַת עֵינַיִם.

פרק ח

ג **וַיַּעֲלוּ אֶת הַצְפַרְדְּעִים.** אֲבָל לֹא יָכְלוּ לְהוֹלִיד אֲחֵרִים, כִּי אֵין לְאֵל יָדָם לְהַמְצִיא בְּרִיָּה מִתְנוֹעֶעֶת בֶּאֱמֶת׃

ד **הַעְתִּירוּ אֶל ה׳.** כִּי בְּזֹאת שָׁת לִבּוֹ וְרָאָה יִתְרוֹן פְּעֻלַּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ עַל פְּעֻלַּת הַחַרְטֻמִּים.

ה **לְמָתַי אַעְתִּיר לָךְ.** לְמַעַן תַּכִּיר רֹב הֶהֶבְדֵּל בֵּין פְּעֻלַּת הַחַרְטֻמִּים לִפְעֻלַּת הָאֱלֹהִי, כַּאֲמָרוֹ לְמָתַי, וְכַאֲמָרוֹ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה. וְזֶה כִּי אָמְנָם מַעֲשֶׂה הַכִּשּׁוּף יִהְיֶה לִזְמַן מֻגְבָּל, וְיָשׁוּב הַטֶּבַע לְאֵיתָנוֹ תֵּיכֶף כְּשֶׁיִּבָּטֵל הַכִּשּׁוּף, כִּי אָז יָסוּר הַמַּעִיק לַטֶּבַע, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צא א) ״לָמָּה נִקְרָא שְׁמָם כְּשָׁפִים, שֶׁמַּכְחִישִׁין פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה״. אֲמָנָם הָאֵל יִתְבָּרַךְ יְצַוֶּה לַטֶּבַע לְשָׁבוֹת, וּלְהִשְׁתַּנּוֹת, וְלִפְעוֹל כְּפִי קְצָתוֹ, אוֹ כְּפִי כֻּלּוֹ, בַּזְּמַן אֲשֶׁר יַגְבִּיל לוֹ, וְלֹא יַמְרֶה אֶת דְּבָרוֹ.

ו **כִּדְבָרֶךָ.** שֶׁאָמַרְתָּ וְיָסַר הַצְפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי, וְלֹא בִקַּשְׁתָּ לְהַכְרִיתָם מִן הָעוֹלָם.

לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֵין כַּה׳ אֱלֹהֵינוּ. שֶׁאֵין שׁוּם כֹּחַ מְחַדֵּשׁ שִׁנּוּי בַּטֶּבַע כִּי אִם לְאֵיזֶה זְמַן קָצוּב, וְהִנֵּה הַצְפַרְדְּעִים בַּיְאוֹר הָיָה אָז שִׁנּוּי מְחֻדָּשׁ בְּטֶבַע הַיְאוֹר, כָּל שֶׁכֵּן בִּהְיוֹת אוֹתָם הַצְפַרְדְּעִים מְשֻׁנִּים מִכָּל בַּעַל חַי זוּלָתָם בְּמָה שֶׁמְּנִיעִים לְחֵי הָעֶלְיוֹן, וּמַכְנִיסִים וְאֵינָם מוֹצִיאִים, וְהִנֵּה הָאֵל יִתְבָּרַךְ יַכְרִיתֵם מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ בִּלְבָד.

ז **וְסָרוּ הַצְפַרְדְּעִים.** וְלֹא דַי שֶׁיַּכְרִית אֶת אֵלֶּה, אֲבָל יַעֲשֶׂה שֶׁהַנִּשְׁאָרִים לֹא יוֹסִיפוּ עוֹד לַעֲלוֹת אֶל בָּתֶּיךָ.

מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ. אֲבָל לֹא מִכָּל הָאָרֶץ, כִּי אָמְנָם יָמוּתוּ בָּאָרֶץ וְיַבְאִישׁוּ.

רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה. לְדוֹרוֹת, וְלֹא יַעֲלוּ אֶל הַיַּבָּשָׁה.

ח **וַיֹּצְעַק.** מֹשֶׁה אֶל ה׳ עַל דְּבַר הַצְפַרְדְּעִים אֲשֶׁר שָׂם לְפַרְעֹה, שֶׁיָּסִיר אוֹתָם הַצְפַרְדְּעִים בִּלְבַד אֲשֶׁר שָׂם לְפַרְעֹה, וְיִשָּׁאֲרוּ בַּיְאוֹר. וּבָזֶה הֵצַרְךָ לִתְפִלַּת צְעָקָה, דְּפַלְגָא מִן שְׁמַיָּא לָא יָהֲבִי (סנהדרין ס״ד.).

יא **כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה.** אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא סָר הָרַע לְגַמְרֵי, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בְּאֹשֶׁת הָאָרֶץ, וְנִשְׁאֲרוּ הַצְפַרְדְּעִים בַּיְאוֹר, הַמַּזִּיקִים שָׁם עוֹד הַיּוֹם׃

וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ. הִתְאַמֵּץ עַל טִבְעוֹ שֶׁלֹּא לִירָא מִן הַצְפַרְדְּעִים הַנִּשְׁאָרִים, וְלִסְבֹּל רָעַת הַבַּאֲשָׁה, כְּדֵי שֶׁלֹּא לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

יב **וְהַךְ אֶת עֲפַר הָאָרֶץ.** לֹא הִתְרָה בְּפַרְעֹה בְּזֹאת וְלֹא בְּשִׁחִין וְלֹא בְּחֹשֶׁךְ, וְזֶה כִּי תֵּשַׁע הַמַּכּוֹת שֶׁהָיוּ לְאוֹתוֹת וּלְמוֹפְתִים הָיוּ דְּצַ״ךְ עַד״ֹשׁ בְּאַ״חַ בְּלָבָד, כִּי מַכַּת בְּכוֹרוֹת לֹא הָיְתָה לְאוֹת וְלֹא לְמוֹפֵת, אֲבָל הָיְתָה לְעֹנֶשׁ כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (ד, כג ; ז, ד). וְהִנֵּה דְּצַ״ךְ הָיוּ אוֹתוֹת בִּשְׁתֵּי הַיְסוֹדוֹת הַכְּבֵדִים, וְעַד״ֹשׁ הָיוּ אוֹתוֹת בְּבַעֲלֵי חַיִּים, וּבְאַ״חַ הָיוּ אוֹתוֹת בָּאֲוִיר, וּבְכָל שְׁתַּיִם מֵהֶן הִתְרָה, וּבַשְּׁלִישִׁית נַעֲשָׂה הָאוֹת בִּלְתִּי הַתְרָאָה, כַּאֲמָרוֹ (איוב לג:כט) ״הֵן כָּל אֵלֶּה יִפְעַל אֵל, פַּעֲמַיִם שָׁלוֹשׁ עִם גָּבֶר״.

יד **וְלֹא יָכְלוּ.** מִבְּלִי אֵין לְאֵל יָדָם לְהַמְצִיא דָּבָר מִתְנוֹעֵעַ בֶּאֱמֶת.

יז **וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר הֵם עָלֶיהָ.** הַקַּרְקַע אֲשֶׁר עָלָיו הַבָּתִּים יִמָּלֵא נְחָשִׁים וְזוּלָתָם מֵהַשּׁוֹכְנִים בְּמַעֲבֵה הָאֲדָמָה, בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יִהְיוּ בְּטוּחִים גַּם בַּלַּיְלָה בְּבֵית סָגוּר.

יט **וְשַׂמְתִּי פְדוּת בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמֶּךָ.** שֶׁגַּם לְקִצַּת עַמִּי שֶׁיָּבֹאוּ לִמְקוֹם הֶעָרוֹב לֹא יַזִּיק הֶעָרוֹב כְּלָל, וְיַזִּיק לְעַמְּךָ בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם בְּעַצְמוֹ׃

כו **וַיַּעֲתַר.** לְהָסִיר הֶעָרֹב בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן שֶׁקָּבַע וּבְאוֹתוֹ הָאֹפֶן שֶׁיֵּעַד לְפַרְעֹה, כְּאָמְרוֹ וַיָּסַר הֶעָרֹב, לֹא שֶׁיִּכָּרֵת וְיָמוּת כְּמוֹ שֶׁהָיָה בַּצְפַרְדְּעִים, וְזֶה הוֹרָה בְּאָמְרוֹ וַיַּעַשׂ ה׳ כִּדְבַר מֹשֶׁה בְּאֹפֶן הֶסָּרַת הַמַּכָּה וּבְזַמָּנָהּ.

כח **גַּם בַּפַּעַם הַזֹּאת.** כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בַּצְפַרְדְּעִים, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹ לִירָא מֵהֶעָרֹב שֶׁלֹּא מֵת, אֲבָל סָר, וְנָקַל זֹאת בְּעֵינֵי ה׳ לַהֲשִׁיבוֹ.

פרק ט

ז **וְהִנֵּה לֹא מֵת מִמִּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פַּרְעֹה.** אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה זֶה פֶּלֶא מְבֹאָר, בִּלְתִּי מִתְיַחֵס בְּשׂוּם פָּנִים זוּלָתִי לָאֵל יִתְבָּרַךְ, כִּי אֵין מִי שֶׁיּוּכַל לְהַבְטִיחַ בְּחַיִּים זוּלָתוֹ.

ח **לְעֵינֵי פַרְעֹה.** לְמַעַן יִרְאֶה שֶׁלֹּא הָיְתָה מַכָּה מְסַבֶּכֶת מֵעִפּוּשׁ בְּלַחוּת מִצַּד הָאֲוִיר אוֹ הַמַּעֲרֶכֶת, אֲשֶׁר מֵהֶם תָּבֹא לִפְעָמִים מַכַּת מְדִינָה טִבְעִית.

יב **וַיְחַזֵּק ה׳.** כִּי לֹא הָיָה סוֹבֵל זֶה בִּלִי סָפֵק, כְּעִנְיַן בְּאִיּוֹב (איוב ב:ה) ״וְגַע אֶל עַצְמוֹ וְאֶל בְּשָׂרוֹ״.

יד **כִּי בַפַּעַם הַזֹּאת.** בְּזֶה הַמִּין הַשְּׁלִישִׁי מֵהַמַּכּוֹת בָּאֲוִיר.

אֲנִי שֹׁולֵחַ אֶת כָּל מַגֵּפוֹתַי אֶל לִבְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ. כָּל אַחַת מֵאֵלֶּה שֶׁאֶשְׁלַח תִּהְיֶה בְּלֵב כֻּלְּכֶם גַּם אַחַר שֶׁתָּסוּר, כִּי גַּם אַחֲרֵי כֵן תַּרְגִּישׁוּ בְּהֶזֵּק נִמְשָׁךְ מִמֶּנָּה בְּקִלְקוּל הַצְּמָחִים וְהַמְּזוֹנוֹת וּבָהֳלֵי הַגּוּף, כְּמַכַּת הַחֹשֶׁךְ שֶׁקִּלְקְלָה מֻזָּג הָאֲוִיר בְּלִי סָפֵק, וְשֶׁלֹּא קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתָּיו, שֶׁנִּמְשְׁכוּ אֲלֵיהֶם חֳלָאִים רָעִים בְּלִי סָפֵק. אֲבָל מֵהַמַּכּוֹת הַקּוֹדְמוֹת לֹא נִמְשַׁךְ הֶזֵּק מְבֹאָר אַחַר שֶׁסָּרוּ.

בַּעֲבוּר תֵּדַע כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל הָאָרֶץ. כַּאֲשֶׁר תִּרְאֶה יְכָלְתִּי גַּם בַּאֲוִיר הַמַּקִּיף. אָמְנָם יְכָלְתּוֹ בָּעֶלְיוֹנִים הוֹדִיעָם עַל יַם סוּף בְּעִנְיַן מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְעַמּוּד הֶעָנָן וְעַמּוּד הָאֵשׁ, שֶׁכֻּלָּם דְּבָרִים אֲשֶׁר מְצִיאוּתָם בִּלְתִּי טִבְעִי.

טז **בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ אֶת כֹּחִי.** כְּדֵי שֶׁתַּחֲזֹר בְּתִשׁוּבָה, כִּי לֹא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת (יחזקאל יח:לא).

וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי. וְרַבִּים תָּשִׁיב מֵעָוֹן.

יט **וְעַתָּה שְׁלַח הָעֵז אֶת מִקְנְךָ.** כְּדֵי שֶׁיִּמָּלְטוּ הָעֲבָדִים אֲשֶׁר עִם הַמִּקְנֶה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג:יח) ״חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם״.

כ **הַיָּרֵא אֶת דְּבַר ה׳ הֱנִיס.** וְהַשַּׁעַם שֶׁאָמַרְתִּי שְׁלַח הָעֵז, הוּא מִפְּנֵי שֶׁרָאִיתִי בְּעִנְיַן הַדָּבָר שֶׁהֵיֵּרָא אֶת דְּבַר ה׳ הֱנִיס.

כא **וַאֲשֶׁר לֹא שָׂם לִבּוֹ.** חָטָא וְיַעֲזוֹב, בְּאֹפֶן שֶׁעִם חֶטְאוֹ הִפְסִיד, לְכָךְ אֲנִי מַזְהִיר עַתָּה כְּדֵי שֶׁלֹּא יָמוּת הָאָדָם אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה.

כג **וַתְּהַלֶּךָ אֵשׁ אָרְצָה.** כִּי הָאֲוִיר הַנִּלְהָב יָרַד לָאָרֶץ בְּחֹזֶק תְּנוּעַת הַבָּרָד הַמַּכְבִּיד עָלָיו בְּרִדְתּוֹ לְמַטָּה.

כד **וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד.** בְּחֹזֶק תְּנוּעַת הַבָּרָד בְּרִדְתּוֹ נִלְהַב הָאֲוִיר וְנָתַן קוֹלוֹת, וְחֹזֶק תְּנוּעָתוֹ הָיָה בְּגָדְלוֹ לְקַלְקֵל הָרֹךְ וְהַקְּשֶׁה, כַּאֲמָרוֹ וְאֵת כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד, וְאֶת כָּל עֵץ הַשָּׂדֶה שִׁבֵּר:

כט **כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר.** אַף עַל פִּי שֶׁאָמַרְתָּ **וְרַב מְהֻמֹּת קְלֹת אֱלֹהִים וּבָרָד**, לֹא יֶחְדַּל כָּל זֶה עַד שֶׁאֵצֵא מִן הָעִיר.

הַקּוֹלוֹת יֶחְדָּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד לְמַעַן תֵּדַע כִּי לַה׳ הָאָרֶץ. כָּל זֶה יִהְיֶה יַחְדָּיו כְּמוֹ רֶגַע, שֶׁלֹּא כְּמִנְהַג הַטֶּבַע, וְזֶה לְמַעַן תֵּדַע, לֹא בִּשְׁבִיל שֶׁאֶחְשֹׁב שֶׁכְּבָר שַׁבְתֶּם בִּתְשׁוּבָה, כִּי אָמְנָם.

ל **יָדַעְתִּי כִּי טֶרֶם תִּירָאוּן.** עֲדַיִן לֹא תִירָאוּן:

לא **וְהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעֹרָה נֻכָּתָה.** אַף עַל פִּי שֶׁהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעֹרָה נֻכָּתָה, וְזֶה הֶזֵּק רַב בְּמִצְרַיִם, כַּאֲמָרוֹ ״וּבִשּׁוּ כָּל עֹבְדֵי פִּשְׁתִּים״ (ישעיהו יט:ט).

לב **וְהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת.** בֹּא וּרְאֵה מַה רַב רִשְׁעָם שֶׁל פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֻכּוּ, וּמֹשֶׁה הִתְפַּלֵּל, וְרָאָה פַּרְעֹה כִּי חָדַל כָּל הָרָע בִּתְפִלָּתוֹ, כִּי בְּאֹפֶן אַחֵר הָיָה כֻּלָּה גַּם יֶתֶר הַפְּלֵטָה, מִכָּל מָקוֹם הוֹסִיף פַּרְעֹה לַחֲטֹא וְהִכְבִּיד לִבּוֹ בְּמֵזִיד הוּא וַעֲבָדָיו:

לה **וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה.** לֹא מֵעַצְמוֹ, אֲבָל כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ בְּיַד מֹשֶׁה קֹדֶם שֶׁצִּוָּה אֶת אַהֲרֹן עִמּוֹ, שֶׁאָמַר לוֹ ״וַאֲנִי יָדַעְתִּי כִּי לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלֹךְ״ (שמות ג:יט), שֶׁלֹּא יַנִּיחֵכֶם לַהֲלֹךְ בִּרְצוֹנוֹ, ״וְלֹא בְיָד חֲזָקָה״ (שמות ג:יט), וְאָרְצָה שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה זֶה מִיְּרֵאַת יָדִי הַחֲזָקָה, שֶׁלֹּא יוּכַל לְסָבְלָהּ. וְכֵן עָשָׂה בָּזֶה הַמָּקוֹם, כִּי אַחַר שֶׁהוֹסִיף לַחֲטֹא בְּמֵזִיד, וְהִכְבִּיד הוּא עַצְמוֹ אֶת לִבּוֹ נֶגֶד טִבְעוֹ, אֲבָל הָיָה מְסֻפָּק אִם יוּכַל לְסָבֹל, הִתְחַזֵּק לִבּוֹ בְּאוֹתוֹ הָאֹפֶן אֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳ בְּיַד מֹשֶׁה, וְשָׁם בְּלִבּוֹ שֶׁלֹּא יוֹסִיף עוֹד לְהַכּוֹתוֹ.

פרק י

א **כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי.** אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר מֹשֶׁה ״יָדַעְתִּי כִּי טֶרֶם תִּירָאוּן״ (שמות ט:ל), חָשַׁב שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִכָּנַע לָאֵל יִתְבָּרַךְ מִיְּרֵאַת גְּדֻלּוֹ, מִכָּל מָקוֹם יִשְׁמַע בְּהִיוֹתוֹ בְּלִבּוֹתִי יָכוֹל עוֹד לִסְבּוֹל אֶת רָעַת הַמַּכּוֹת, וְזֶה חָשַׁב כַּאֲשֶׁר רָאָה שֶׁמִּכֹּחַ הַמַּכָּה אָמַר ״ה׳ הַצַּדִּיק״ (שמות ט:כז). אָמְנָם כַּאֲשֶׁר רָאָה שֶׁעִם כָּל זֶה לֹא

שָׁמַע, חָשַׁב מֹשֶׁה שֶׁהָיְתָה הַהִתְרָאָה בּוֹ לָרִיק, כִּי גַּם שֶׁלֹּא יוּכַל לִסְבּוֹל לֹא יִשְׁמַע. וּלְכֵן אָמַר לוֹ ה׳ יִתְבָּרַךְ: אַף עַל פִּי שֶׁעַתָּה גַּם הוּא הִכְבִּיד לִבּוֹ, הִנֵּה אָנֹכִי כְּבָר הִכְבַּדְתִּי אֶת לִבּוֹ בַּשְּׁחִין (שמות ט:יב), וְזֶה לְהַרְבּוֹת הָאוֹתוֹת בְּקֶרֶב מִצְרַיִם, כְּדֵי שֶׁיָּשׁוּב אֵיזֶה מֵהֶם בִּתְשׁוּבָה, וּלְמַעַן יְסַפְּרוּ יִשְׂרָאֵל לְדוֹרוֹת וְיַכִּירוּ גְּדֻלִּי וְטוּבִי. לְפִיכָךְ הַהִתְרָאָה רְאוּיָה אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִשְׁמַע פַּרְעֹה.

לְמַעַן שִׁיתִי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ. כְּדֵי שֶׁבָּהֶם יַכִּיר הָעָם אֶת גְּדֻלִּי וְיָשׁוּב מֵרִשְׁעָתוֹ:

ב **וּלְמַעַן תְּסַפֵּר.** לְמַעַן יֵדְעוּ דוֹרוֹת יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל אֵלֶּה.

וידעתם. אַתָּה וְדוֹרוֹתֶיךָ וְהַמִּצְרִים:

ג **עַד מָתַי מֵאַנְתָּ.** הִנֵּה מֵאַחַר שֶׁאֵינְךָ נִכְנָע אֲפִלּוּ עַתָּה שֶׁרָאִיתָ יְכָלְתִּי עַל הָאֲוִיר הַמַּקִּיף, אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְחִיוֹת בְּלִעָדָיו אֲפִלּוּ כְּרֶגַע, אֵין לְקַוּוֹת שֶׁתָּשׁוּב מִכֹּחַ שׁוּם גְּדֹל מַכּוֹת. אֲבָל אוּלַי תָּשׁוּב מִכֹּחַ הַתְמָדָתָם זְמַן אָרֹךְ, לָכֵךְ רָאוּי לְשָׁאוֹל עַד אֵיזֶה זְמַן יִהְיֶה גְּבוּל הַתְמָדַת הַמְּאוּן עִם הַתְמָדַת הַמַּכּוֹת.

ה **וְאָכַל אֶת כָּל הָעֵץ.** יְקַלְקְלֵהוּ, כְּמוֹ ״וְהָיָה לְאֵכֶל״ (דברים לא:יז). ״כִּי אָכַל אֶת יַעֲקֹב״ (תהלים עט:ז).

י **כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם.** כָּל שֶׁכֵּן הַמִּקְנֶה.

רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם. רְאוּ כִּי אַתֶּם הוֹלְכִים בְּעִסְקֵכֶם זֶה אֶל הָרַע לָכֶם וְתִמְצָאוּהוּ, כְּעִנְיַן ״הוֹלֵךְ לָמוּת״ (בראשית כה:לב), ״רַגְלֶיהָ יוֹרְדוֹת מָוֶת״ (משלי ה:ה), וְכִדְבָרֶיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״וְהֵם רָצִים לִבְאֵר שַׁחַת״ (ברכות כח:).

יב **עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם בָּאַרְבֶּה.** בְּצַד הָאַרְבֶּה, וְהוּא הַדְּרוֹמִי, כְּמוֹ מְצַוֶּה לָאַרְבֶּה שֶׁיָּבֹא, כְּעִנְיַן (ישעיהו ה:כו) ״וְנָשָׂא נֵס לַגּוֹיִם וְשָׁרַק לוֹ מִקְצֵה הָאָרֶץ, וְהִנֵּה מְהֵרָה קַל יָבֹא״.

טז **וַיְמַהֵר פַּרְעֹה.** בְּטֶרֶם יֹאכַל הָאַרְבֶּה אֶת שָׂרְשֵׁי הַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת וּשְׁאָר הָעֲשָׂבִים.

כא **נְטֵה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם.** עַל אוֹתוֹ הַחֵלֶק מֵהָאֲוִיר הַנִּקְרָא שָׁמַיִם, כִּמְבֹאָר בְּפָרָשַׁת בְּרֵאשִׁית (בראשית א:ז).

וְיֶמֶשׁ חֹשֶׁךְ. וְיָסִיר אֶת הַחֹשֶׁךְ הַטִּבְעִי שֶׁל לַיְלָה. כִּי אָמְנָם חֹשֶׁךְ הַלַּיְלָה הוּא אֲוִיר מוּכָן לְקַבֵּל הָאוֹר, וְהוּא חֹשֶׁךְ בְּהֶעְדֵּר הָאוֹר בִּלְבַד. אֲמָנָם זֶה הַחֹשֶׁךְ יִהְיֶה אֲוִיר בִּלְתִּי מוּכָן לְקַבֵּל הָאוֹר לְרֹב עָבְיוֹ, וְלֹא יִפּוֹל עָלָיו הֶעְדֵּר הָאוֹר בִּהְיוֹתוֹ בִּלְתִּי מוּכָן אֵלָיו, וּלְפִיכָךְ.

כג **לֹא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו.** כִּי לֹא הִסְפִּיק לָזֶה אוֹר נֵר וַאֲבוּקָה:

כט **לֹא אוֹסֵף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ.** כִּי תָּמוּת, כְּעִנְיַן ״לֹא תוֹסִיפוּ לִרְאוֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם״ (שמות יד:יג). אָמְנָם כַּאֲשֶׁר קָרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה, קָרָא אוֹתָם עַל יְדֵי עֲבָדָיו בִּלְבַד, כַּאֲמָרוֹ ״וְיָרְדוּ כָל עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה אֵלַי״ (שמות יא:ח).

פרק יא

א **יְשַׁלַּח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשַׁלְּחוֹ.** בְּאוֹתוֹ הָאֹפֶן שֶׁשִּׁלְּחוֹ כְּבָר מֵרְצוֹנוֹ אוֹתְךָ וְאֶת אַהֲרֹן בְּשֶׁבֶט עֲבָרָתוֹ, כַּאֲמָרוֹ ״וַיְגָרֶשׁ אֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פַּרְעֹה״ (שמות י:יא), בְּאוֹתוֹ הָאֹפֶן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם עַתָּה מוּכְרָח בְּצָרָתוֹ.

כָּלָה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם. אֲבָל אָז גֵּרֵשׁ אֶת שְׁנֵיכֶם בִּלְבָד וּמִפָּנָיו בִּלְבָד, אָמְנָם עַתָּה יְגָרֵשׁ אֶת כֻּלְּכֶם מִכָּל זֶה הַמָּקוֹם. כִּי אָמְנָם זוֹ מִדַּת צִדְקוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּשֶׁיִּתְעַקֵּשׁ אָדָם מֵעֲשׂוֹת הָרָאוּי לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנוֹ, יַעֲשֶׂה מַה שֶּׁבָּרַח מִמֶּנּוּ בְּצָרָה וְיָגוֹן, וְלֹא לְרָצוֹן יִהְיֶה לוֹ, כְּאָמְרוֹ ״תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ״ (דברים כח:מז) ״וְעָבַדְתָּ אֶת אֹיְבֶיךָ״ (דברים כח:מח), ״אִם לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנַי כֵּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם״ (במדבר יד:כח), כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״הַמְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹשֶׁר, סוֹפוֹ לְבַטְּלָהּ מֵעֹנִי״ (אבות ד:י).

ב **דַּבֶּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאֲלוּ.** שֶׁלֹּא יְדַאֲגוּ שֶׁמָּא בְּסִבַּת הַמָּמוֹן יִמְסְרוּ עַצְמָם לְרִדּוּף אַחֲרֵיהֶם, כִּי בָזֶה תִּהְיֶה תְּשׁוּעָתָם:

ג **גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד.** וְלִכְבוֹדוֹ הִרְבּוּ לְהַשְׁאִיל.

ה **מִבְּכוֹר פַּרְעֹה עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה.** מִן הַנִּכְבָּד מִכֻּלָּם עַד הַנִּקְלֶה מִכֻּלָּם, אֲבָל ״מִבְּכוֹר פַּרְעֹה עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי״ (שמות יב:כט) הוּא מִן הַיּוֹתֵר חוֹטֵא בָּזֶה עַד הַחוֹטֵא פָּחוֹת מִכֻּלָּם.

ו **אֲשֶׁר כָּמֹהוּ לֹא נִהְיָתָה.** אֲשֶׁר בַּלַּיְלָה כָּמֹהוּ לֹא נִהְיְתָה צְעָקָה כָּזֹאת, וְזֶה כִּי לֹא הָיָה לַיִל מִלְחֶמֶת חֵיל אוֹיְבִים, כִּי אָמְנָם אָז תִּרְבֶּה הַצְּעָקָה בָּעִיר, כְּעִנְיַן ״קוֹל צְעָקָה מִשַּׁעַר הַדָּגִים, וִילָלָה מִן הַמִּשְׁנֶה, וְשֶׁבֶר גָּדוֹל מֵהַגְּבָעוֹת״ (צפניה א:י), אֲבָל בְּלַיְלָה כָּזֶה שָׁהָיָה לֵיל שָׁלוֹם בְּמִצְרַיִם, לֹא נִהְיְתָה **וְלֹא תֹסִיף** צְעָקָה כָּזֹאת.

ח **וְאַחֲרֵי כֵן אֵצֵא.** לֹא אֵצֵא מִיָּד כְּשֶׁתְּבַקְּשׁוּ מִלְּפָנַי שֶׁאֵצֵא, אֶלָּא אַחֲרֵי כֵן, כִּי אַמְתִּין עַד הַבֹּקֶר.

ט **וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל מֹשֶׁה לֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה כו׳.** אָמַר שֶׁבִּהְיוֹת שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ אָמַר אֶל מֹשֶׁה שֶׁטַּעַם הַכְבָּדַת הַלֵּב שֶׁהָיְתָה לְפַרְעֹה כִּי הִקְשָׁה ה׳ אֶת רוּחוֹ, הָיָה כְּדֵי לְהַרְבּוֹת מוֹפְתָיו, כְּדֵי שֶׁבָּהֶם יַכִּירוּ הַמִּצְרִים וְיִשְׂרָאֵל אֶת גְּדֻלּוֹ וְטוּבוֹ, כַּאֲמָרוֹ ״וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה׳״ (שמות י:ב). וְהִנֵּה לְהַשְׂלִים כַּוָּנָתוֹ זֹאת מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן יַחְדָּיו הִתְעַסְּקוּ לַעֲשׂוֹת הַמּוֹפְתִים. לָכֵן עַתָּה כַּאֲשֶׁר גָּזַר הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְהַעֲנִישׁ אֶת הַמִּצְרִים וּלְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל מֵאוֹתוֹ הָעֹנֶשׁ, עִם הֱיוֹת קָצָתָם רְאוּיִים לוֹ בְּצַד מָה, וּלְהַפִּיל אֶת אֱלֹהֵי מִצְרַיִם, כְּדֵי שֶׁיָּחוּשׁ הָעֹנֶשׁ, וְכָל זֶה בְּזֶבַח הַפֶּסַח, כַּאֲמָרוֹ ״וְעָבַרְתִּי וְהִכֵּיתִי״, ״אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים״, ״וּפָסַחְתִּי״ (שמות יב:יב-יג), רָצָה שֶׁתִּהְיֶה מִצְוָתוֹ זֹאת לְיִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן יַחְדָּיו, כְּמוֹ שֶׁהִשְׁתַּדְּלוּ יַחְדָּיו לְהָשִׁיב אֶת הַמִּצְרִים בִּתְשׁוּבָה וּלְהוֹרוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כְּדֵי שֶׁיִּזְכּוּ שְׁנֵיהֶם יַחַד לְהוֹצִיא לְפֹעַל אֶת פְּרִי פְּעֻלַּת הִשְׁתַּדְּלוּתָם.

פרק יב

ב **הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים.** מִכָּאן וָאֵילָךְ יִהְיוּ הֶחֳדָשִׁים שֶׁלָּכֶם, לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כִּרְצוֹנְכֶם, אֲבָל בִּימֵי הַשִּׁעְבּוּד לֹא הָיוּ יְמֵיכֶם שֶׁלָּכֶם, אֲבָל הָיוּ לַעֲבוֹדַת אֲחֵרִים וּרְצוֹנָם, לְפִיכָךְ **רֹאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה,** כִּי בוֹ הִתְחִיל מְצִיאוּתְכֶם הַבְּחִירִי.

ד **וּשְׁכֵנוֹ הַקָּרוֹב אֶל בֵּיתוֹ.** אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיוּ מִצְרִיִּים רַבִּים שׁוֹכְנִים בֵּין בֵּית עִבְרִי לְבֵית רֵעֵהוּ, יִקָּרֵא שְׁכֵנוֹ אוֹתוֹ הָעִבְרִי שֶׁהוּא יוֹתֵר קָרוֹב לְבֵיתוֹ מִשְּׁאָר הָעִבְרִים.

יא **מָתְנֵיכֶם חֲגֻרִים.** מְזֻמָּנִים לַדֶּרֶךְ, כְּעִנְיַן ״וַיְשַׁנֵּס מָתְנָיו״ (מלכים א יח:מו), לְהוֹרוֹת עַל בְּטָחוֹן בִּלְתִּי מְסֻפָּק בָּאֵל יִתְבָּרַךְ, בִּהְיוֹתָם מְכִינִים עַצְמָם לַדֶּרֶךְ בְּעוֹדָם בְּבֵית כֶּלֶא.

יב **וְעָבַרְתִּי.** לְפַלֵּס נָתִיב לְאַפִּי (תהלים עח:נ), שֶׁלֹּא יוּכַל עַל זֶה הַשָּׁלִיחַ.

וְהִכֵּיתִי כָל בְּכוֹר. שֶׁאַבְחִין בֵּין טִפָּה שֶׁל בְּכוֹר לְטִפָּה שֶׁאֵינָהּ שֶׁל בְּכוֹר (בבא מציעא פרק איזהו נשך).

וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים. אַשְׁפִּיל שָׂרֵי מַעְלָה הַמְנַהֲגִים אוֹתָם עַתָּה, כְּדֵי שֶׁיָּחוּשׁ הָעֹנֶשׁ יוֹתֵר.

אֲנִי ה׳. וְלֹא יָאוֹת כָּל זֶה בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ, כְּאָמְרוֹ ״אֲנִי ה׳, אֲנִי הוּא וְלֹא אַחֵר״. וּבָזֶה נָתַן טַעַם לְכָל הַקּוֹדֵם, לָמָּה הֲצָרַךְ שֶׁיֵּעָשֶׂה הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּעַצְמוֹ אֶת כָּל אֵלֶּה, וְלֹא כֵן עָשָׂה בְּסַנְחֵרִיב וְזוּלָתוֹ (מלכים ב יט:לה).

יג **וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף לְמַשְׁחִית.** לֹא יִגַּע בָּכֶם נֶגֶף, פֵּירוּשׁ מַכָּה שֶׁל אוֹתָהּ הַהַשְׁחָתָה שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה בְּמִצְרַיִם.

בְּהַכּוֹתִי. שֶׁמִּלְבַד מַכַּת הַבְּכוֹרוֹת שָׁלַח בְּשְׁאָר הָעָם עֶבְרָה וָזַעַם וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים, כִּי לוּלֵא הַפְּסִיחָה שֶׁעָשָׂה בְּחֶמְלָתוֹ עַל יִשְׂרָאֵל, לֹא הָיוּ נִמְלָטִים מִשְּׁאָר הַצָּרוֹת שֶׁשָּׁלַח עַל שְׁאֵרִית עַם מִצְרַיִם, כְּעִנְיַן ״פֶּן תִּפָּקֵד בַּעֲוֹן הָעִיר״ (בראשית יט:טו). וְצִוָּה עֲלֵיהֶם מַתְּנוֹת הַדָּם לְאוֹת לְמַעַן יִמָּלְטוּ, וְזֶה לְמַעַן שְׁמוֹ לְבִלְתִּי הֵחַל, כַּאֲמָרוֹ ״וְאוֹמַר לָךְ בְּדָמַיִךְ חָיִי״ (יחזקאל טז:ו).

יז **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמַּצּוֹת.** הַמּוֹרוֹת עַל מְהִירוּת בְּלִי הַמְתָּנַת חֲמוּץ.

כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּיוֹם הַזֶּה בְּעַצְמוֹ, שֶׁבְּיוֹם אֶחָד נַעֲשָׂה קִבּוּץ, שֶׁלֹּא הָיוּ מַסְפִּיקִים אֵלָיו בַּטֶּבַע כַּמָּה יָמִים עִם לֵילוֹתֵיהֶם.

הוֹצֵאתִי אֶת צִבְאוֹתֵיכֶם. כָּל קָהָל וְקָהָל כְּמוֹת שֶׁהָיָה יַחְדָּיו:

כב **מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסָּף.** שֶׁתִּהְיֶה עַל כָּל הַזָּאָה טְבִילָה, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה הָאֵל בְּאָמְרוֹ **עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת** וְזֶה קוֹדֶם, וְאַחַר כָּךְ עַל הַמַּשְׁקוֹף, וְזֶה לֹא יִתָּכֵן זוּלָתִי בְּשָׁלוֹשׁ הַזָּאוֹת. לְהוֹרוֹת עַל שָׁלוֹשׁ יוֹדִי״ן, כְּאָמְרָם ״הָעוֹלָם הַבָּא נִבְרָא בְּיו״ד״ וְכֵן הָיָה קוֹדֶם חֵטְא אָדָם הָרִאשׁוֹן וּבְיוֹם מַתַּן תּוֹרָה עַד הֶעֱגֵל, כִּי בָם ״יְהוָה צוּר עוֹלָמִים״ (ישעיהו כו:ד) נִצְחִיִּים, כִּי הַיו״ד תּוֹרָה עַל פְּשִׁיטוּת נִצְחִי, וְתוֹרָה הַיו״ד עֶלְיוֹנָה, מְצִיאוּת הַיָּחִיד בְּעוֹלָמוֹ עַל שְׁנֵי עוֹלָמִים נִצְחִיִּים.

וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ. הִנֵּה הַבַּיִת יִהְיֶה מְצַיֵּן בַּדָּם, וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ, וּבָזֶה הָאֹפֶן, וּפָסַח עַל דֶּרֶךְ ״וְהִתְוִיתָ תָּו״ (יחזקאל ט:ד).

כג **לִנְגֹּף.** אֶת עַם מִצְרַיִם בְּעֶבְרָה וָזַעַם וְכוּ׳, כִּי אָמְנָם יֵאָמֵר נֶגֶף עַל כָּל מַכָּה גַּם בִּלְתִּי מָוֶת, כַּאֲמָרוֹ (שמות כא:כב) ״וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה, וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן״.

הַמַּשְׁחִית. אֶת עַם מִצְרַיִם, בְּעֶבְרָה וָזַעַם וְכוּ׳.

כו **מָה הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת לָכֶם.** שֶׁאֵינָהּ בְּיוֹם מִקְרָא קֹדֶשׁ כִּשְׁאָר הַקָּרְבָּנוֹת, וְלֹא תוֹךְ זְמַן שְׁאָר הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁהוּא מִתָּמִיד שֶׁל שַׁחַר עַד תָּמִיד שֶׁל בֵּין הָעַרְבַּיִם, וְלָמָּה לֹא יַסְפִּיק קָרְבָּן אֶחָד לְכָל יִשְׂרָאֵל כְּמוֹ בִּשְׁאָר קָרְבְּנוֹת צִבּוּר:

כז **וְזָבַח פֶּסַח הוּא.** זֶה הַזֶּבַח נַעֲשֶׂה בִּשְׁבִיל הַפְּסִיחָה שֶׁהָיְתָה עֲתִידָה לְהֵעָשׂוֹת בַּחֲצִי הַלַּיְלָה שֶׁל אַחֲרָיו, וּמִפְּנֵי שֶׁאֵין זֶבַח בַּלַּיְלָה הֻצְרַךְ לַעֲשׂוֹתוֹ בָּזֶה הַזְּמַן הַנִּמְשָׁךְ אַחַר הַלַּיְלָה שֶׁל אַחֲרָיו בְּעִנְיַן הַקָּרְבָּנוֹת. וְהֻצְרַךְ כָּל אֶחָד לְהַקְרִיב, כִּי הַנֵּס נַעֲשָׂה לְכָל יָחִיד בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְלֹא לַצִּבּוּר בִּכְלָל.

כט **וַה' הִכָּה.** כְּלוֹמַר יִשְׂרָאֵל הִתְעַסְּקוּ בְּמִצְוַת הַפֶּסַח, וַה' הִכָּה בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן בְּעַצְמוֹ אֶת בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם לְגָאֳלָם.

לח **וְצֹאן וּבָקָר.** שֶׁל עֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ עִמָּם לָגוּר בְּתוֹכָם עִם כָּל קִנְיָנָם:

לט **כִּי לֹא חָמֵץ.** כִּי לֹא הִתְחַמֵּץ, מִפְּנֵי קוֹצֶר הַזְּמַן שֶׁהָיָה מִשְׁעַת נְסָעָם מֵרַעְמְסֵס שֶׁהִיא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד שֶׁהִגִּיעוּ לְסֻכּוֹת, שֶׁהִיא חוּץ לִגְבוּלָם, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצֵקָן שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם וְכוּ". כִּי אָמְנָם בִּהְיוֹתָם בְּסֻכּוֹת חוּץ לִגְבוּל מִצְרַיִם נִגְלוּ עֲלֵיהֶם עַמּוּדֵי הֶעָנָן וְהָאֵשׁ, וַה' הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם (שמות יג:כא).

מ **אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה.** תַּשְׁלוּם אַרְבַּע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה מִיּוֹם שֶׁהוֹצִיא אֶת אַבְרָהָם אָבִינוּ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לְהַכְנִיסוֹ בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים, כַּאֲמָרוֹ שָׁם (בראשית טו:ז) "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים", וּלְזֶה אָמְרוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם בֶּן שִׁבְעִים שָׁנָה הָיָה אַבְרָהָם אָבִינוּ בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים.

מב **לֵיל שִׁמֻּרִים הוּא לַה' לְהוֹצִיאָם.** שֶׁהָיָה מְצַפֶּה לְהוֹצִיאָם, כִּי לֹא עִנָּה מִלִּבּוֹ, אֲבָל לֹא מָצָא אֶת יִשְׂרָאֵל מוּכָנִים וּרְאוּיִים לִגְאֻלָּה עַד אוֹתָהּ הַלַּיְלָה, וְאוֹתָהּ הָיָה מְשַׁמֵּר וּמְצַפֶּה כִּי חָפֵץ חֶסֶד הוּא, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְחַשֵּׁב אֶת הַקֵּץ.
הוּא הַלַּיְלָה הַזֶּה לַה' שִׁמֻּרִים. וּכְמוֹ שֶׁהָיָה מִשְׁמָר וּמְצַפֶּה לִגְאֻלַּת יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי גָּלוּתָם בְּמִצְרַיִם, כֵּן הוּא מִשְׁמָר וּמְצַפֶּה לִגְאֻלַּת יִשְׂרָאֵל הָעֲתִידָה, כְּאָמְרוֹ "וְלָכֵן יְחַכֶּה ה' לַחֲנַנְכֶם" (ישעיהו ל:יח).
לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם. כְּאָמְרָם (ראש השנה יא.) "בְּנִיסָן נִגְאֲלוּ, וּבְנִיסָן עֲתִידִין לְהִגָּאֵל".

מג **זֹאת חֻקַּת הַפָּסַח.** לְדוֹרוֹת בְּעִנְיַן הָאוֹכְלִים וְהַמָּקוֹם, כִּי אָמְנָם הַמִּצְוֹות הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה חוּץ מִשְּׁתֵּי אֵלֶּה לֹא נֶהֱגוּ לְדוֹרוֹת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים צו.) אֵין פֶּסַח דּוֹרוֹת טָעוּן הַזָּאָה עַל הַמַּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְאֵינוֹ נֶאֱכָל בְּחַפָּזוֹן.

פרק יג

ב **קַדֶּשׁ לִי כָּל בְּכוֹר.** שֶׁיִּתְחַיְּבוּ כֻּלָּם בְּפִדְיוֹן כִּשְׁאָר כָּל הַקֹּדֶשׁ, לְמַעַן יִהְיוּ מֻתָּרִים בַּעֲבוֹדַת חוֹל, שֶׁלּוּלֵי הַפִּדְיוֹן הָיוּ אֲסוּרִים לַעֲשׂוֹת כָּל מְלֶאכֶת חוֹל, כָּעִנְיָן "לֹא תַעֲבֹד בִּבְכֹר שׁוֹרֶךָ" (דברים טו:יט). וּפִדְיוֹן נַפְשָׁם הוּא הָעֵרֶךְ הַמְפֹרָשׁ לְבֶן חֹדֶשׁ בְּפָרָשַׁת עֲרָכִין, בִּהְיוֹת אָז זְמַן פִּדְיוֹנוֹ, כְּאָמְרוֹ "וּפְדוּיו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה" (במדבר יח:טז).

ד **הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב.** בָּזֹאת הַשָּׁנָה קָרָה שֶׁיִּהְיֶה חֹדֶשׁ הַלְּבָנָה בִּיצִיאַתְכֶם בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב, לְפִיכָךְ שְׁמוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה וַעֲשׂוּ עִבּוּר הַשָּׁנָה בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה לְעוֹלָם זֶה הַחֹדֶשׁ בָּאָבִיב שֶׁבּוֹ תַּעֲשׂוּ זֶה הֶחָג.

ט **כִּי בְיָד חֲזָקָה הוֹצִיאֲךָ.** בְּשַׁנּוֹתוֹ אֶת טֶבַע הַבִּלְתִּי נִפְסָדִים, כַּאֲמָרוֹ בְּעִנְיַן בְּקִיעַת הַיַּרְדֵּן (יהושע ד:כד) "לְמַעַן דַּעַת כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ אֶת יַד ה' כִּי חֲזָקָה הִיא".

יד **מַה זֹּאת.** פִּדְיוֹן פֶּטֶר חֲמוֹר, שֶׁהוּא בְּהֵמָה טְמֵאָה וְלֹא תָּחוּל עָלֶיהָ קְדֻשַּׁת הַגּוּף, וַעֲרֵיפַת פֶּטֶר חֲמוֹר אִם לֹא תִּפְדֶּה.
בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם. בְּחֹזֶק יָדָם שֶׁל מִצְרַיִם הוֹצִיאָנוּ ה', כַּאֲמָרוֹ "וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם" (שמות יב:לג), בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יָכְלְנוּ לָשֵׂאת נִכְסֵינוּ בַּעֲגָלוֹת כְּמִנְהַג מִצְרַיִם, וְהֻצְרַכְנוּ לָשֵׂאת בַּחֲמוֹרִים, וְנַעֲשָׂה בָּהֶם נֵס שֶׁהִסְפִּיקוּ לָזֶה בִּכְמוֹ רֶגַע, וְחָלָה עֲלֵיהֶם אֵיזוֹ קְדֻשָּׁה רְאוּיָה לְפִדְיוֹן.

טו **וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פַּרְעֹה.** וּבִהְיוֹת שֶׁפַּרְעֹה הִקְשָׁה לְשַׁלְּחֵנוּ, וְהוּא נִמְשָׁל לַחֲמוֹר כְּאָמְרוֹ (יחזקאל כג:כ) "אֲשֶׁר בְּשַׂר חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם", וְהָיָה יָכוֹל לִפְדּוֹת עַצְמוֹ וְעַמּוֹ בְּשַׁלְּחוֹ אֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם נִמְשָׁלִים לְשֶׂה, כְּאָמְרוֹ (ירמיהו נ:יז) "שֶׂה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל", וְכֵן כְּאָמְרוֹ (יחזקאל לד:לא) "וְאַתֶּנָה צֹאנִי".
וַיַּהֲרֹג ה'. וְהָאֵל הָרַג אֶת הַנִּמְשָׁל לַחֲמוֹר, כַּאֲשֶׁר לֹא נִפְדָּה בְּשֶׂה.
כָּל בְּכוֹר בְּאָרָם מִצְרַיִם. וְהָיוּ בְּכוֹרֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּיִים לִלְקוֹת עִמָּהֶם, עַל דֶּרֶךְ "פֶּן תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר" (בראשית יט:טו), וְהִצִּילָם בְּמַה שֶׁהִקְדִּישָׁם לוֹ, בְּאֹפֶן שֶׁהָיוּ בְּכוֹרֵי הָאָדָם בְּיִשְׂרָאֵל כְּמוֹ נְזִירִים אוֹ יוֹתֵר, מְיֻחָדִים לַעֲבוֹדַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וַאֲסוּרִים בַּעֲבוֹדַת הֶדְיוֹט.

עַל כֵּן אֲנִי זוֹבֵחַ. בְּכוֹר בְּהֵמָה.

וְכָל בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה. כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ מֻתָּרִים בַּעֲבוֹדַת חוֹל.

יז **וַיְהִי בְּשַׁלַּח וְלֹא נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים.** אַף עַל פִּי שֶׁהַכַּוָּנָה הָאֱלֹהִית הָיְתָה לְהוֹלִיךְ אֶת יִשְׂרָאֵל לְהַר סִינַי לְקַבֵּל הַתּוֹרָה וּמִשָּׁם לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּאָמְרוֹ (שמות ו:ז-ח) ״וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ״, מִכָּל מָקוֹם הַכַּוָּנָה עַתָּה הָיְתָה לְהוֹלִיכָם לְיָם סוּף אֲשֶׁר לֹא הָיָה דֶּרֶךְ לְאֶחָד מֵאֵלֶּה, וְזֶה לְהַטְבִּיעַ שָׁם אֶת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, עַל דֶּרֶךְ (שופטים ד:ז) ״וּמָשַׁכְתִּי אֵלֶיךָ אֶל נַחַל קִישׁוֹן אֶת סִיסְרָא״. וְהִנֵּה הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר וְהַקָּצָר לָלֶכֶת מִמִּצְרַיִם לְיָם סוּף הָיָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, אָמַר שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ לֹא רָצָה לַנְחוֹתָם בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ.

כִּי קָרוֹב הוּא. מִפְּנֵי שֶׁהָיָה אוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ וְסוֹפוֹ קָרוֹב לְמִצְרַיִם, וְיִרְבּוּ עוֹבְרֵי דֶּרֶךְ שָׁם וּמַגִּידִים מִשָּׁם לְמִצְרַיִם וּמִמִּצְרַיִם לְשָׁם:

וְהִנֵּה **בְּרַאוֹתָם מִלְחָמָה.** בְּשָׁמְעָם שֶׁיָּכִין פַּרְעֹה אֶת עַצְמוֹ לְרָדוֹף אַחֲרֵיהֶם עִם כָּל חֵילוֹ, יִנָּחֵם הָעָם בְּלִי סָפֵק מִיִּרְאַת מִלְחַמְתָּם וְיָשׁוּבוּ לְמִצְרַיִם, וּלְפִיכָךְ הֶסִבָּם אֶל דֶּרֶךְ לֹא עָבַר בָּהּ אִישׁ.

יח **דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף.** שֶׁיֵּלְכוּ לְיַם סוּף דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר, כִּי בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ לֹא יָבֹאוּ מַגִּידִים מִמִּצְרַיִם וְלֹא יֵדְעוּ בִּרְדִיפַת פַּרְעֹה עַד שֶׁהִשִּׂיג אוֹתָם, כְּאָמְרוֹ ״וַיַּשִּׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם, וְהִנֵּה מִצְרַיִם וְכוּ״ (שמות יד:י). וְלֹא הָיָה אָז לָהֶם תַּקָּנָה בְּשׁוּבָם, כִּי לֹא יְקַבְּלֵם פַּרְעֹה וְחֵילוֹ.

וַחֲמֻשִׁים עָלוּ. וְכָל זֶה הֶצְרֵךְ לַעֲשׂוֹת אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ מְזֻיָּנִים, כִּי עִם כָּל כְּלֵי זֵינָם לֹא הָיָה לָהֶם אֹמֶץ לֵב לְהִלָּחֵם בְּמִצְרַיִם וּלְהִמָּלֵט, כִּי לֹא נִסּוּ בְּאֵלֶּה.

יט **וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ.** בִּהְיוֹתוֹ אָז נְשִׂיא הַדּוֹר.

כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה חִיּוּב הַדּוֹר מוּטָל עַל נְשִׂיאוֹ.

כא **וַה׳ הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם.** מֵאָז שֶׁהָיוּ בְּסֻכּוֹת שֶׁהוּא חוּץ לִגְבוּל מִצְרַיִם וְנִכְנְסוּ לַמִּדְבָּר.

פרק יד

ג **סָגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר.** בַּעַל צְפוֹן סָגַר אֶת הַמִּדְבָּר עֲלֵיהֶם.

ה **כִּי בָרַח הָעָם.** שֶׁלֹּא הָלְכוּ בַּמִּדְבָּר עַל קַו יָשָׁר, כְּמוֹ שֶׁעָדוּ בְּאָמְרָם ״דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נֵלֵךְ בַּמִּדְבָּר״ (שמות ח:כג), אֲבָל חָזְרוּ לַאֲחוֹרֵיהֶם כְּבוֹרְחִים בְּלִתִּי יוֹדְעִים הַדֶּרֶךְ:

וַיֵּהָפֵךְ לְבַב פַּרְעֹה. כִּי חָשַׁב שֶׁהָיָה בַּעַל צְפוֹן יָכוֹל נֶגֶד הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

מַה זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי שִׁלַּחְנוּ. וְלֹא דָּרַשְׁנוּ אֶת בַּעַל צְפוֹן שֶׁהָיָה עוֹזֵר לָנוּ, וְלֹא הָיִינוּ מֻכְרָחִים לְשַׁלְּחָם.

ו **וְאֶת עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ.** מִבְּחַר פָּרָשָׁיו וְחֵילוֹ:

ז **וְכֹל רֶכֶב מִצְרָיִם.** הֶהָמוֹנִיִּים.

וְשָׁלִשִׁם עַל כֻּלּוֹ. גַּם עַל הֶהָמוֹן שֶׁלֹּא הָיוּ בִּכְלַל עַמּוֹ וְחֵילוֹ הִפְקִיד שָׁלִישִׁים מִלַּמְּדֵי מִלְחָמָה, כִּי אָמְנָם כָּל תֹּקֶף הַצָּבָא תָּלוּי בְּשַׂר הַצָּבָא וְתָכְמָתוֹ וְתַחְבּוּלוֹתָיו.

ח **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יוֹצְאִים בְּיָד רָמָה.** כְּעִנְיַן ״יֵדֵינוּ רָמָה״ (דברים לב:כז), הָיוּ מִתְאַמְּצִים לְנַצֵּחַ אֶת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, שֶׁלֹּא הָיוּ רַבִּים בְּמִסְפָּר כְּמוֹתָם. וּבָזֶה הוֹדִיעַ שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִין עִנְיַן הַמִּלְחָמָה, כִּי אָמְנָם הָיָה רָאוּי לְיָרֵא מֵאוֹתָם הַמְעַטִּים מִלַּמְּדֵי מִלְחָמָה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהָיָה רָאוּי לְיָרֵא מִכָּל הֶמוֹן מִצְרַיִם הַנּוֹסְעַ אַחֲרֵיהֶם אַחַר כָּךְ.

ט **וַיַּדְפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם.** אַחֲרֵי הַיּוֹצְאִים בְּיָד רָמָה.

י **וּפַרְעֹה הִקְרִיב.** אֶת חֵיל הֶהָמוֹן שֶׁל כָּל רֶכֶב מִצְרַיִם:

יא **לְקַחְתָּנוּ לָמוּת בַּמִּדְבָּר.** כִּי אֲפִלּוּ לֹא יִתְגָּר בָּנוּ מִלְחָמָה פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, הִנֵּה בְּעָמְדָם לְפָנֵינוּ לִשְׁמֹר אֶת דֶּרֶךְ כָּל מִחְיָה, נָמוּת בַּמִּדְבָּר בָּרָעָב וּבַצָּמָא וּבְעֵירֹם וּבְחֹסֶר כֹּל.

טו **מַה תִּצְעַק אֵלָי.** כִּי אָמְנָם הוּא הָיָה בִּכְלַל ״וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה׳״ (שמות יד:י), אַמְנָם צְעָקַת מֹשֶׁה לֹא הָיְתָה מִיִּרְאַת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ, כִּי כְּבָר הִגִּיד לְיִשְׂרָאֵל אֶת מַפֶּלֶת הַמִּצְרִים וּמִיתָתָם כְּאָמְרוֹ ״לֹא תֹסִיפוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם, ה׳ יִלָּחֵם לָכֶם״ (שמות יד:יג-יד). אֲבָל הָיְתָה צַעֲקָתוֹ עַל שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל

שֶׁהֵעֶזּוּ פְּנֵיהֶם בְּאָמְרָם "הַמִבְּלִי אֵין קְבָרִים" (שמות יד:יא), וְחָשַׁב בִּשְׁבִיל זֶה שֶׁלֹּא יִשְׁמְעוּ לוֹ לְהִכָּנֵס בַּיָּם. לְפִיכָךְ אָמַר לוֹ מַה תִּצְעַק אֵלַי בָּזֶה, כִּי אָמְנָם אַתָּה חוֹשֵׁד בְּכָשָׁרִים.

דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִסָּעוּ. וְלֹא יָמְרוּ אֶת פִּיךָ:

טז וְאַתָּה הָרֵם אֶת מַטְּךָ. אֶל הָרוּחַ קָדִים שֶׁיָּשִׁים הַיָּם לְחָרָבָה:

וּנְטֵה אֶת יָדְךָ עַל הַיָּם. שֶׁיֵּחָצוּ הַמַּיִם הֵנָּה וְהֵנָּה, כְּעִנְיָן בְּאֵלְיָהוּ (מלכים ב ב:ח).

יח וְיָדְעוּ מִצְרַיִם. הַנִּשְׁאָרִים בְּמִצְרַיִם וְיָשׁוּבוּ אֵלַי, כִּי לֹא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת.

יט הַהוֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל. בְּעַמּוּד הָאֵשׁ.

וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם. לְהַתִּיךְ אוֹתָם תְּהוֹמוֹת שֶׁקָּפְאוּ בְּלֵב יָם לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעָבְרָם, כְּדֵי לַהֲפוֹךְ קַרְקַע הַיָּם לְטִיט כַּאֲשֶׁר יַעַבְרוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם, כִּי לֹא הָיָה צָרִיךְ אָז שֶׁיֵּלֵךְ עַמּוּד הֶעָנָן לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל לַנְחוֹתָם הַדֶּרֶךְ, כִּי הַדֶּרֶךְ שֶׁנַּעֲשָׂה בִּבְקִיעַת הַיָּם הָיָה מַנְהִיגָם.

וַיַּעֲמֹד מֵאַחֲרֵיהֶם. מֵאַחֲרֵי יִשְׂרָאֵל וּמֵאַחֲרֵי עַמּוּד הָאֵשׁ:

כ וַיָּבֹא. הַמַּלְאָךְ בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, לְהַנְהִיג אֶת שְׁנֵי הָעַמּוּדִים.

וַיְהִי הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ. חֹשֶׁךְ הַלַּיְלָה הָיָה יַחְדָּיו עִם הֶעָנָן מֵאַחֲרֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְשֶׁל עַמּוּד הָאֵשׁ.

וַיָּאֶר אֶת הַלָּיְלָה. הַמַּלְאָךְ בְּעַמּוּד הָאֵשׁ, כִּי בּוֹ הֵסִיר חֹשֶׁךְ הַלַּיְלָה וְלֹא הָיָה שָׁם עָנָן מַפְסִיק בֵּינָם לָאֵשׁ הַמֵּאִיר, כְּמוֹ שֶׁהָיָה לְצַד מִצְרַיִם.

וְלֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה. כִּי הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ הוֹלְכִים לְאַט בְּהֶכְרֵחַ, כִּי לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשְׁלוּ.

כא וַיַּשֵּׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה. רוּחַ הַקָּדִים הִקְפִּיא טִיט קַרְקַע הַיָּם.

וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם. בִּנְטִיַּת יַד מֹשֶׁה עַל הַיָּם בְּמִצְוַת בּוֹרְאוֹ:

כב הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה. כִּי קָפְאוּ תְּהוֹמוֹת בְּרוּחַ הַקָּדִים, וְעָבְרוּ עַל הַטִּיט הַנִּקְפָּא.

כד וַיְשָׁקֵף ה' אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעַמּוּד אֵשׁ וְעָנָן. שְׁנֵי הָעַמּוּדִים שֶׁהָיוּ מְהַלְּכִים בָּאֱמְצַע הַמֶּרְחָק אֲשֶׁר בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, הִקְרִיבָם לְצַד מַחֲנֵה מִצְרַיִם.

וַיָּהָם. בִּמְיֵי חֲלָאִים, כְּעִנְיָן בַּפְּלִשְׁתִּים "וַתְּהִי יַד ה' בָּעִיר מְהוּמָה גְּדוֹלָה מְאֹד, וַיַּךְ אֶת אַנְשֵׁי הָעִיר מִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל, וַיִּשָּׁתְרוּ לָהֶם עֳפָלִים" (שמואל א ה:ט). וְאוֹתָם מִיְּגֵי חֲלָאִים הֵם "מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרָעִים" (דברים ז:טו), וְהִיא "הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם" (שמות יד:לא) שֶׁרָאוּ יִשְׂרָאֵל וַיִּירָאוּ, כְּאָמְרוֹ "אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ מִפָּנֶיהָם" (דברים כח:ס). אָמְנָם פְּרָטֵי הַמַּכּוֹת שֶׁהִזְכִּירָה הַתּוֹרָה לֹא הָיָה בָּהֶם שׁוּם חֹלִי זוּלָתִי הַשְּׁחִין, וְהִנֵּה הַתּוֹרָה הִזְכִּירָה "שְׁחִין מִצְרַיִם" (דברים כח:כז) וְהִזְכִּירָה גַּם כֵּן "מַדְוֵי מִצְרַיִם".

כה וַיָּסַר אֶת אוֹפַן. בְּעַמּוּד הָאֵשׁ:

בְּכֶבְדוּתִ. מִכֹּחַ הַטִּיט.

כִּי ה' נִלָּחֵם לָהֶם. וּבְנוֹסְנוּ לֹא יִלָּחֵם בָּנוּ עוֹד.

כז לְאֵיתָנוֹ. בְּשׁוֹא גַּלָּיו אֶל דֶּרֶךְ הַבְּקִיעָה, שֶׁלֹּא עָשָׂה כֵּן מֵאָז שֶׁנִּבְקַע.

וּמִצְרַיִם נָסִים לִקְרָאתוֹ. שֶׁמִּתְחַלַּת אַשְׁמוּרַת הַבֹּקֶר יַד ה' הָיְתָה בָם לְהֻמָּם, וְאָז אָמְרוּ אָנוּסָה וְנָסוּ עַד פְּנוֹת הַבֹּקֶר דֶּרֶךְ הַבְּקִיעָה. וּבְעֵת פְּנוֹת בֹּקֶר שָׁב הַיָּם לְאֵיתָנוֹ לָשֵׁאת גַּלָּיו בִּמְקוֹם הַבְּקִיעָה, אֲשֶׁר הִגִּיעוּ שָׁם מִצְרַיִם בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, וְנִמְצְאוּ נָסִים לִקְרַאת הַיָּם.

וְיִנַעֵר ה' אֶת מִצְרַיִם. הַמֵּלֶךְ וְעַמּוֹ, נְעֵר אוֹתָם מֵעַל הַמֶּרְכָּבוֹת אֶל קַרְקַע הַיָּם, כְּמוֹ "חָצְנִי נִעֲרְתִי" (נחמיה ה:יג), "הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר" (ישעיהו נב:ב).

כח וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם. בְּרִבּוֹת הַגַּלִּים אֶל מְקוֹם הַבְּקִיעָה.

וַיְכַסּוּ אֶת הָרֶכֶב. אַחַר שֶׁנִּנְעֲרוּ מֵעֲלֵיהֶם הָעָם אֲשֶׁר בָּם.

וְאֶת הַפָּרָשִׁים. רוֹכְבֵי הַסּוּסִים.

לְכֹל חֵיל פַּרְעֹה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם. הֲמוֹן כָּל רֶכֶב מִצְרַיִם וְרוֹכְבֵיהֶם שֶׁבָּאוּ אַחַר הַפָּרָשִׁים לַמִּלְחָמָה.

כט וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה. בְּעוֹד שֶׁמִּצְרַיִם הָיוּ טוֹבְעִים בַּיָּם, כִּי לֹא שָׁב לְאֵיתָנוֹ בְּאוֹתוֹ הַקָּצֶה שֶׁהָיוּ שָׁם יִשְׂרָאֵל.

ל **וַיּוֹשַׁע ה׳ בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל.** בִּמְיֻתַּת הַמִּסְתּוֹלְלִים בָּם לְשַׁעְבְּדָם נִשְׁאֲרוּ הֵם בְּנֵי חוֹרִין, כִּי עַד עֵת מוֹתָם הָיוּ יִשְׂרָאֵל כַּעֲבָדִים בּוֹרְחִים.

לא **הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה׳ בְּמִצְרַיִם.** מַדְוֵי מִצְרִים הָרָעִים שֶׁלָּקוּ בָם עַל הַיָּם (דברים ז:טו).

וַיִּירְאוּ הָעָם. כְּאָמְרוֹ (דברים כח:ס) ״אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ מִפְּנֵיהֶם״:

פרק טו

א **אָז יָשִׁיר.** הִסְכִּים שֶׁיָּשִׁיר.

כִּי נָאֹה גָּאָה. לוֹ לְבַדּוֹ הַגֵּאוּת לְיַחֵס אֵלָיו עַל הַטּוֹב הַנִּמְצָא, וְלֹא לְפַרְעֹה ״הַתַּנִּין הַגָּדוֹל אֲשֶׁר אָמַר לִי יְאֹרִי וַאֲנִי עֲשִׂיתָנִי״ (יחזקאל כט:ג).

סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם. סוּס פַּרְעֹה וְרוֹכְבוֹ, כְּאָמְרוֹ (תהלים קלו:טו) ״וְנִעֵר פַּרְעֹה וְחֵילוֹ בְיַם סוּף״:

ב **עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ.** עֻזּוֹ וְזִמְרָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **רָמָה בַיָּם** אֶת **סוּס וְרֹכְבוֹ**, כִּי בָּזֶה הֶרְאָה עֻזּוֹ שֶׁהוּא מֶלֶךְ עַל כָּל מְלָכִים, וְשֶׁרָאוּי שֶׁיְּהַלְלוּהוּ הַנּוֹשָׁעִים בְּקוֹל זִמְרָה, שְׂמֵחִים לִהְיוֹת לַעֲבָדִים לְמֶלֶךְ עוֹלָם.

וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה. וְהוּא אֲשֶׁר רָמָה אֶת הָאוֹיֵב בַּיָּם הָיָה לִי לִישׁוּעָה, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו סו:יד) ״וְנוֹדְעָה יַד ה׳ אֶת עֲבָדָיו, וְזָעַם אֶת אוֹיְבָיו״.

זֶה אֵלִי. הוּא הַנִּצְחִי וְהַקָּדְמוֹן אֲצִלִי, אֲשֶׁר בְּהֶכְרֵחַ יַעֲלוּ כָּל סִבּוֹת הַנִּפְסָדִים אֵלָיו, וּמִמֶּנּוּ תִּהְיֶה נִצְחִיּוּת הִתְמַדָּתָם.

וְאַנְוֵהוּ. אֶעֱשֶׂה נָוֶה לְשָׁכְנוֹ בְּתוֹכֵנוּ, וּבוֹ אֶתְפַּלֵּל אֵלָיו בִּלְבַד וְאֶעֱבוֹד כָּרָאוּי לְמֵטִיב וּמֵרִיעַ, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו מד:יז) ״וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיֹּאמַר הַצִּילֵנִי כִּי אֵלִי אָתָּה״, כִּי אָמְנָם הָעֲבוֹדָה וְהַתְּפִלָּה מְכֻוָּנִים לִמְצֹא חֵן.

אֱלֹהֵי אָבִי. אֱלֹהֵי יַעֲקֹב שֶׁהוֹדִיעַ בְּאָמְרוֹ ״אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל״ (בראשית לג:כ), שֶׁהוּא נוֹרָא בְּגָדְלוֹ וּבְהַשְׁגָּחָתוֹ, שֶׁהֵם מִדַּת הָרַחֲמִים וּמִדַּת הַדִּין.

וַאֲרוֹמְמֶנְהוּ. בְּהִשְׁתַּחֲוָיָה וְהַכְנָעָה, וּבְהוֹדִיעַ לַכֹּל שֶׁהַתַּכְלִית הַמְכֻוָּן לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ הוּא הַטּוֹב מִכָּל הַתַּכְלִיּוֹת, בִּהְיוֹתוֹ מְרוֹמָם עַל כָּל בְּרָכָה וּתְהִלָּה, כְּעִנְיַן ״לַמְּדֵנִי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ כִּי אַתָּה אֱלוֹהָי״ (תהלים קמג:י):

ג **ה׳ אִישׁ מִלְחָמָה, ה׳ שְׁמוֹ.** אַף עַל פִּי שֶׁהוּא אִישׁ מִלְחָמָה וּמַכְרִית הָרְשָׁעִים בְּמִדַּת הַדִּין, מִכָּל מָקוֹם ה׳ שְׁמוֹ בְּמִדַּת רַחֲמִים, כִּי בָּזֶה הוּא נוֹתֵן הֶוְיָה וּמְצִיאוּת לְעוֹלָמוֹ, בִּהְיוֹתוֹ מְכַלֶּה קוֹצִים מִן הַכֶּרֶם שֶׁהֵם מַחֲרִיבֵי עוֹלָם.

ד **מַרְכְּבוֹת פַּרְעֹה וְכוּ׳.** אַחַר שֶׁסִּפְּרוּ אֲבְדַן סוּס וְרֹכְבוֹ, שֶׁהוּא פַּרְעֹה וְסוּסוֹ, וְנָתְנוּ עָלָיו הוֹדָאָה לָאֵל יִתְבָּרַךְ, סִפְּרוּ מִלְחַמְתּוֹ בְּחֵיל פַּרְעֹה **וּמִבְחַר שָׁלִישָׁיו,** שֶׁהֵם הָיוּ עִקַּר כָּל הַצָּבָא:

ו **יְמִינְךָ ה׳ נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ.** לֹא יְמִין חֵיל פַּרְעֹה וּמִבְחַר שָׁלִישָׁיו הַבּוֹטְחִים בִּזְרוֹעַ בָּשָׂר. וְזֹאת הִיא הוֹדָאָה שֶׁנָּתְנוּ לָאֵל יִתְבָּרַךְ עַל מִלְחַמְתּוֹ זֹאת הַשֵּׁנִית:

יְמִינְךָ ה׳ תִּרְעַץ אוֹיֵב. יְהִי רָצוֹן שֶׁיִּהְיֶה כֵּן לֶעָתִיד שֶׁתִּרְעַץ כָּל אוֹיֵב לְיִשְׂרָאֵל, כְּעִנְיָן ״כֵּן יֹאבְדוּ כָל אוֹיְבֶיךָ ה׳״ (שופטים ה:לא).

ח **וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נָעֲרְמוּ מָיִם.** עַתָּה סִפֵּר הַמִּלְחָמָה הַגְּדוֹלָה שֶׁנִּלְחַם הָאֵל יִתְבָּרַךְ בַּהֲמוֹן מִצְרַיִם, וְאָמַר הִנֵּה בְּרוּחַ אַפֶּיךָ נִבְקַע הַיָּם וְנַעֲשׂוּ הַמַּיִם כַּעֲרֵמָה וְכַנֵּד. **וְקָפְאוּ תְהֹמוֹת,** בְּקִרְקַע הַיָּם בְּאֹפֶן שֶׁיָּכְלוּ יִשְׂרָאֵל לַעֲבוֹר.

ט **וְכַאֲשֶׁר אָמַר אוֹיֵב אָרְדֹּף.** אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם.

אַשִּׂיג אֶחַלֵּק שָׁלָל. וְהֵם הָיוּ הֲמוֹן כָּל רֶכֶב מִצְרַיִם שֶׁלֹּא בָּאוּ אֶלָּא לִגְזֹל מְמוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

י **נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ.** בְּאוֹתוֹ הָרוּחַ עַצְמוֹ שֶׁהִקְפִּיא קִרְקַע הַיָּם וְנַעֲשָׂה דֶּרֶךְ לַעֲבוֹר גְּאוּלִים, נָשַׁפְתָּ לְכִסּוֹת הָרוֹדְפִים וּלְאַבְּדָם.

אַדִּירִים. שָׂרִים וְרָאשֵׁי עָם **צָלְלוּ כַּעוֹפָרֶת בְּמַיִם.** וּמֵהֶם הָיוּ הַשָּׁלִישִׁים עַל כֻּלּוֹ שֶׁמִּנָּה פַּרְעֹה עַל כָּל רֶכֶב מִצְרַיִם (שמות יד:ז).

יא **מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם.** נָתַן שֶׁבַח לָאֵל יִתְבָּרַךְ עַל מִלְחַמְתּוֹ הַשְּׁלִישִׁית נֶגֶד הֲמוֹן רֶכֶב מִצְרַיִם, וְאָמַר: מִי כָמוֹךָ בַּחֲזָקִים, שֶׁיּוּכַל לְשַׁנּוֹת טֶבַע הַנִּמְצָאִים הַבִּלְתִּי נִפְסָדִים בְּטִבְעָם.

נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ. הִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בַּמֻּחְלָט הוּא הַבִּלְתִּי נִפְסָד כְּלָל, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צב.) מֵתִים שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲיוֹת אֵינָם חוֹזְרִין לַעֲפָרָם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ד:ג) ״הַנִּשְׁאָר בְּירוּשָׁלַיִם קָדוֹשׁ יֵאָמֶר לוֹ״ מַה קָּדוֹשׁ לְעוֹלָם קַיָּם וכו׳. אָמַר, שֶׁאֵין כְּמוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ נוֹדָע לְאַדִּיר וּמֶלֶךְ עַל כָּל אֱלֹהִים קְדוֹשִׁים וְנִצְחִיִּים, וּלְפִיכָךְ לוֹ לְבַדּוֹ יָאוֹת לְשַׁנּוֹת טֶבַע כָּל נִמְצָא בִּלְתִּי נִפְסָד, כִּי נִצְחִיּוּת כָּל נִצְחִי לֹא יִהְיֶה זוּלָתִי מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ.

נוֹרָא תְהִלֹּת. וּמִי שֶׁיֵּדַע גֹּדֶל תְּהִלּוֹתָיו יִירָאֵהוּ בִּשְׁבִילוֹ, לֹא בִּשְׁבִיל יִרְאַת עֹנֶשׁ שֶׁיָּבֹא מֵאִתּוֹ.

עוֹשֵׂה פֶלֶא. עוֹשֶׂה מַה שֶּׁיִּפָּלֵא מִן הַטֶּבַע לַעֲשׂוֹת בְּשׂוּם אֹפֶן, כְּגוֹן עַמּוּד הֶעָנָן וְעַמּוּד הָאֵשׁ.

יג **נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם זוּ גָּאָלְתָּ.** מֵעֵת שֶׁגְּאַלְתָּם, וְזֶה כְּשֶׁהוֹצֵאתָם חוּץ לִגְבוּל מִצְרַיִם וּבָאוּ לְסֻכּוֹת, הִתְחַלְתָּ לְנַחוֹתָם הַדֶּרֶךְ, כַּאֲמָרוֹ (שמות יג:כ-כא) "וַיִּסְעוּ מִסֻּכֹּת וַה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם".

נָהַלְתָּ בְעָזְּךָ. נָהַלְתָּ לְאִשָּׁם בַּיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם, כְּאָמְרוֹ (ישעיהו סג:יג) "מוֹלִיכָם בַּתְּהֹמוֹת, כַּסּוּס בַּמִּדְבָּר לֹא יִכָּשֵׁלוּ".

אֶל נְוֵה קָדְשֶׁךָ. בְּדֶרֶךְ נָכוֹן לְלֶכֶת אֶל נְוֵה קָדְשֶׁךָ, לְקַדְּשָׁם שָׁם לַעֲבוֹדָתֶךָ.

טו **אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם אֵילֵי מוֹאָב.** כְּשֶׁרָאוּ אֵלּוּ הַנְּפָשִׁים, אַף עַל פִּי שֶׁיָּדְעוּ שֶׁלֹּא עָלֵיהֶם יַעֲלֶה יִשְׂרָאֵל לַמִּלְחָמָה, מִכָּל מָקוֹם נִבְהֲלוּ לִרְאוֹת.

יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד. יְהִי רָצוֹן שֶׁיֹּאחֲזֵמוֹ רָעַד וְלֹא יִתְקוֹמְמוּ עָלֵינוּ.

נָמֹגוּ כֹּל יוֹשְׁבֵי כְּנָעַן. הִנֵּה יוֹשְׁבֵי כְּנַעַן בְּשָׁמְעָם כָּל אֵלֶּה נָמֹגוּ בְּלִי סָפֵק, כִּי יָדְעוּ שֶׁעֲלֵיהֶם עָלוּ לְגָרְשָׁם, כַּאֲמָרוֹ (יהושע ב:יא) "וַנִּשְׁמַע וַיִּמַּס לְבָבֵנוּ וְכוּ'".

טז **תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד בִּגְדֹל זְרוֹעֲךָ.** יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד, בְּאֹפֶן שֶׁיְּנוּסוּ מִפָּנֵינוּ מִיִּרְאַת זְרוֹעֲךָ, כְּעִנְיַן "אָנוּסָה מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי ה' נִלָּחֶם" (שמות יד:כה).

יִדְמוּ כָאָבֶן עַד יַעֲבֹר עַמְּךָ ה'. וְכֵן יְהִי רָצוֹן שֶׁלֹּא יִתְקוֹמְמוּ נֶגְדֵּנוּ כַּאֲשֶׁר נַעֲלֶה לְהִלָּחֵם בָּם, עַד אַחַר שֶׁנַּעֲבֹר הַנְּהָרוֹת וְהֵם אַרְנוֹן וְהַיַּרְדֵּן, כִּי אָמְנָם בְּמַעֲבַר הַנְּהָרוֹת תִּקָּשֶׁה כָּל מִלְחָמָה וְנִצְטָרֵךְ לְנֵס גָּדוֹל אֲשֶׁר אוּלַי לֹא נִהְיֶה רְאוּיִים לוֹ.

יז **תְּבִיאֵמוֹ וְתִטָּעֵמוֹ.** שֶׁלֹּא יִגְלוּ מִמֶּנָּה:

בְּהַר נַחֲלָתְךָ. בְּהַר הַבַּיִת שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו "בְּהַר ה' יֵרָאֶה" (בראשית כב:יד).

מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ ה'. כְּאָמְרוֹ (תהלים קלב:יד) "פֹּה אֵשֵׁב כִּי אִוִּתִיהָ".

מִקְדָּשׁ ה' כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ. כַּאֲמָרוֹ "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ" (שמות כה:ח), כְּכָל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתָךְ (שמות כה:ט). וְכֵן דָּוִד אָמַר "הַכֹּל בִּכְתָב, מִיַּד ה' עָלַי הִשְׂכִּיל" (דברי הימים א כח:יט), בְּכָל מְלַאכוֹת הַתַּבְנִית.

יח **ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד.** יְהִי רָצוֹן שֶׁהוּא לְבַדּוֹ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד, וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר.

יט **כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה.** וְזֶה שֶׁאָמַרְנוּ **אָז יָשִׁיר** הָיָה כַּאֲשֶׁר בָּא סוּס פַּרְעֹה **בְּרִכְבּוֹ וּפָרָשָׁיו בַּיָּם**, וְהָאֵל יִתְבָּרַךְ הִטְבִּיעָם בְּעוֹד שֶׁ**בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** הָיוּ **הוֹלְכִים בַּיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם**, בְּטֶרֶם יָצְאוּ הִתְחִילוּ לָשִׁיר.

כה **וְשָׁם נָסָהוּ.** אִם יְקֻבַּל הַחֹק וְהַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר שָׁם לוֹ, וְלֹא יַחֲזֹר לְסוּרוֹ, וְזֶה הַנִּסָּיוֹן הָיָה כִּי אָמְנָם אָמַר לְיִשְׂרָאֵל.

כו **אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ.** לְקַבֵּל עָלָיו אוֹתוֹ חֹק שֶׁשָּׁם לְךָ, וּמִכָּאן וָאֵילָךְ **הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ כו'**, אָז תִּמָּלֵט מִכָּל מַדְוֵי מִצְרַיִם. אֲבָל אִם תְּקַבֵּל עָלֶיךָ עַתָּה וְאַחַר תִּבְגּוֹד, יָשִׂים עָלֶיךָ כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה בְּלִי סָפֵק. וְזֶה הָיָה כְּעִנְיַן אֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "גֵּר הַבָּא לְהִתְגַּיֵּר אוֹמְרִים לוֹ הֲוֵי יוֹדֵעַ שֶׁעַד שֶׁלֹּא בָאתָ לְמִדָּה זוֹ אָכַלְתָּ חֵלֶב אִינְךָ עָנוּשׁ כָּרֵת, חֹלַלְתָּ שַׁבָּת אִינְךָ חַיָּב סְקִילָה, וְעַכְשָׁו אָכַלְתָּ חֵלֶב אַתָּה עָנוּשׁ כָּרֵת וְכוּ'" (יבמות מז.).

כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ. וְהַטַּעַם שֶׁאִם תְּקַבֵּל וְאַחַר כָּךְ תִּבְגּוֹד תִּהְיֶה נֶעֱנָשׁ, הוּא כִּי אָמְנָם כָּל מְצוֹתַי הֵם לְרַפֹּאת אֶת נַפְשְׁךָ מֵחָלְיֵי הַתַּאֲווֹת וְהַדֵּעוֹת הַנִּפְסָדוֹת, לְמַעַן תִּהְיֶה קָדוֹשׁ לֵאלֹהֶיךָ, כְּאָמְרוֹ "וַאֲבְדִּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לִהְיוֹת לִי" (ויקרא כ:כו), וְאִם תִּבְגּוֹד, תֶּחֱלֶה וְתִתְחַלֵּל הַנֶּפֶשׁ, וְרָאוּי שֶׁיֵּעָנֵשׁ מִי שֶׁיְּחַלֵּל אֶת קֹדֶשׁ ה' אֲשֶׁר אָהֵב.

כז **וּבְאֵילִם שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עֵינֹת מָיִם.** וְעִם כָּל זֶה.

פרק טז

א **וַיִּסְעוּ מֵאֵילִם. אֶל מִדְבַּר סִין.** כְּעִנְיַן "לְכִתְּךָ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר" (ירמיהו ב:ב).

ג **מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ.** בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל סִיר הַבָּשָׂר. אִם הָיָה הָאֵל יִתְבָּרַךְ חָפֵץ לַהֲמִיתֵנוּ, הָיָה טוֹב לָנוּ שֶׁיְּמִיתֵנוּ שָׁם בְּעוֹדֵנוּ שְׂבֵעִים, כְּעִנְיַן "טוֹבִים הָיוּ חַלְלֵי חֶרֶב מֵחַלְלֵי רָעָב" (איכה ד:ט).

ד **מַמְטִיר לָכֶם לָחֶם.** מָזוֹן:

לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי. כְּשֶׁיִּהְיֶה מִתְפָּרְנֵס שֶׁלֹּא בְּצַעַר, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לֹא נִתְּנָה תּוֹרָה אֶלָּא לְאוֹכְלֵי הַמָּן.

ה **וְהֵכִינוּ אֵת אֲשֶׁר יָבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה.** גַּם אַחַר הַהֲכָנָה יִהְיֶה מִשְׁנֶה, כִּי לֹא יֶחְסַר בַּבִּשּׁוּל. וְאָמַר וְהֵכִינוּ לְעוֹרֵר שֶׁיִּזְדָּרְזוּ לְעַנֵּג שַׁבָּת בְּמַטְעַמִּים, וְשֶׁכָּל זְרִיזוּתָם בָּזֶה יִהְיֶה מֵעֶרֶב שַׁבָּת.

ו **עֶרֶב וְיַדְעְתֶּם.** יְהִי רָצוֹן שֶׁמָּה שֶׁאָמַר לִי שֶׁיִּתֵּן לָכֶם מָזוֹן, יִהְיֶה בְּאֹפֶן זֶה שֶׁיִּתֵּן לָכֶם בָּעֶרֶב צָרְכֵי הָעֶרֶב, בְּעִנְיָן שֶׁתֵּדְעוּ שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ הוֹצִיא אֶתְכֶם לְגַמְרֵי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי יוֹצִיאֲכֶם גַּם מִמְּנְהָגֶיהָ, שֶׁהֱיִיתֶם יוֹשְׁבִים שָׁם עַל סִיר הַבָּשָׂר, בִּלְתִּי זְמַן סְעוּדָה קְבוּעָה כִּבְהֵמוֹת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בִּתְחִלָּה הָיוּ יִשְׂרָאֵל כְּתַרְנְגוֹלִים הַמְנַקְּרִים בָּאַשְׁפָּה, עַד שֶׁבָּא מֹשֶׁה וְקָבַע לָהֶם זְמַן סְעוּדָה.

ז **וּבֹקֶר.** יִהְיֶה לָכֶם לֶחֶם הַבֹּקֶר.

וּרְאִיתֶם אֶת כְּבוֹד ה׳. וְכֵן יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד ה׳ שֶׁיָּבֹא לְהַגְבִּיל הַזְּמַנִּים, לְמַעַן תֵּדְעוּ שֶׁתְּלוּנוֹתֵיכֶם הֵם עָלָיו וְהוּא יִהְיֶה הַנִּרְאֶה לְהָסִירָם מֵעָלָיו.

ח **וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתֵת ה׳ לָכֶם.** אָמַר מֹשֶׁה: מַה שֶּׁהִתְפַּלַּלְנוּ שֶׁיִּתֵּן ה׳ לָכֶם הַמָּזוֹן בָּעֶרֶב, בְּעִנְיָן שֶׁתֵּדְעוּ שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ הוֹצִיא אֶתְכֶם, רְצוֹנֵנוּ שֶׁיִּתֵּן לָכֶם בָּעֶרֶב בָּשָׂר לֶאֱכֹל, וְלֹא לִשְׂבֹּעַ כְּמִנְהַג הַמִּצְרִים אֲשֶׁר אֵין לִפְנֵיהֶם בִּלְתִּי אִם גְּוִיָּתָם, וְשֶׁבַּבֹּקֶר יִתֵּן לָכֶם לֶחֶם בִּלְבַד לִשְׂבֹּעַ, שֶׁיִּהְיֶה מַסְפִּיק דֵּי שָׂבְעָכֶם:

בִּשְׁמֹעַ ה׳ אֶת תְּלוּנוֹתֵיכֶם. וּמַה שֶּׁהִתְפַּלַּלְנוּ שֶׁתִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד ה׳, רְצוֹנֵנוּ שֶׁיִּתֵּן לָכֶם אֵלֶּה בְּעִנְיָן שֶׁיֵּרָאֶה לָכֶם שֶׁתְּלוּנוֹתֵיכֶם הֵם עָלָיו, וְשֶׁהוּא שָׁמַע אֶת תְּלוּנוֹתֵיכֶם.

ט **אֱמֹר אֶל כָּל עֲדַת.** כֵּיוָן שֶׁיֵּדַע שֶׁנִּתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ, כְּעִנְיַן רַבִּי חֲנִינָא כְּשֶׁהָיָה מִתְפַּלֵּל עַל הַחוֹלִים (ברכות לד), אוֹ יוֹתֵר מִזֶּה:

קִרְבוּ לִפְנֵי ה׳. הַהוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם בְּעַמּוּד עָנָן:

י **וַיִּפְנוּ אֶל הַמִּדְבָּר.** כִּי דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר הָיָה הֶעָנָן מְהַלֵּךְ בְּנָסְעָם.

יד **וְהַגֵּה עַל פְּנֵי הַמִּדְבָּר דַּק.** דָּבָר שֶׁהַגַּרְגִּיר שֶׁלּוֹ הָיָה דַּק, כַּאֲמָרוֹ (במדבר יא:ז) ״כִּזֶרַע גַּד הוּא״.

דַּק כַּכְּפֹר. גַּם בְּהַנָּחָתוֹ הָיָה דַק, שֶׁלֹּא הָיָה מֻנָּח גַּרְגִּיר עַל גַּרְגִּיר.

טז **זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה׳.** בְּאָמְרוֹ ״וּבַבֹּקֶר תִּשְׂבְּעוּ לֶחֶם״:

לִקְטוּ מִמֶּנּוּ. כָּל אֶחָד כִּרְצוֹנוֹ, אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט:

אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת מִסְפַּר נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לַאֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ תִּקָּחוּ. כִּי בְּכָל עִנְיָן שֶׁתִּלְקְטוּ, הֵן שֶׁתַּרְבּוּ לִלְקֹט וְהֵן שֶׁתַּמְעִיטוּ, יִהְיֶה זֶה עַל כָּל פָּנִים שֶׁיִּהְיֶה הַנִּלְקָט מָזוֹן לְכָל אֶחָד כְּפִי אָכְלוֹ, שֶׁיַּשְׂבִּיעַ אֶת הָרָגִיל לֶאֱכֹל הַרְבֵּה, וְלֹא יִתֵּן מָזוֹן יוֹתֵר מֵהָרָאוּי לְמִי שֶׁהוּא רָגִיל לֶאֱכֹל מְעַט. וְשֶׁמָּה שֶׁיִּלָּקֵט, הֵן עַל יְדֵי הַמַּרְבֶּה לִלְקֹט הֵן עַל יְדֵי הַמַּמְעִיט, יְהִי עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר. וְשֶׁמִּי שֶׁיִּלְקֹט בְּעַד כָּל בְּנֵי בֵיתוֹ יִלְקֹט עֹמֶר לְכָל אֶחָד כְּמִסְפַּר כָּל הַנְּפָשׁוֹת אֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ.

כ **וַיִּקְצְפ עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה.** כִּי אָמְנָם לֹא קָרָה זֶה מִפְּנֵי הֱיוֹתוֹ יוֹתֵר מִכְּדֵי שָׂבְעָם, אֲבָל הוֹתִירוּהוּ לְכַתְּחִלָּה לְנַסּוֹת.

כא **בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר.** בְּכָל בֹּקֶר, כְּמוֹ ״כְּדַבְּרֵהּ אֶל יוֹסֵף יוֹם יוֹם״ (בראשית לט:י), וְכֵן ״בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בְּהֵיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרוֹת״ (שמות ל:ז).

וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס. לְפִיכָךְ הָיוּ מְלַקְּטִים בַּבֹּקֶר כְּדֵי שֶׁלֹּא יִמַּס בְּחֹם הַשֶּׁמֶשׁ.

כג **אֵת אֲשֶׁר תֹּאפוּ.** הַחֵלֶק מִמֶּנּוּ שֶׁאַתֶּם חֲפֵצִים לֶאֱפוֹת בַּתַּנּוּר, כְּעִנְיַן ״וְעָשׂוּ אוֹתוֹ עֻגוֹת״ (במדבר יא:ח).

אֵפוּ. עַתָּה מֵעֶרֶב שַׁבָּת.

וְאֵת אֲשֶׁר תְּבַשְּׁלוּ. כְּעִנְיַן ״וּבִשְּׁלוּ בַּפָּרוּר״ (במדבר יא:ח).

בַּשֵּׁלוּ. עַתָּה:

כה **אִכְלֵהוּ הַיּוֹם.** לְעִתִּים מְזֻמָּנִים מִזֶּה הַיּוֹם:

כִּי שַׁבָּת הַיּוֹם לַה׳. כִּי כָּל זֶה הַיּוֹם שַׁבָּת לַה׳, וּבְכָלוֹ מַתָּר לֶאֱכוֹל אֶת הַמָּן הַנּוֹתָר מֵעֶרֶב שַׁבָּת, וְלֹא יִהְיֶה מַתָּר זֶה לְאַחַר הַשַּׁבָּת.

הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ. בְּכָל יוֹם שַׁבָּת כְּמוֹ שֶׁהוּא הַיּוֹם, לֹא תִמְצָאֻהוּ.

כט **יְצָאוּ מִן הָעָם.** מִן הַמַּחֲנֶה אֶל מָקוֹם רָחוֹק, חוֹשְׁבִים לִמְצֹא מִמֶּנּוּ שָׁם, כִּי לֹא נֶאֱמְנָה אֵת אֵל רוּחָם.

לִלְקוֹט. וְזֶה הָיָה חִלּוּל שַׁבָּת בְּלִי סָפֵק אִם הָיוּ מְלַקְּטִים הַדָּבָר מִמְּקוֹם גְּדוּלוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קז, ב) הַאי מָאן דְּתָלַשׁ כְּשׁוּתָא מֵהַזְמֵי וְהַיְנֵי חַיָּב מִשּׁוּם תּוֹלֵשׁ:

כח עַד אָנָה מֵאַנְתֶּם לִשְׁמוֹר. הִנֵּה הַחֵטְא בִּשְׁמִירָה נַעֲשָׂה בֵּין כֻּלְּכֶם, כִּי אַתָּה אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָצָאתָ עִמָּהֶם לִלְקוֹט, גָּרַמְתָּ שֶׁיֵּצְאוּ, שֶׁלֹּא לִמַּדְתָּ אוֹתָם הִלְכוֹת שַׁבָּת וְעִנְיָנָן, רַק אָמַרְתָּ "שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלָּקֵטוּהוּ" וְלֹא שִׁבְעַת יָמִים, וּבָזֶה מָרוּ אֶת פִּיךָ, וְאָמַרְתָּ "וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה בּוֹ" וְהֵם לֹא הֶאֱמִינוּ לְדָבָרְךָ. אֲבָל לֹא לִמַּדְתָּם מִצְוֹתַי, שֶׁבְּכְלַל מְלָאכָה תִּהְיֶה לְקִיטַת הַמָּן שֶׁחַיָּב בָּהּ הַלּוֹקֵט מִשּׁוּם תּוֹלֵשׁ, וַהֲבָאָתוֹ מֵרְשׁוּת לִרְשׁוּת שֶׁהִיא מִכְּלַל הַמְּלָאכוֹת גַּם כֵּן.

וְתוֹרָתַי. עִנְיַן הַשַּׁבָּת וְטַעֲמוֹ וּמַתַּן שְׂכָרוֹ וְעָנְשׁוֹ, אֲשֶׁר כָּל יוֹדְעֵיהֶם יִזָּהֲרוּ לִשְׁבּוֹת בְּשַׁבָּת בְּלִי סָפֵק.

כט רְאוּ. הִתְבּוֹנְנוּ.

כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת. וְאֵין זוֹ מִצְוָה בִּלְבַד, אֲבָל הִיא מַתָּנָה שֶׁלֹּא נִתְּנָה לְזוּלָתָם, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת י:) מַתָּנָה טוֹבָה יֵשׁ לִי בְּבֵית גְּנָזַי וְשַׁבָּת שְׁמָהּ, וַאֲנִי מְבַקֵּשׁ לִיתְּנָהּ לְיִשְׂרָאֵל. וְכֵן סִדְּרוּ בַּתְּפִלָּה "וְלֹא נְתַתּוֹ לְגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת וְכוּ' עֲרֵלִים", כְּאָמְרוֹ (שמות לא:טז) "וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם", וְהוּא שֶׁיִּשַּׁיגוּ יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת.

לה אָכְלוּ אֶת הַמָּן. תְּמוּרַת לֶחֶם חִטִּים וְזוּלָתוֹ, כְּאָמְרָם (במדבר יא:ו) "בִּלְתִּי אֶל הַמָּן עֵינֵינוּ".

עַד בֹּאָם אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת. אֶל אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, כִּי שָׁם אָכְלוּ גַּם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ.

אֶת הַמָּן אָכְלוּ עַד בֹּאָם אֶל קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן. וְעִם לֶחֶם הָאָרֶץ אָכְלוּ מָן אַחַר בּוֹאָם אֶל אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג עַד שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, כַּאֲמָרוֹ (יהושע ה:יא-יב) "וַיֹּאכְלוּ מֵעֲבוּר הָאָרֶץ מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח וַיִּשְׁבֹּת הַמָּן מִמָּחֳרָת".

פרק יז

א לְשִׁתּוֹת הָעָם. לִשְׁתִּיַּת הָעָם, כְּמוֹ "לְשֶׁבֶת אַבְרָם" (בראשית טז:ג).

ב מַה תְּרִיבוּן עִמָּדִי. הֲלֹא יְדַעְתֶּם שֶׁאֲנִי מְצֻוֶּה וְעוֹשֶׂה?

מַה תְּנַסּוּן אֶת ה'. וְאִם רִיבְכֶם עִמִּי הוּא כְּדֵי לְנַסּוֹת הַמְשֻׁלָּח, מַה תְּנַסּוּן לְרַע לָכֶם, כִּי זֶה הַנִּסָּיוֹן רַב הַסַּכָּנָה, שֶׁאִם יִקָּצֵף יַרְאֶה פָּעֳלוֹ לְהַשְׁחִיתְכֶם, וִיהִי הַנִּסָּיוֹן רַע לָכֶם, כַּאֲמָרוֹ "בְּחָנוּנִי גַּם רָאוּ פָּעֳלִי" (תהלים צה:ט), רְצוֹנוֹ לוֹמַר לְרַע לָהֶם.

ה עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם. וּתְכַל תְּלוּנוֹתָם, בְּרֹאוֹתָם שֶׁאַתָּה מִשְׁתַּדֵּל לְהַמְצִיא צָרְכָּם:

וּמַטְּךָ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר. וּבְהַכָּאתוֹ נִלְאוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת, עַתָּה יַעֲשֶׂה הַהֶפֶךְ:

וְהָלָכְתָּ. מִן הַמַּחֲנֶה אֶל הַצּוּר.

ו וְהִכִּיתָ בַצּוּר וְשָׁתָה הָעָם. וּבָזֶה יִכִּירוּ שֶׁאֵין פֹּעַל הַמַּטֶּה טִבְעִי לוֹ, כִּי הַטִּבְעִי יַעֲשֶׂה לְעוֹלָם עַל עִנְיָן אֶחָד. אַמְנָם פָּעֲלוֹ בְּמִצְוַת פּוֹעֵל רְצוֹנִי, הַפּוֹעֵל פְּעוּלוֹת הֲפָכִיּוֹת.

ח וַיָּבֹא עֲמָלֵק. לְקוֹל מְרִיבָה וְצִמָּאוֹן, כְּאָמְרוֹ "וְאַתָּה עָיֵף וְיָגֵעַ" (דברים כה:יח), כְּעִנְיַן "לֹא מַיִם עָיֵף תַּשְׁקֶה" (איוב כב:ז), וּכְעִנְיַן "בְּאֶרֶץ עֲיֵפָה" (ישעיהו לב:ב).

ט וּמֹשֶׁה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי. לְהַרְאוֹת לָעָם בּוֹ אֶת זְמַן תְּפִלָּתוֹ, כְּדֵי שֶׁיְּכַוְּנוּ לִבָּם וְיִתְפַּלְּלוּ עִמּוֹ, כְּעִנְיַן הַמְּנִיפִים בְּסוּדָּרִים בְּאֶלְכְּסַנְדְּרִיָּה שֶׁל מִצְרַיִם (סוכה נא:).

יג אֶת עֲמָלֵק וְאֶת עַמּוֹ. הַמְקֻבָּץ מֵעַם אַחֵר לְהִלָּחֵם.

יד כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר. פָּרָשַׁת זָכוֹר (דברים כה:יז-יט).

וְשִׂים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ. וְשִׂים אֵיזֶה זִכָּרוֹן בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ, וְזֶה עָשָׂה מֹשֶׁה בְּבִנְיַן הַמִּזְבֵּחַ וּבִתְפִלָּתוֹ אָז, וּבְמַה שֶׁאָמַר "כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ":

מָחֹה אֶמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק. שֶׁאַחֲרִים גַּם אֶת בְּהֶמְתָּם, כְּאָמְרוֹ (שמואל א טו:ג) "וְהַחֲרַמְתֶּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ מִשּׁוֹר עַד שֶׂה וְכוּ'".

טו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ. קָרָא שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּתְפִלָּתוֹ, כְּעִנְיַן "קָרָאתִי שִׁמְךָ ה'" (איכה ג:נה).

ה' נִסִּי. ה' יִהְיֶה רוֹמְמוּתִי, כְּמוֹ "נָתַתָּה לִירֵאֶיךָ נֵס לְהִתְנוֹסֵס" (תהלים ס:ו), כְּלוֹמַר ה' הוּא יִהְיֶה מַעֲלָתִי וְרוֹמְמוּתִי עַל כָּל מִתְקוֹמֵם, כְּעִנְיַן "וּבְשִׁמְךָ נָבוּס קָמֵינוּ" (תהלים מד:ו), וּכְעִנְיַן "וּבְשִׁמְי תָּרוּם קַרְנוֹ" (תהלים פט:כה).

טז וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ. אָמַר טַעַם תְּפִלָּתִי זֶה הוּא, מִפְּנֵי שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ נִשְׁבַּע שֶׁתִּהְיֶה לוֹ מִלְחָמָה בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר, וְחַיָּבִים אָנוּ לְהִלָּחֵם מִלְחַמְתּוֹ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּאָמְרָם: "שָׁלֹשׁ מִצְוֹות נִצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל בִּכְנִיסָתָן לָאָרֶץ, לְהַעֲמִיד לָהֶם מֶלֶךְ וּלְהַכְרִית זַרְעוֹ שֶׁל עֲמָלֵק, וְלִבְנוֹת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ" (סנהדרין כ:), וְלָכֵן

הִתְפַּלַּלְתִּי שֶׁיִּהְיֶה הוּא נִסְּי וְרוֹמְמוּתִי עַל הָאוֹיֵב.

פרק יח

א וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ. הִנֵּה הַשְּׁמִיעָה תֵּאָמֵר עַל הַדָּבָר הַבִּלְתִּי הוֹוֶה בִּזְמַן הַמְסֻפָּר. כִּי אָמְנָם עַל הַדָּבָר הַהֹוֶה אָז תִּפּוֹל רְאִיָּה לְרָחוֹק וְלַקָּרוֹב, כְּעִנְיַן "וַיִּרְא יַעֲקֹב כִּי יֶשׁ־שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם" (בראשית מב:א), "וַיַּרְא כָּלָק" (במדבר כב:ב), "וְרָאוּ כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ" (דברים כח:י). וּבִהְיוֹת שֶׁיְּצִיאַת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הָיְתָה אָז דָּבָר הֹוֶה, לְפִיכָךְ אָמְרוּ זְכרוֹנָם לִבְרָכָה: מָה שְׁמוּעָה שָׁמַע, קְרִיעַת יַם סוּף וּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק, מִפְּנֵי שֶׁשְּׁתֵּי אֵלֶּה כְּבָר עָבְרוּ אָז. אַמְנָם כְּשֶׁנִּפְרֵשׁ **כִּי הוֹצִיא** שֶׁהוּא כְּמוֹ כַּאֲשֶׁר הוֹצִיא, יֵאָמֵר שֶׁשָּׁמַע כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֵל יִתְבָּרְךְ כַּאֲשֶׁר הוֹצִיא אֶת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, וְהֵם הַמַּכּוֹת הַגְּדוֹלוֹת וְהָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים וְכוּ'. וּלְכֵן נָשָׂא לִבּוֹ לָלֶכֶת בְּעַצְמוֹ אֶל הַמִּדְבָּר, וְלֹא שָׁלַח עַל יְדֵי שָׁלִיחַ לְמֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו, כִּי חָפֵץ לִדְרוֹשׁ אֱלֹהִים, כְּעִנְיַן מֶלֶךְ בָּבֶל אֲשֶׁר שָׁלַח לִרְאוֹת אֶת הַמּוֹפֵת אֲשֶׁר הָיָה בָּאָרֶץ (דברי הימים ב לב:לא).

ב אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ. אַחַר שֶׁשִּׁלְּחָה אֵלָיו לְדַעַת אֵיזֶה מָקוֹם מְנוּחָתוֹ, וְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא יָנוּחַ עַד הַר הָאֱלֹהִים שֶׁשָּׁם יַעַבְדוּהוּ, כְּמוֹ שֶׁיָּעַד בְּאָמְרוֹ "תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (שמות ג:יב), וּלְפִיכָךְ אִחֵר יִתְרוֹ לָבֹא עַד הֱיוֹת מֹשֶׁה וְעַמּוֹ שָׁם.

ד וַיַּצִּלֵנִי מֶחֶרֶב פַּרְעֹה. כִּי בְּלִידַת אֱלִיעֶזֶר כְּבָר מֵת אוֹתוֹ מֶלֶךְ מִצְרַיִם שֶׁהָיָה רוֹדֵף אֶת מֹשֶׁה, כְּאָמְרוֹ "וַיְהִי בַיָּמִים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרָיִם" (שמות ב:כג), וְאָז בָּטַח לִהְיוֹת נִמְלָט מֵחֶרֶב פַּרְעֹה, כִּי עַד מוֹתוֹ לֹא הָיָה מֹשֶׁה בָּטוּחַ מֵחַרְבּוֹ בְּכָל מָקוֹם שֶׁיִּהְיֶה נוֹדָע אֵצֶל פַּרְעֹה, כְּעִנְיַן "אִם יֵשׁ גּוֹי וּמַמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא שָׁלַח אֲדֹנִי שָׁם לְבַקֶּשְׁךָ וְהִשְׁבִּיעַ אֶת הַמַּמְלָכָה וְאֶת הַגּוֹי" (מלכים א יח:י).

ו אֲנִי חֹתְנְךָ יִתְרוֹ. הִקְדִּים לְהוֹדִיעוֹ דֶּרֶךְ מוּסָר, לְמַעַן יוּכַל לְהָכִין מָקוֹם לְשִׁבְתָּם, כְּאָמְרָם זְכרוֹנָם לִבְרָכָה (נדה טז:) "אַל תִּפְנֵם לְבֵיתְךָ פִּתְאוֹם, כָּל שֶׁכֵּן לְבֵית חֲבֵרְךָ":

ז וַיֵּצֵא מֹשֶׁה. לֹא חָדַל בִּשְׁבִיל מַעֲלָתוֹ לְקַדֵּם פְּנֵי מִי שֶׁשִּׁלֵּם לוֹ טוֹבָה בְּעֵת צַר לוֹ, כְּעִנְיַן "וְאֶת מַאֲמַר מָרְדֳּכַי אֶסְתֵּר עֹשָׂה כוּ'" (אסתר ב:כ), וּכְעִנְיַן יוֹסֵף עִם אֶחָיו בְּמָלְכוֹ. וְהַהֵיפֶךְ "וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף" (בראשית מ:כג).

ח אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם עַל אודות יִשְׂרָאֵל. כְּמֹשִׁיב נָקָם לְצָרֵי עַמּוֹ, עַל דֶּרֶךְ "אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי" (דברים לב:מא), וְזֶה בְּמַה שֶּׁלָּקוּ בְּגוּפָם עַל הַיָּם, כַּאֲמָרוֹ "יְשַׁלַּח בָּם חָרוֹן אַפּוֹ עֶבְרָה וָזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים" (תהלים עח:מט). וּבָזֶה הוֹרָה כִּי בָּחַר בְּיִשְׂרָאֵל לִסְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים.

אֵת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצָאָתַם בַּדָּרֶךְ. בְּרָעָב וּבְצָמָא וּבְמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק:

וַיַּצִּילֵם ה'. וּבָזֶה הוֹרָה הַשְׁגָּחָתוֹ הַפְּרָטִית עֲלֵיהֶם, וְסִבַּת זֶה בְּהֶכְרַח הֱיוֹת דֵּעוֹתָם וּמַעֲשֵׂיהֶם נְכוֹנִים לְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד.

ט וַיִּחַדְּ יִתְרוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה. לֹא שָׂמַח עַל אָבְדַן מִצְרַיִם כָּרְאוּי לְמִקְנֵא לִכְבוֹד קוֹנוֹ, כְּעִנְיַן "יִשְׂמַח צַדִּיק כִּי חָזָה נָקָם" (תהלים נח:יא), אֲבָל שָׂמַח עַל טוֹבָתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כִּמְרַחֵם עַל דִּמְעַת הָעֲשׁוּקִים.

י אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם. אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן:

מִיַּד מִצְרַיִם. בְּהַכּוֹתְכֶם אוֹתָם.

וּמִיַּד פַּרְעֹה. בְּבֹאֲכֶם לְהַתְרוֹת בּוֹ:

אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת הָעָם. הַמְשֻׁעְבָּדִים.

יא כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם. כִּי הִצִּיל אֶת הָעָם בְּאוֹתוֹ הַדָּבָר עַצְמוֹ אֲשֶׁר זָדוּ הַמִּצְרִים עֲלֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ "כִּי יָזֵד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ" (שמות כא:יד). וְזֶה הָיָה שֶׁהָרַג בְּכוֹרֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהָרְגוּ הַמִּצְרִים כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד לְיִשְׂרָאֵל, וְהִטְבִּיעָם בַּיָּם כְּדֶרֶךְ שֶׁהִטְבִּיעוּ הֵם הַבָּנִים בַּיְאוֹר, וְהָרַג אֶת הַבְּכוֹרוֹת כְּנֶגֶד "בְּנִי בְּכֹרִי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד:כב) "וַתִּמְאַן לְשַׁלְּחוֹ" (שם), וְהִקְשָׁה אֶת לִבָּם אַחֲרֵי שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בִּרְצוֹנָם. וּבָזֶה הוֹרָה גְּדֻלָּתוֹ עַל כָּל הָאֱלֹהִים, כִּי לֹא חָשְׁבָה שׁוּם אֻמָּה שֶׁיּוּכַל שׁוּם אֵל מֵאֱלֹהֵיהֶם שָׂרֵי מַעְלָה לְשַׁלֵּם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה בְּכָל דָּבָר, אֲבָל חָשְׁבוּ שֶׁיּוּכַל בְּדָבָר אֶחָד מְיֻחָד לוֹ בִּלְבַד.

יב עֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים. לְאוֹת קַבָּלַת עֹל מַלְכוּתוֹ, כְּעִנְיַן נַעֲמָן בְּאָמְרוֹ (מלכים ב ה:יז) "כִּי לֹא יַעֲשֶׂה עוֹד עַבְדְּךָ עֹלָה וּמִנְחָה לֵאלֹהִים אֲחֵרִים כִּי אִם לַה'".

לֶאֱכָל לֶחֶם עִם חֹתֵן מֹשֶׁה. לִשְׂמֹחַ עִמּוֹ עַל שֶׁנִּכְנַס תַּחַת כַּנְפֵי שְׁכִינָה, כְּעִנְיַן "יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו" (תהלים קמט:ב).

לִפְנֵי הָאֱלֹהִים. לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר עָלָיו הִקְרִיבוּ אוֹתָם הַזְּבָחִים, אִם שֶׁהָיָה אוֹתוֹ הַמִּזְבֵּחַ שֶׁבָּנָה מֹשֶׁה בְּאָבְדָן עֲמָלֵק, אִם שֶׁהָיָה זוּלָתוֹ וְלֹא נִזְכַּר בִּנְיָנוֹ. וְהָיְתָה אֲכִילָתָם הַזְּבָחִים לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ, כְּעִנְיַן הַנֶּאֱכָלִים לִפְנִים מִן הַקְּלָעִים.

יג **וַיַּעֲמֹד הָעָם עַל מֹשֶׁה.** לְהַמְתִּין שֶׁיּוּכַל לִפְנוֹת אֲלֵיהֶם אַחַר עִסְקֵי הָרַבִּים וּגְדוֹלֵי הַדּוֹר:

יד **מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ.** בְּעִסְקֵי צִבּוּר:

וְכָל הָעָם. הַצְּרִיכִים לְאֵיזוֹ סִבָּה לְהַקְרִיב מִשְׁפָּטָם אֵלֶיךָ, צְרִיכִים לְהַמְתִּין **מִן בֹּקֶר עַד עָרֶב**:

טו **לִדְרוֹשׁ אֱלֹהִים.** הַנִּשְׁאִים וְרָאשֵׁי הַדּוֹר הַבָּאִים עַל עִסְקֵי הָרַבִּים וְסִדְרָם בָּאִים אֵלַי בְּהֶכְרֵחַ לִדְרוֹשׁ אֱלֹהִים, כִּי עַל פִּי ה׳ יַחֲנוּ (במדבר ט:יח).

טז **כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר.** וְכַאֲשֶׁר לָאֵלּוּ הָרָאשִׁים הַבָּאִים עַל עִסְקֵי צִבּוּר יִהְיֶה דְּבַר רִיב בֵּינֵיהֶם.

בָּא אֵלַי, וְשָׁפַטְתִּי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ. בֵּין אוֹתָם גְּדוֹלֵי הַדּוֹר הַבָּאִים עַל עִסְקֵי צִבּוּר.

וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרוֹתָיו. לְאוֹתָם הַגְּדוֹלִים כְּדֵי שֶׁיְּדַעוּם, כַּאֲמָרוֹ ״וַיָּשֻׁבוּ אֵלָיו אַהֲרֹן וְכָל הַנְּשִׂיאִים בָּעֵדָה, וְאַחַר כֵּן נִגְּשׁוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״ (שמות לד:לא-לב). וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עירובין נד.) ״כֵּיצַד סֵדֶר מִשְׁנָה״. וְלִשְׁלֹשׁ הַסְּבוֹת הָאֵלֶּה יִתְחַיֵּב שֶׁיְּמִתִּינוּ הָעָם מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב, עַד שֶׁיִּסְתַּלְּקוּ הַגְּדוֹלִים וְאוּכַל לִפְנוֹת לִשְׁפֹּט עֲנְיֵי עָם.

יח **גַּם הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ.** בֵּית דִּינְךָ:

לֹא תוּכַל עֲשֹׂהוּ לְבַדֶּךָ. לִשְׁמֹעַ כָּל עִסְקֵי הַגְּדוֹלִים, וְלִשְׁמֹעַ עִם זֶה אֶת כָּל הַצְּרִיכִים לְדַבֵּר עִמָּךְ, עַל מַה שֶּׁלֹּא יַסְפִּיק לָהֶם זוּלָתֶךָ.

יט **וֶהְיֵה אַתָּה לָעָם מוּל הָאֱלֹהִים.** לְהוֹדִיעָם הַמִּצְווֹת וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁיְּצַוֶּה, כְּמִלְּיוֹן בֵּינוֹתָם וּבֵין הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

וְהֵבֵאתָ אַתָּה אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָאֱלֹהִים. מַה שֶּׁלֹּא שָׁמַעְתָּ, כְּעִנְיַן ״עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה״ (במדבר ט:ח), וּכְעִנְיַן ״וַיַּקְרֵב מֹשֶׁה אֶת מִשְׁפָּטָן״ (במדבר כז:ה).

כא **וְאַתָּה תֶּחֱזֶה מִכָּל הָעָם.** תִּבְרוֹר וְתִמְנֶה, כִּי בְּאֵלֶּה הַשְּׁלוֹשָׁה עִנְיָנִים צָרִיךְ שֶׁתִּהְיֶה אַתָּה בְּעַצְמְךָ, וְלֹא יַסְפִּיק זוּלָתֶךָ, אֲבָל בְּעִנְיְנֵי פְּסָקֵי דִינִים פְּרָטִיִּים יַסְפִּיקוּ שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת כּוּ׳. כִּי אָמְנָם כְּשֶׁיִּהְיוּ אַרְבַּע מַדְרֵגוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ, הִנֵּה יִשְׁפּוֹט הַקָּטָן רִאשׁוֹנָה, וְהַצּוֹעֵץ עַל פְּסַק דִּינוֹ יִצְעַץ אֶל הַגָּדוֹל מִמֶּנּוּ, וּמִן הַשֵּׁנִי אֶל הַשְּׁלִישִׁי וּמִן הַשְּׁלִישִׁי אֶל הָרְבִיעִי, וּבְכֵן יִהְיוּ מְעַטִּים הַבָּאִים לְפָנֶיךָ לַדִּין.

כב **וְהָקֵל מֵעָלֶיךָ.** דִּבְרֵי רִיבוֹת רַבִּים שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לָבוֹא לְפָנֶיךָ.

וְנָשְׂאוּ אִתָּךְ. בְּמָה שֶׁתִּצְטָרֵךְ לִהְיוֹת אַתָּה בְּעַצְמְךָ הֵם יַעֲזְרוּךָ, כְּעִנְיַן לְלַמֵּד דַּעַת אֶת הָעָם אַחַר שֶׁשָּׁמְעוּ מִפִּיךָ, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ בְּסֵדֶר מִשְׁנָה.

כג **עַל מְקוֹמוֹ יָבֹא בְשָׁלוֹם.** אַחַר שֶׁיִּתְבָּרֵר הַדִּין בְּכָל קָבָּ בְּתֵי דִינִין, יֵדַע כָּל בַּעַל דִּין שֶׁפְּסַק הַדִּין הָיָה אֲמִתִּי וְלֹא יוֹסִיף לָרִיב, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״דַּאֲזִיל מִבֵּי דַּיָּין דִּינָא שְׁקִיל גְּלִימֵיהּ, לִיזִיל וְלִיזְמַר בָּאַרְחָא״:

כה **וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אַנְשֵׁי חַיִל.** אַחַר שֶׁבִּקֵּשׁ וְלֹא מָצָא אֲנָשִׁים שֶׁיִּהְיוּ בָּהֶם כָּל הַמַּעֲלוֹת שֶׁהִזְכִּיר יִתְרוֹ, בָּחַר בְּאַנְשֵׁי חַיִל בְּקִיאִים וַחֲרוּצִים לְבָרֵר וּלְלַבֵּן אֲמִתּוֹת דָּבָר וּלְהָבִיאוֹ אֶל תַּכְלִית, יוֹתֵר מִיִּרְאֵי אֱלֹהִים בִּלְתִּי אַנְשֵׁי חַיִל, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת סג.) ״אִם תַּלְמִיד חָכָם נִבְנָשׁ, חַגֵּרהוּ עַל מָתְנֶיךָ, וְאִם עַם הָאָרֶץ הוּא חָסִיד, אַל תְּדוּר בִּשְׁכוּנָתוֹ״.

כו **וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֹתְנוֹ.** כִּי לֹא רָצָה לָלֶכֶת עִם יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, כְּאָמְרוֹ ״לֹא אֵלֵךְ כִּי אִם אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי אֵלֵךְ״ (במדבר י:ל). וְזֶה אוּלַי מִצַּד זִקְנָתוֹ, כְּעִנְיַן בַּרְזִלַּי בְּאָמְרוֹ ״יָשׁוּב נָא עַבְדְּךָ וָאָמוּת בְּעִירִי, עִם קֶבֶר אָבִי וְאִמִּי״ (שמואל ב יט:לח). אֲבָל בְּנֵי יִתְרוֹ הָלְכוּ עִם יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ בְּלִי סָפֵק, כְּאָמְרוֹ ״וּבְנֵי קֵינִי חֹתֵן מֹשֶׁה עָלוּ מֵעִיר הַתְּמָרִים וְכוּ׳״ (שופטים א:טז), וַעֲלֵיהֶם אָמַר בִּלְעָם ״אֵיתָן מוֹשָׁבֶךָ וְכוּ׳״ (במדבר כד:כא).

פרק יט

א **בַּיּוֹם הַזֶּה.** בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ.

ב **וַיִּסְעוּ מֵרְפִידִים.** וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינַי. נִסְּעָתָם מֵרְפִידִים הָיְתָה בְּכַוָּנַת בֹּאָם אֶל מִדְבַּר סִינַי, אֲשֶׁר שָׁם הַר הָאֱלֹהִים, כִּי יָדְעוּ שֶׁשָּׁם יַעַבְדוּהוּ, כַּאֲמָרוֹ ״תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה״ (שמות ג:יב).

ג **וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים.** אָמַר שֶׁיִּשְׂרָאֵל שָׁמוּ פְּנֵיהֶם אֶל עִסְקֵי הַחֲנָיָה וּצְרָכֶיהָ, וּמֹשֶׁה עָלָה וְהֵכִין עַצְמוֹ לִנְבוּאָה.

ד **אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם.** כַּמָּה הִפְצַרְתִּי כְּדֵי שֶׁיָּשׁוּבוּ מֵרִשְׁעָם, כִּי לֹא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת, וּבְהַקְשׁוֹתָם עָרְפָּם הֶצֱרַכְתִּי לְהַרְבּוֹת אוֹתוֹתַי וּמוֹפְתַי בְּקִרְבָּם וּלְהַשְׁחִיתָם.

וָאָשָׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים. דֶּרֶךְ לֹא עָבַר בָּהּ אִישׁ, כְּמוֹ הַנָּשֶׁר הַמּוֹלִיךְ אֶת בָּנָיו בְּרוּם הָאֲוִיר, אֲשֶׁר לֹא יֵלֵךְ בּוֹ שׁוּם מִין עוֹף אַחֵר, וְזֶה לְהַבְדִּיל אֶתְכֶם מִכָּל הָעַמִּים וְעִסְקֵיהֶם לִהְיוֹת לִי.

וָאָבִיא אֶתְכֶם אֵלָי. אֶל הַר הָאֱלֹהִים הַמּוּכָן לִנְבוּאָה.

ה **וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי.** לְקַבֵּל עֲלֵיכֶם הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה:

וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי. הַבְּרִית שֶׁאָכְרוֹת עַל קַבָּלָתְכֶם, וְהוּא הַבְּרִית שֶׁכָּרַת אַחַר שֶׁאָמְרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע, כְּאָמְרוֹ "הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (שמות כד:ח), בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא אֶצְטָרֵךְ לַעֲשׂוֹת לָכֶם כְּמוֹ שֶׁעָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם.

וְהָיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים. אַף עַל פִּי שֶׁכָּל הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי יָקָר אֵצְלִי מִכָּל יֶתֶר הַנִּמְצָאִים הַשְּׁפָלִים, כִּי הוּא לְבַדּוֹ הַמְּכֻוָּן בָּהֶם, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג:יד) "חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם", מִכָּל מָקוֹם אַתֶּם תִּהְיוּ לִי סְגֻלָּה מִכֻּלָּם.

כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ. וְהַהֶבְדֵּל בֵּינֵיכֶם בְּפָחוֹת וְיֶתֶר הוּא, כִּי אָמְנָם לִי כָּל הָאָרֶץ וַחֲסִידֵי אוּמּוֹת הָעוֹלָם יְקָרִים אֵצְלִי בְּלִי סָפֵק.

ו **וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים.** וּבְזֶה תִּהְיוּ סְגֻלָּה מִכֻּלָּם, כִּי תִּהְיוּ מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת לְכָל הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם ה', וּלְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁיִּהְיֶה עִנְיַן יִשְׂרָאֵל לָעָתִיד לָבֹא, כַּאֲמָרוֹ "וְאַתֶּם כֹּהֲנֵי ה' תִּקָּרְאוּ" (ישעיהו סא:ו), וְכַאֲמָרוֹ "כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה" (ישעיהו ב:ג).

וְגוֹי קָדוֹשׁ. בִּלְתִּי נִפְסָדִים, אֲבָל תִּהְיוּ קַיָּמִים לָעַד בְּאִישׁ, כְּמוֹ שֶׁיִּהְיֶה הָעִנְיָן לָעָתִיד לָבוֹא, כַּאֲמָרוֹ "וְהָיָה הַנִּשְׁאָר בְּצִיּוֹן וְהַנּוֹתָר בִּירוּשָׁלַיִם קָדוֹשׁ יֵאָמֶר לוֹ" (ישעיהו ד:ג). וְאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צב.) מַה קָּדוֹשׁ לְעוֹלָם קַיָּם, אַף הֵם לְעוֹלָם קַיָּמִים. וְזֶה כִּי אָמְנָם הָיְתָה כַּוָּנַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּמַתַּן תּוֹרָה לָתֵת לָהֶם אָז כָּל הַטּוֹב הֶעָתִיד, לוּלֵא הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם בָּעֵגֶל, כַּאֲמָרוֹ "וַיִּתְנַצְּלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם מֵהַר חוֹרֵב" (שמות לג:ו).

ח **וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם.** הֵשִׁיב מַה שֶּׁהֵבִין מִדִּבְרֵיהֶם לְהָשִׁיב שׁוֹלְחוֹ, וְהוּא שֶׁלֹּא הֵבִין מִדִּבְרֵיהֶם זוּלָתִי שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת.

ט **בְּעַב הֶעָנָן.** אַף עַל פִּי שֶׁכָּל נְבוּאוֹתָיו שֶׁל מֹשֶׁה מֵעֵת מַתַּן תּוֹרָה וָהָלְאָה הָיוּ בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְּאִירָה, כַּאֲמָרוֹ "וּתְמֻנַת ה' יַבִּיט" (במדבר יב:ח), מִכָּל מָקוֹם נְבוּאָתוֹ זֹאת הָיְתָה בְּעַב הֶעָנָן.

בַּעֲבוּר יִשְׁמַע הָעָם. וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם. יַאֲמִינוּ אֶפְשָׁרוּת נְבוּאָתְךָ שֶׁתִּהְיֶה פָּנִים אֶל פָּנִים, כִּי אָמְנָם אֲדַבֵּר עִמָּהֶם פָּנִים בְּפָנִים, בְּלִתְּי שׁוּם חֲלוֹם, כְּאָמְרוֹ "פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם" (דברים ה:ד), וְהוּא הֱיוֹת הָאָדָם מִתְנַבֵּא בְּעוֹדוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּחוּשָׁיו, וְזֶה חָשְׁבוּ לְנִמְנָע. עַתָּה יַאֲמִינוּ גַּם בְּךָ שֶׁתִּהְיֶה נְבוּאָתְךָ בְּאוֹפֶן זֶה, כְּאָמְרוֹ "וְדִבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים" (שמות לג:יא), וּלְכֵן אָמְרוּ "הַיּוֹם הַזֶּה רָאינוּ כִּי יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וָחָי" (דברים ה:כא), כִּי אָמְנָם לֹא הָיָה סָפֵק אֶצְלָם עַל אֶפְשָׁרוּת הַנְּבוּאָה, וְהָיוּ יוֹדְעִים שֶׁהָאֲבוֹת וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּמִרְיָם כְּבָר הִתְנַבְּאוּ, אֲבָל לֹא הָיְתָה נְבוּאַת שׁוּם נָבִיא עַד הֵנָּה כִּי אִם בְּמַרְאֶה וּבַחֲלוֹם, כְּמוֹ שֶׁבֹּאר הוּא יִתְבָּרַךְ בְּאָמְרוֹ "בְּמַרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע, בַּחֲלוֹם אֲדַבֶּר בּוֹ" (במדבר יב:ו). אָמְנָם בִּנְבוּאַת מֹשֶׁה בְּעוֹדוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּחוּשָׁיו הָיָה סָפֵק אֶצְלָם לוּלֵא הִתְנַבְּאוּ גַּם הֵם בְּאוֹפֶן זֶה עַד הֵנָּה, וּבָזֶה יַאֲמִינוּ בְּדִבְרֵי מֹשֶׁה, וְלֹא יוּכַל שׁוּם נָבִיא לָקוּם נֶגְדָּם, כִּי לֹא תִהְיֶה נְבוּאָתָם בְּזֹאת הַמַּדְרֵגָה.

וַיַּגֶּד מֹשֶׁה אֶת דִּבְרֵי הָעָם אֶל ה'. כַּאֲשֶׁר שָׁמַע תַּקָּנַת קוֹנוֹ לְמַעַן יַאֲמִינוּ בְּמִין נְבוּאָתוֹ, הִרְגִּישׁ בְּסָפֵק הָעָם וְהִגִּיד דִּבְרֵיהֶם, בְּחָשְׁבוֹ שֶׁהַטַּעַם שֶׁאָמְרוּ "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה", וְלֹא אָמְרוּ "כֵּן נַעֲשֶׂה" בִּלְבַד, הָיָה מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ מְסֻפָּקִים אִם הָיְתָה נְבוּאַת מֹשֶׁה בְּאֹפֶן זֶה דִּבְרֵי ה' אוֹ עַל יְדֵי מַלְאָךְ, וְשֶׁאוּלַי אִם יְקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם דִּבְרֵי מַלְאָךְ יְדַקְדֵּק עֲלֵיהֶם בְּחוּט הַשַּׂעֲרָה וְלֹא יִסְלַח, כַּאֲמָרוֹ (שמות כג:כא) "כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם", וּבְכֵן אָמְרוּ שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ זוּלָתִי דִּבְרֵי ה' בִּלְבַד.

יא **וְהָיוּ נְכוֹנִים.** שֶׁיִּהְיֶה גַּם הַגּוּף טָהוֹר וּמוּכָן לִנְבוּאָה, לֹא הַנֶּפֶשׁ בִּלְבַד, וְזֶה בִּהְיוֹת מַדְרֵגַת הַנְּבוּאָה הָעֲתִידָה אָז לָהֶם פָּנִים בְּפָנִים, בְּעוֹד הֱיוֹתָם מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּחוּשֵׁיהֶם. וּלְזֶה נֶאֶסְרָה הָאִשָּׁה לְמֹשֶׁה מֵאָז שֶׁהִגִּיעַ לְזֹאת הַמַּדְרֵגָה, שֶׁתִּהְיֶה כָּל נְבוּאָתוֹ מֵעֵת מַתַּן תּוֹרָה וָהָלְאָה פָּנִים אֶל פָּנִים, כְּאָמְרוֹ "לֵךְ אֱמֹר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאָהֳלֵיכֶם, וְאַתָּה פֹּה עֲמֹד עִמָּדִי" (דברים ה:כז-כח), כְּמוֹ שֶׁבֹּאֲרוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת פז.).

יב **כָּל הַנֹּגֵעַ בָּהָר מוֹת יוּמָת.** פֶּן יֶהֱרְסוּ אֶל ה' לִרְאוֹת וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב, וְיַעַרְבְּבוּ שִׁמְחַת הָאֵל בְּטַמְאָם אֶת הַמָּקוֹם בִּפְגָרֵיהֶם, וּבְהָטִילָם אֵבֶל עַל קְרוֹבֵיהֶם, וְלֹא תִשְׁרֶה שְׁכִינָה עֲלֵיהֶם.

יט **וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים.** כְּעִנְיַן "וְהִנֵּה רוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק" (מלכים א יט:יא), "וְאַחַר הָרוּחַ רַעַשׁ וְאַחַר הָרַעַשׁ אֵשׁ" (מלכים א יט:יב). וְכֵן הֵעִיד בְּאָמְרוֹ "אֶרֶץ רָעָשָׁה, אַף שָׁמַיִם נָטְפוּ כוּ'" (תהלים סח:ט).

יז **לִקְרַאת הָאֱלֹהִים.** לִקְרַאת פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה דְּחָלְפֵי קַמֵּיהּ דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא, כְּאָמְרוֹ אַחַר כָּךְ "וַיֵּרֶד ה' עַל הַר סִינַי":

כא **רֵד הָעֵד בָּעָם פֶּן יֶהֱרְסוּ.** כְּשֶׁאֶהְיֶה מְדַבֵּר עִמָּהֶם, שֶׁמָּא יַחְשְׁבוּ שֶׁבְּהִיוֹתָם עוֹלִים לְמַדְרֵגַת נְבוּאַת פָּנִים בְּפָנִים כְּמוֹךָ יוּכְלוּ לַעֲלוֹת אֶל מְחִצָּתְךָ.

כג **וְקִדַּשְׁתּוֹ.** בֶּאֱמוֹר לָהֶם "אִם בְּהֵמָה אִם אִישׁ לֹא יִחְיֶה", כְּעִנְיַן "אַדְמַת קֹדֶשׁ הוּא" (שמות ג:ה).

כד **לָךְ רֵד.** עַתָּה בִּהְיוֹתִי מְדַבֵּר הָיָה עִמָּהֶם לְמַטָּה מִן הָהָר.

וְעָלִיתָ אַתָּה וְאַהֲרֹן. אַחַר תַּשְׁלוּם עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת וּפָרָשַׁת מִשְׁפָּטִים, כְּאָמְרוֹ (שמות כד:א) ״וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל ה׳ אַתָּה וְאַהֲרֹן וְכוּ׳״.

כה **וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם.** אַזְהָרָה זוֹ עִם הָעֹנֶשׁ ״פֶּן יֶהֱרְסוּ ... וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב״:

פרק כ

א **וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים.** אַחַר הֶעָדַת מֹשֶׁה וְאַזְהָרָתוֹ, דִּבֵּר אֱלֹהִים אֲלֵיהֶם כָּל אֵלֶּה הַדְּבָרוֹת, כְּאָמְרוֹ (דברים ה:יח) ״אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה׳ אֶל כָּל קְהַלְכֶם בָּהָר״.

ב **אָנֹכִי.** לְבַדִּי, הוּא **ה׳**, הַנּוֹתֵן מְצִיאוּת, הַקַּדְמוֹן, הַנּוֹדָע אֶצְלְךָ בְּקַבָּלָה וּבְמוֹפֵת.

אֱלֹהֶיךָ. וּמְקֻבָּלִים אֲנִי מַה שֶּׁקִּבַּלְתָּ עָלֶיךָ לִהְיוֹת אֱלֹהֶיךָ, בִּלְתִּי אֶמְצָעִי, וְלָכֵן לִי לְבַדִּי תִּתְפַּלֵּל וְאוֹתִי תַּעֲבוֹד, בִּלְתִּי שׂוּם אֶמְצָעִי:

אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. בִּפְעֻלּוֹת מִתְנַגְּדוֹת לִפְעֻלּוֹת כָּל אֶמְצָעִי שֶׁהֵם הַטֶּבַע וְהַמַּעֲרֶכֶת, וְזֶה כַּאֲשֶׁר קִבַּלְתָּ בְּאָמְרִךָ ״אָז זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ וְכוּ׳״ (שמות טו:ב):

מִבֵּית עֲבָדִים. לְהָסִיר כָּל אֹנֶס, שֶׁאֵין עִמּוֹ מָקוֹם לְשׂוּם מִצְוָה כְּתִקְנָהּ.

ג **לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים.** אַף עַל פִּי שֶׁתְּקַבְּלוּ מַלְכוּתִי, לֹא תַּעֲבֹד זוּלָתִי כְּעוֹבֵד לְעֶבֶד הַמֶּלֶךְ, עַל דֶּרֶךְ ״אֶת ה׳ תָּיוּ יְרֵאִים, וְאֶת אֱלֹהֵיהֶם תָּיוּ עֹבְדִים״ (מלכים ב יז:לג).

עַל פָּנָי. שֶׁאֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לַעֲבָדִים בְּמָקוֹם הַמֶּלֶךְ, וַאֲנִי בְּכָל מָקוֹם עַל אַפִּין אֶחָד בְּשָׁוֶה.

ד **לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל.** אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא לְעָבְדוֹ.

ה **לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם.** לַנִּמְצָאִים עַצְמָם אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם או בָּאָרֶץ.

אֵל קַנָּא. לֹא חָפַצְתִּי שֶׁהָעוֹבֵד אוֹתִי יַעֲבֹד גַּם זוּלָתִי, כִּי אֵין בֵּינִי וּבֵין זוּלָתִי שׂוּם הִדְמוּת, וְרָאוּי לְקַנֵּא עַל כְּבוֹדִי שֶׁיַּתֵּן לְאַחֵר בִּלְתִּי רָאוּי לוֹ:

פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת. וְהַטַּעַם שֶׁאֲנִי מַאֲרִיךְ אַפַּיִם כָּל כָּךְ לְקָצֶת רְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, הוּא מִפְּנֵי שֶׁאֲנִי מַמְתִּין שֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתָם לְהַאֲבִידָם אֲפִלּוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְזֶה בִּהְיוֹתִי פוֹקֵד עֲוֹן אָבוֹת שֶׁהֵרֵעוּ, עַל בָּנִים שֶׁאוֹחֲזִים מַעֲשֶׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם, וּמוֹסִיפִים יֵצֶר מַחְשָׁבוֹת לָבָם, וְכֵן יוֹצְאִים מֵרָעָה אֶל רָעָה בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה בְּיָרְבָעָם (מלכים א טו:ל).

עַל שִׁלֵּשִׁים. אִם יוֹסִיפוּ לְהָרַע מֵאֲבוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה בְּזֶרַע זִמְרִי.

וְעַל רִבֵּעִים. כְּמוֹ שֶׁקָּרָה בְּזֶרַע יֵהוּא, אִם לֹא יוֹסִיפוּ מֵאֲבוֹתָם. אֲבָל יַגִּיעוּ לְמַדְרֵגָה מִן הַחֵטְא שֶׁתִּהְיֶה אֶצֶל הַדּוֹר לְקִנְיָן, בִּלְתִּי תִּקְנוֹת תְּשׁוּבָה, וְיִתְחַיְּבוּ כְּלָיָה, כְּעִנְיַן ״וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה, כִּי לֹא שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה״ (בראשית טו:טז).

ו **וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים.** וְלִפְעָמִים תִּהְיֶה סִבַּת הָאֲרִיכוּת שֶׁאֲנִי עֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים בְּסִבַּת אֵיזֶה קַדְמוֹן מֵאוֹהֲבֵי שָׁזָכָה, וּבִזְכוּתוֹ אֶעֱשֶׂה חֶסֶד לְהַאֲרִיךְ לְבָנָיו כַּמָּה דוֹרוֹת.

ז **לֹא תִשָּׂא.** בִּשְׁבוּעַת הָאָלָה, עַל דֶּרֶךְ ״וְנָשָׂא בּוֹ אָלָה לְהַאֲלָתוֹ״ (מלכים א ח:לא).

לַשָּׁוְא. לַשֶּׁקֶר, כִּי אֵין סָפֵק שֶׁתָּחוּל בְּאֹפֶן זֶה אָלַת הַשְּׁבוּעָה עַל הַנִּשְׁבָּע.

כִּי לֹא יְנַקֶּה ה׳ אֵת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לַשָּׁוְא. לְהֶבֶל וּבִלְתִּי צֹרֶךְ, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁיִּשָּׁבַע עַל הָאֱמֶת, לֹא יְנַקֶּה ה׳ אוֹתוֹ מֵאָלַת הַשְּׁבוּעָה, כָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁיִּשָּׁבַע לַשֶּׁקֶר. כִּי אֵין כְּבוֹדוֹ שֶׁיִּשָּׂא הָאָדָם אֶת שְׁמוֹ, זוּלָתִי לְקַיֵּם אֵיזֶה אֱמֶת אֲשֶׁר לֹא יָקִים בִּלְעָדָיו. אָמְנָם הַשְּׁבוּעָה בִּשְׁמוֹ כְּשֶׁתִּהְיֶה לַשֶּׁקֶר, שֶׁאוֹמֵר הַנִּשְׁבָּע זֶה אֱמֶת, כְּמוֹ שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ אֱמֶת, הִנֵּה הוּא כּוֹפֵר וּמְחַלֵּל אֶת שְׁמוֹ, כְּאוֹמֵר שֶׁאֵין הָאֵל יִתְבָּרַךְ אֱמֶת, כְּאָמְרוֹ ״וְלֹא תִשָּׁבְעוּ בִשְׁמִי לַשֶּׁקֶר, וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ״ (ויקרא יט:יב).

ח **זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת.** הֱיֵה תָּמִיד זוֹכֵר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת בַּעֲסָקֶיךָ בִּימֵי הַמַּעֲשֶׂה, כְּמוֹ ״זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק״ (דברים כה:יז), ״שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב״ (דברים טז:א).

לְקַדְּשׁוֹ. וְזֶה תַּעֲשֶׂה כְּדֵי שֶׁתּוּכַל לְקַדְּשׁוֹ. הִזָּהִיר שֶׁיְּסַדֵּר הָאָדָם עֲסָקָיו בִּימֵי הַמַּעֲשֶׂה, בְּאֹפֶן שֶׁיּוּכַל לְהָסִיחַ דַּעְתּוֹ מֵהֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת.

ט **שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד.** בְּעִסְקֵי חַיֵּי שָׁעָה, שֶׁהֵם עֲבוֹדַת עֶבֶד בְּלִי סָפֵק, שֶׁרֹב עִנְיָנָם הוּא הֱיוֹת מִצְטַעֵר הָאָדָם עַל עוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ.

וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ. הַהֶכְרֵחִית לְמִסְתַּפֵּק.

י **שַׁבָּת לַה׳ אֱלֹהֶיךָ.** כֻּלּוֹ לַה׳, לִלְמוֹד וּלְלַמֵּד, לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת, וּלְהִתְעַנֵּג בּוֹ דֵּי הָעֲבוֹדָה לִכְבוֹדוֹ יִתְבָּרֵךְ, כְּעִנְיַן "חַמְרָא וְרֵיחָנֵי פַּקֵּחוּנִי" (הוריות יג:).

אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ. הַקְּטַנִּים הָעוֹשִׂים לְדַעַת אֲבִיהֶם:

יא **כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה׳.** וְהַמְכֻוָּן מֵהֶם שֶׁיִּדְמֶה הָאָדָם לְבוֹרְאוֹ כְּפִי הָאֶפְשָׁר, וְזֶה בְּעִיּוּן וּבְתַלְמוּד וּבְמַעֲשֶׂה הַבְּחִירִי לְרָצוֹן לְפָנָיו.

וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. שֶׁבּוֹ כְּבָר נִשְׁלַם כָּל הַצָּרִיךְ לְהָבִיא הַמְכֻוָּן אֶל תַּכְלִית, וּבִשְׁלֵמוּת תִּהְיֶה הַמְנוּחָה.

עַל כֵּן בֵּרַךְ ה׳ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת. בְּנֶפֶשׁ יְתֵרָה, וְהִיא הֲכָנָה יְתֵרָה לַעֲבוֹדַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ:

וַיְקַדְּשֵׁהוּ. שֶׁיִּהְיֶה כֻּלּוֹ לַה׳:

יב **לְמַעַן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ.** אִלּוּ הַחֲמִשָּׁה דִּבְרוֹת בִּשְׁמִירָתָן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ, שֶׁיְּסַבְּבוּ לְךָ אֹרֶךְ יָמִים בִּלְתִּי בַּעַל תַּכְלִית שֶׁלֹּא יִפֹּל בּוֹ רֹחַב, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין לט:) "לְעוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרֹךְ". כִּי אָמְנָם עִנְיַן אִלּוּ הַחֲמִשָּׁה דִּבְרוֹת הוּא כֻּלּוֹ אוֹמֵר כָּבוֹד לָאֵל יִתְבָּרַךְ, אֲשֶׁר בּוֹ יִנְחַל הַמְכֻבָּד חַיֵּי עוֹלָם, וְזֶה שֶׁנִּנְדְּעֵהוּ לִמְהֻוֶּה מֵאַיִן, וְלִהְיוֹת אֱלֹהֶיךָ הוּא לְבַדּוֹ, וְלֹא נַעֲבוֹד זוּלָתוֹ, וְלֹא נִמְרֶה בּוֹ בְּמַחֲשָׁבָה בְּדִבּוּר וּבְמַעֲשֶׂה, וּנְכַבְּדֵהוּ, הֲלֹא הוּא אָבִינוּ קָנָנוּ:

עַל הָאֲדָמָה. בִּשְׁמִירָתָם תִּזְכֶּה לָזֶה שֶׁאוֹתוֹ אֹרֶךְ יָמִים שֶׁאָמַרְתִּי תִּקְנֶהוּ בִּשְׁבִתְּךָ עַל הָאֲדָמָה, שֶׁלֹּא תִגְלֶה מִמֶּנָּה. אָמְנָם הַחֲמִשָּׁה דִּבְרוֹת אֲחֵרוֹת, וְהֵן שֶׁלֹּא נַזִּיק לָאָדָם בְּגוּפוֹ, בִּכְבוֹדוֹ וּבְמָמוֹנוֹ, בְּמַעֲשֶׂה, בְּדִבּוּר וּבְמַחֲשָׁבָה, הֵן אֲזָהָרוֹת שׁוֹמְרוֹת מֵהָעֹנֶשׁ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא.

יג **לֹא תִנְאָף.** עִקָּרוֹ בְּאֵשֶׁת אִישׁ, שֶׁהוּא הַיּוֹתֵר מַרְגִּל אֶצֶל עוֹבְרֵי עֲבֵרָה, וּבִכְלָלוֹ כָּל בִּיאָה פְּסוּלָה:

לֹא תִגְנֹב. בִּכְלַל גְּנֵבָה גְּנֵבַת נְפָשׁוֹת וּגְנֵבַת מָמוֹן וּגְנֵבַת דַּעַת הַבְּרִיּוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁעִקָּר הָאַזְהָרָה עַל גְּנֵבַת נְפָשׁוֹת, דָּבָר הַלָּמֵד מֵעִנְיָנוֹ, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּהוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין פו.).

לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר. וּבִכְלַל זֶה הוֹלֵךְ רָכִיל וּמוֹצִיא שֵׁם רָע, אַף עַל פִּי שֶׁעִקָּרוֹ עַל מֵעִיד בְּבֵית דִּין.

יד **לֹא תַחְמֹד.** יִהְיֶה הַדָּבָר אֶצְלְךָ לְנִמְנָע גָּמוּר, כִּי הַנִּמְנָע לֹא יַחְמְדֵהוּ הַטֶּבַע כְּלָל, כְּעִנְיַן "וְלֹא יַחְמֹד אִישׁ אֶת אַרְצֶךָ" (שמות לד:כד). כִּי הַחֶמְדָּה תִּגְרוֹם אֶת הַגָּזֵל, כְּעִנְיַן עָכָן "וָאֶחְמְדֵם וָאֶקָּחֵם" (יהושע ז:כא).

טו **רוֹאִים אֶת הַקּוֹלוֹת.** כְּמוֹ "וְלִבִּי רָאָה" (קהלת א:טז). הִתְבּוֹנְנוּ בְּעִנְיַן הַקּוֹלוֹת שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְסָבְלָם, כַּאֲמָרָם "לֹא אוֹסִף עוֹד לִשְׁמֹעַ אֶת קוֹל ה׳ אֱלֹהַי, וְאֶת הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד, וְלֹא אָמוּת" (דברים יח:טז).

וַיַּרְא הָעָם. הִתְבּוֹנְנוּ מַה לַּעֲשׂוֹת:

וַיָּנֻעוּ. הַמִּתְנוֹעֵעַ תְּנוּעָה בִּלְתִּי מְכֻוֶּנֶת לְגָבוּל מָה שֶׁאֵלָיו, יִקָּרֵא נָע, כְּעִנְיַן "וַיְנִיעֵם בַּמִּדְבָּר" (במדבר לב:יג), "תָּנוּעַ אֶרֶץ כַּשִּׁכּוֹר" (ישעיהו כד:כ). וְזֶה כִּי מִיִּרְאָתָם נָסוֹגוּ אָחוֹר מִגְּבוּל מָה שֶׁמִּמֶּנּוּ, בִּלְתִּי מְכֻוָּנִים לִגְבוּל מָה שֶׁאֵלָיו.

יז **לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם.** לְהַרְגִּילְכֶם אֶל הַנְּבוּאָה שֶׁזְּכִיתֶם אֵלֶיהָ פָּנִים בְּפָנִים, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּאֵלְיָהוּ, שֶׁהָיְתָה אָז נְבוּאָתוֹ מִשְׁתַּמֶּשֶׁת בְּחוּשָׁיו, כַּאֲמָרוֹ "וַיִּלֶט פָּנָיו בְּאַדַּרְתּוֹ וַיֵּצֵא וַיַּעֲמֹד פֶּתַח הַמְּעָרָה" (מלכים א יט:יג), גַּם כִּי אוּלַי לֹא הָיְתָה בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְּאִירָה כְּעִנְיַן מֹשֶׁה רַבֵּינוּ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "אֲשֶׁר יְדָעוֹ ה׳ פָּנִים אֶל פָּנִים" (דברים לד:י).

בָּא הָאֱלֹהִים. פְּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה (שמות יט:יז) "לִקְרַאת הָאֱלֹהִים".

וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם. כְּטַעַם מַה שֶּׁהִשִּׁיב רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ לְקֵיסָר, בְּאָמְרוֹ "יוֹמָא דְּחַד מִן שִׁמְשֵׁי דְּקֵיסָר קַמֵּיהּ דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא, אֲמַרְתְּ לָא מְצִינָא לְאִסְתַּכְּלָא בֵּיהּ, שְׁכִינָה לֹא כָּל שֶׁכֵּן" (חולין ס.).

יט **אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם.** כְּעִנְיַן "הַמַּגְבִּיהִי לָשֶׁבֶת, הַמַּשְׁפִּילִי לִרְאוֹת" (תהלים קיג:ה-ו).

כ **לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כָסֶף.** וּמֵאַחַר שֶׁרְאִיתֶם שֶׁאֵין אַתֶּם צְרִיכִים לְאֶמְצָעִיִּים לְהִתְקָרֵב אֵלַי, לֹא תַעֲשׂוּ אִתִּי כָּאֵלֶּה לְאֶמְצָעִיִּים.

כא **מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי.** וְגַם כֵּן לֹא תִצְטָרֵךְ לַעֲשׂוֹת הֵיכָלוֹת שֶׁל כֶּסֶף וְזָהָב וַאֲבָנִים יְקָרוֹת לְמַעַן אֶקְרַב אֲלֵיכֶם, אֲבָל יַסְפִּיק מִזְבַּח אֲדָמָה.

כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי. שֶׁאֶבְחַר לְבֵית וָעֵד לַעֲבָדַי, כְּעִנְיַן "הַזְכִּירוּ כִּי נִשְׂגָּב שְׁמוֹ" (ישעיהו יב:ד).

אָבֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ. לֹא תִצְטָרֵךְ לְמִשּׁוּחַ הַשְׁגָּחָתִי אֵלֶיךָ בְּאֶמְצָעִיִּים שֶׁל כֶּסֶף וְזָהָב וְזוּלָתָם, כִּי אָמְנָם אֲנִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ.

כב **לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גְּזִית.** לְיַפּוֹתָן:

כג **וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת.** אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא אַטְרִיחֲךָ לַעֲשׂוֹת מְלָאכוֹת וְיִפּוּיִים לְשָׁכְנִי בְתוֹכְכֶם, מִכָּל מָקוֹם הִשָּׁמֶר מִלְּנַהוֹג קַלּוּת רֹאשׁ בַּמִּזְבֵּחַ.

פרק כא

א **וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים.** הִנֵּה בַּפָּרָשָׁה שֶׁלְּמַעְלָה הָיְתָה הָאַזְהָרָה שֶׁלֹּא תַחְמוֹד כָּל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ (שמות כ:יד), וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר בָּם יֵדַע הָאָדָם מָה הוּא כָּל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ.

אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם. שֶׁאֵין בָּהֶם עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה כְּמוֹ בְּאַזְהָרוֹת הַפָּרָשָׁה שֶׁל מַעְלָה, אֶלָּא כְּשֶׁיִּקָּרֶה הַצָּרֵךְ לִשְׁפֹּט יִשְׁפְּטוּ בָּזֶה הָאֹפֶן.

ז **לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים.** אֵין רָאוּי לְאָדָם כָּשֵׁר לִקְנוֹת עִבְרִיָּה לְשִׁפְחָה שֶׁלֹּא מִדַּעְתָּהּ, אֲבָל תִּהְיֶה מִקְנָתוֹ לְקַחְתָּהּ לְאִשָּׁה לוֹ אוֹ לִבְנוֹ, וְכֶסֶף דָּמֶיהָ יִהְיוּ נְתוּנִים לְקִדּוּשִׁין לְאָבִיהָ שֶׁהוּא זַכַּאי בָּהֶם, כְּפִי מַה שֶּׁבָּא בְּקַבָּלָתָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות מו:).

ח **אִם רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ.** אַף עַל פִּי כֵן אִם לֹא תִישַׂר בְּעֵינָיו לֹא יִשָּׂאֶנָּה, שֶׁמָּא יִשְׁנָאֶהָ, אֲבָל יִשְׁתַּדֵּל הָאָב וְהָאָדוֹן לְהַפְדּוֹתָהּ.

לְעַם נָכְרִי לֹא יִמְשֹׁל לִמְכָרָהּ בִּבְגְדוֹ בָהּ. הָאָב בִּהְיוֹתוֹ בוֹגֵד בִּבְתּוֹ לִמְכָרָהּ, כַּאֲמָרוֹ "הֲלוֹא נָכְרִיּוֹת נֶחְשַׁבְנוּ לוֹ כִּי מְכָרָנוּ" (בראשית לא:טו), וְזֶה אַחַר שֶׁיִּרְאֶה פֹּעַל אִישׁ נָכְרִי בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁקָּנָה אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶת בַּת יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא לְשֵׁם אִישׁוּת, לֹא יִמְשֹׁל לִמְכָרָהּ אַחַר כָּךְ לְעַם נָכְרִי כָּזֶה.

ט **כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה לָהּ.** בְּנוֹ, שֶׁהֵם שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא לֹא קָנָה אוֹתָהּ וְלֹא קִדְּשָׁהּ:

י **לֹא יִגָּרַע.** שֶׁאֵין מֵתֶר לְהַרְבּוֹת נָשִׁים אֶלָּא הֵיכָא דְּמָצֵי לְמֵיקָם בִּסְפוּקֵיהוּ (יבמות סה.), בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יִגָּרַע אֶת הָרִאשׁוֹנָה.

יג **וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ.** שֶׁלֹּא פָּשַׁע לַעֲשׂוֹת דָּבָר גּוֹרֵם זֶה, אֶלָּא שֶׁמְּגַלְגְּלִין חוֹבָה עַל יְדֵי חַיָּב, כְּאָמְרוֹ "וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה" (משלי טז:ד).

וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס. לְכַפֵּר עֲוֹנוֹ בְּגָלוּתוֹ.

יד **מֵעִם מִזְבְּחִי.** אַף עַל פִּי שֶׁכָּל מַחֲנֵה לְוִיָּה הָיָה קוֹלֵט בַּמִּדְבָּר.

תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת. כְּעִנְיַן "הַמְעֻרֶת פְּרִצִים הָיָה הַבַּיִת הַזֶּה" (ירמיהו ז:יא).

כ **נָקוֹם יִנָּקֵם.** דַּם הָעֶבֶד, כִּי לֹא הוּרְשָׁה הָאָדוֹן לְהַכּוֹת מַכַּת אַכְזָרִי כָּזֹאת, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹ רְשׁוּת לְהַכּוֹתוֹ לְיַסְּרוֹ, כְּאָמְרוֹ (משלי כט:יט) "בִּדְבָרִים לֹא יִוָּסֵר עָבֶד".

כא **כִּי כַסְפּוֹ הוּא.** וְעָלָיו לְיַסְּרוֹ, וּפְעָמִים יַמְרֶה הָעֶבֶד עַד שֶׁיִּקְצֹף הָרַב לְהַכּוֹתוֹ מַכָּה רַבָּה, כְּאָמְרוֹ (משלי יז:יא) "אַךְ מְרִי יְבַקֵּשׁ רָע".

כד **עַיִן תַּחַת עַיִן.** כָּךְ הָיָה רָאוּי כְּפִי הַדִּין הַגָּמוּר, שֶׁהִיא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, וּבָאָה הַקַּבָּלָה שֶׁיְּשַׁלֵּם מָמוֹן (בבא קמא פג:), מִפְּנֵי חֶסְרוֹן הַשָּׁעָרָתֵנוּ, פֶּן נִסְכַּל וְנוֹסִיף עַל הַמִּדָּה לְאַשְׁמָה בָּהּ.

כט **וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת.** בְּדִינֵי שָׁמַיִם חַיָּב, כְּשֶׁאֵין שָׁם עֵדִים שֶׁיְּחַיְּבוּהוּ בְּכֹפֶר.

ל **אִם כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָיו.** אִם יָעִידוּ עֵדִים בְּאֹפֶן שֶׁיְּחַיְּבוּהוּ דַּיָּנִים בְּכֹפֶר.

לב **כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים.** כְּעֶרְךְ הַנְּקֵבָה, כִּי כָּמוֹהָ עִנְיַן הָעֶבֶד בְּקִיּוּם הַמִּצְוֹות, כִּדְאִיתָא בַּחֲגִיגָה פֶּרֶק קַמָּא.

פרק כב

ב **וְנִמְצָא בְּגֻנָּבְתּוֹ.** כִּי לוּלֵא זֶה הָיוּ רוֹב דַּלַּת הָעָם גַּנָּבִים, שֶׁאִם יַפְסִידוּ הַגְּנֵבָה אוֹ יֹאכְלוּהָ אֵין אוֹמֵר הָשֵׁב, מִבְּלִי אֵין בְּיָדָם לְשַׁלֵּם, וְתִמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס.

ד **כִּי יַבְעֶר אִישׁ שָׂדֶה אוֹ כָרֶם.** בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ:

וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר. אַף עַל פִּי שֶׁיָּצְאָה הַבְּהֵמָה מֵאֵלָיהָ אֶל שְׂדֵה אַחֵר.

מֵיטַב שָׂדֵהוּ וּמֵיטַב כַּרְמוֹ יְשַׁלֵּם. שֶׁהַשֵּׁן וְהָרֶגֶל מוּעָדוֹת בִּרְשׁוּת הַנִּזָּק (בבא קמא ב.).

ו **כֶּסֶף אוֹ כֵלִים.** שֶׁפִּתֵּם אֵלֶּה יִשְׁמֹרֵם אִישׁ עָשִׁיר בְּחִנָּם.

ז **אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ.** שֶׁאִם שָׁלַח חַיָּב אֲפִילּוּ בְּאֶנָסִין:

ח **אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי הוּא זֶה.** וּכְמוֹ כֵן כְּשֶׁיֹּאמַר בַּעַל דִּין הַנִּתְבָּע זֶה הוּא אֱמֶת, וְלֹא שְׁאָר טְעָנוֹתֶיךָ, וְזֶהוּ מוֹדֶה בְּמִקְצָת.

עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם. הַתּוֹבֵעַ וְהַנִּתְבָּע לִשְׁבוּעָה, בֵּין שֶׁהֵם מַפְקִיד וְנִפְקָד בֵּין שֶׁהֵם מַלְוֶה וְלוֹוֶה שְׁמוֹדֶה בְּמִקְצָת.

אֲשֶׁר יַרְשִׁיעַן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם. אֲבָל מִי שֶׁיַּרְשִׁיעוּהוּ אֱלֹהִים לְגַנָּב, שֶׁהָיָה טוֹעֵן טַעֲנַת גַּנָּב לַשֶּׁקֶר, יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם כְּדִין גַּנָּב.

ט **חֲמוֹר אוֹ שׁוֹר אוֹ שֶׂה.** סְתָם אֵלֶּה יִשְׁמְרוּ אוֹתָם עֲנָיֵי עָם בְּשָׂכָר.

יב **יְבִיאֵהוּ עֵד.** כְּבָר אָמְרוּ (סוטה ב:) כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר עֵד הֲרֵי כָאן שְׁנַיִם. וְאָמַר אִם כֵּן **אִם טָרֹף יִטָּרֵף.** עַל יְדֵי חַיָּה רָעָה שֶׁסְּתָמָהּ יֵשׁ רוֹאֶה, כִּי יִקָּרֵא עָלֶיהָ מְלֹא רוֹעִים, הִנֵּה אָז יָבִיא אֶת הַנִּטְרָף וְאֵיזֶה זוֹג עֵדִים שֶׁיָּעִידוּ שֶׁזּוֹ הִיא שֶׁנִּטְרְפָה בְּאֹנֶס.

הַטְּרֵפָה. בְּאֹנֶס:

לֹא יְשַׁלֵּם. אֲבָל אֲכָלוּהָ חַיּוֹת מֻחְסָרוֹן שְׁמִירָה יְשַׁלֵּם, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא צג:) זְאֵב אֶחָד אֵינוֹ אֹנֶס, כֶּלֶב אֶחָד אֵינוֹ אֹנֶס, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר חָתוּל וְנִמְיָה וְדוֹמֵיהֶם שֶׁיָּכוֹל לְהַצִּיל.

יד **אִם בְּעָלָיו עִמּוֹ.** בִּמְלַאכְתּוֹ בִּשְׁעַת שְׁאֵלָה.

לֹא יְשַׁלֵּם. שֶׁסְּתָם מַשְׁאִיל בְּקָרוֹב דַּעַת כָּזֶה הוּא נוֹתֵן מַתָּנָה עַל דַּעַת שֶׁיַּחֲזִיר, וְכֵיוָן שֶׁלֹּא הִתְנָה אֵינוֹ חַיָּב לְהַחֲזִיר אֶלָּא כְּשֶׁהִיא נִמְצֵאת בְּעֵין. שֶׁאֲפִילּוּ לְדַעַת הָאוֹמֵר שֶׁבְּמַתָּנָה עַל מְנָת לְהַחֲזִיר חַיָּב בָּאֳנָסִין, זֶהוּ מִשּׁוּם שֶׁהַתְּנַאי שֶׁל עַל מְנָת מְבַטֵּל אֶת הַמַּתָּנָה אִם לֹא יְקַיֵּם הַתְּנַאי. אֲבָל בָּזֶה שֶׁהִיא מַתָּנָה עַל דַּעַת לְהַחֲזִיר בִּלְתִּי תְּנַאי שֶׁיְּבַטֵּל הַמַּתָּנָה אִם לֹא יַחֲזִירֶנָּה, הִנֵּה כָּל זְמַן שֶׁהִיא בִּידֵי הַמְקַבֵּל הִיא שֶׁלּוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יַחֲזִירֶנָּה אַחַר כָּךְ, וְלֹא יִתְחַיֵּב עַל כָּל מַה שֶּׁיֵּאָרַע בָּהּ אֲפִילּוּ בִּפְשִׁיעָה. וּבְכֵן בָּאָה הַקַּבָּלָה שֶׁיִּהְיֶה פָּטוּר כָּל שׁוֹמֵר בִּבְעָלִים אֲפִילּוּ בִּפְשִׁיעָה.

יט **זוֹבֵחַ לָאֱלֹהִים.** לְכָל הָאֱלֹהוּת יַחְדָּיו, אַף עַל פִּי שֶׁבִּכְלָלָם יְכַוֵּן לְכִלּוּל אֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

יָחֳרָם. מִנֶּפֶשׁ וְעַד בָּשָׂר, כִּי חֵרֶם הֵם, אֲסוּרִים בַּהֲנָאָה כֻּלָּם, וּמִצַּד מַה שֶּׁיִּקַּבְּלוּם לֶאֱלוֹהַּ, הַמְקַבֵּל הוּא חֵרֶם הָאָמוּר בָּהֶם, כְּאֶמְרוֹ "וְהָיִיתָ חֵרֶם כָּמֹהוּ" (דברים ז:כו).

לַה' לְבַדּוֹ. בְּלֹא שִׁתּוּף אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

כא **לֹא תְעַנּוּן.** אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אוֹתוֹ, אִם כְּשֶׁתְּעַנֶּה אֶת הַיָּתוֹם תִּהְיֶה כַּוָּנָתְךָ לְעַנּוֹתוֹ בִּלְבַד; אֲבָל אִם תְּעַנֶּהוּ לְיַסְּרוֹ וּלְהֵיטִיב לוֹ, אֵין זֶה אֶלָּא גְּמִילוּת חֲסָדִים.

כג **וְחָרָה אַפִּי.** אֲרַחֵם עַל הַצּוֹעֵק וְאֶקְצֹף עַל הַמְעַנֶּה, כְּעִנְיַן יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם, וְיִהְיֶה הָעֹנֶשׁ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁמִּי שֶׁעִנָּה אֶת אַלְמָנָה וְיָתוֹם בְּרְצוֹנוֹ יְסֻבַּב עַל כָּרְחוֹ עִנּוּי אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו.

כד **אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה.** אִם יִהְיֶה זֶה שֶׁלֹּא יִתְקַיֵּם בְּיִשְׂרָאֵל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (דברים טו:ד) "אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן", אֲבָל יִתְקַיֵּם בָּהֶם (דברים טו:יא) "כִּי לֹא יֶחְדַּל אֶבְיוֹן", וְאָז יִקָּרֵא שֶׁתַּלְוֶה.

כו **וְשָׂמַעְתִּי כִּי חַנּוּן אָנִי.** אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יוּכַל לִצְעֹק עָלֶיךָ חָמָס, שֶׁהֲרֵי הוּא חַיָּב לְךָ, מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁיִּצְעַק **אֵלַי** עַל עֲנִיּוּתוֹ הַגּוֹרֵם לוֹ לִהְיוֹת עָרוֹם בְּלִי לְבוּשׁ עַל יָדְךָ, אֶתֵּן לוֹ קֶצֶת מִמַּה שֶּׁהֵיִיתִי חוֹנֵן אוֹתְךָ יוֹתֵר עַל סְפוּקְךָ, כְּדֵי שֶׁתּוּכַל לְפַרְנֵס בּוֹ אֲחֵרִים.

כִּי חַנּוּן אָנִי. וְהִנְנִי חוֹנֵן כָּל צוֹעֵק כְּשֶׁאֵין לוֹ חוֹנֵן זוּלָתִי, לְפִיכָךְ טוֹב לְךָ שֶׁאַתָּה תְּחָנְנֵהוּ בַּהֲשָׁבַת עֲבוֹט, בְּאֹפֶן שֶׁיִּתְמִיד לְךָ חֵזֶן מֵאִתִּי, שֶׁתּוּכַל אַתָּה לְהַלְווֹת וּלְפַרְנֵס אֲחֵרִים.

כז **אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל.** אַף עַל פִּי שֶׁתַּחְשׁוֹב שֶׁהִטָּה אֶת דִּינְךָ הַדַּיָּן, לֹא תְקַלְלֵהוּ, שֶׁאֵין אָדָם רוֹאֶה חוֹבָה לְעַצְמוֹ.

וְנָשִׂיא בְעַמְּךָ לֹא תָאֹר. כִּי אָמְנָם קִלְלַת הַמֶּלֶךְ וּרְעָתוֹ תִּהְיֶה עַל הָרֹב סִבַּת רָעָה רַבָּה וְהֶזֵּק לַצִּבּוּר, כְּאָמְרוֹ "יְרָא אֶת ה' בְּנִי וָמֶלֶךְ, וְעִם שׁוֹנִים אַל תִּתְעָרָב" (משלי כד:כא).

כח **מְלֵאָתְךָ.** תְּרוּמַת הַדָּגָן, כְּעִנְיַן "מְלֵאוֹת וְטִבּוֹת" (בראשית מא:כב).

וְדִמְעֲךָ. תְּרוּמַת הַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר הַנּוֹזָלִים.

בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּתֶּן לִי. לְכָל עֲבוֹדַת הַמִּקְדָּשׁ וּלְתַלְמוּד תּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁהָיָה אַחַר כָּךְ בַּכֹּהֲנִים, כַּאֲמָרוֹ (מלאכי ב:ז) "כִּי שִׂפְתֵי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דַעַת, וְתוֹרָה יְבַקְשׁוּ מִפִּיהוּ".

כט **כֵּן תַּעֲשֶׂה לְשׁוֹרְךָ לְצֹאנֶךָ.** שֶׁתִּתֵּן לִי הַבְּכוֹר כֵּיוָן שֶׁיֵּצֵא מִכְּלַל נֵפֶל, כְּאָמְרָם בִּבְכוֹרוֹת: ״כָּל שֶׁשָּׁהָא שְׁלֹשִׁים יוֹם בְּאָדָם אֵינוֹ נֵפֶל, שְׁמוֹנָה יָמִים בִּבְהֵמָה אֵינוֹ נֵפֶל״ (שבת קלה).

ל **וַאֲנְשֵׁי קֹדֶשׁ תִּהְיוּן לִי.** וּבְאֹפֶן זֶה תִּהְיוּ אַנְשֵׁי קֹדֶשׁ, כִּי כְּשֶׁתַּפְרִישׁוּ בְּכוֹרוֹת הַבָּנִים וּמַתְּנוֹתֵיהֶם לַעֲבוֹדָתִי, הִנֵּה הַבְּכוֹרוֹת יְלַמְּדוּ דַּעַת אֶת הָעָם, וְהִתְקַדַּשְׁתֶּם וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים (ויקרא כ:ז).

וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה. אֲפִלּוּ הַטְּרֵפָה שֶׁאֵינָהּ מְטַמְּאָה כְּלָל:

פרק כג

א **אַל תָּשֶׁת יָדְךָ עִם רָשָׁע.** לַחְתּוֹם עִמּוֹ עַל שֶׁטֶר, כְּאָמְרָם עַל אַנְשֵׁי יְרוּשָׁלַיִם שֶׁלֹּא הָיוּ חוֹתְמִים עַל הַשְּׁטָר אֶלָּא אִם כֵּן יוֹדְעִים מִי חוֹתֵם עִמָּהֶם (סנהדרין כג.).

לִהְיוֹת עֵד חָמָס. שֶׁתִּהְיֶה מֵעִיד יְחִידִי, שֶׁאֵין הָרָשָׁע רָאוּי לְהָעִיד, וְיוֹצִיא הַדַּיָּן כָּל הַמָּמוֹן מֵהַנִּתְבָּע עַל פִּיךָ בִּלְבַד שֶׁלֹּא כַּדִּין.

ב **לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לָרָעֹת.** לְהַכְרִיעַ לְכַף חוֹבָה בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת, שֶׁאֵין דָּנִין עַל פִּי דַּיָּן אֶחָד בִּלְבַד לְחוֹבָה.

וְלֹא תַעֲנֶה עַל רִב. כְּשֶׁיִּשְׁאָלוּךָ חֲבֵרֶיךָ הַדַּיָּנִים מָה דַּעְתְּךָ:

לִנְטוֹת אַחֲרֵי רַבִּים. לֹא תִהְיֶה תְּשׁוּבָתְךָ שֶׁרָאוּי לִנְטוֹת אַחֲרֵי רַבִּים, אִם הָיוּ עֲשָׂרָה מְזַכִּים וְאֶחָד עָשָׂר מְחַיְּבִים.

לְהַטּוֹת. כְּדֵי לְהַכְרִיעַ עַל פִּיךָ לְכַף חוֹבָה, שֶׁתִּהְיוּ אָז שְׁנַיִם עָשָׂר מְחַיְּבִים, אֶלָּא אֱמוֹר דַּעְתְּךָ וְסִבָּרָתְךָ, וְלֹא יַסְפִּיק לְךָ שֶׁתֹּאמַר שֶׁרָאוּי לִנְטוֹת אַחַר דַּעַת הָרַבִּים מִבִּלְתִּי שֶׁתֹּאמַר בָּזֶה שׁוּם סְבָרָא, אֶלָּא זוֹ שֶׁהֵם עוֹדְפִים עַל הַמְזַכִּים, וּלְהַכְרִיעַ אָז עַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה.

ו **לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט אֶבְיֹנְךָ בְּרִיבוֹ.** שֶׁלֹּא יְהֵא רַךְ לָזֶה וְקָשֶׁה לָזֶה בְּעֵת הַמִּשְׁפָּט שֶׁבַּעֲלֵי דִינִים מְסַפְּרִים טַעֲנוֹתֵיהֶם, וּכְמוֹ כֵן שֶׁלֹּא יְהֵא אֶחָד עוֹמֵד וְאֶחָד יוֹשֵׁב וְדוֹמֵיהֶם.

ז **מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחָק.** מִכָּל דָּבָר שֶׁיּוּכַל לְסַבֵּב שֶׁקֶר, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות א:ט) ״הֱוֵי זָהִיר בִּדְבָרֶיךָ, שֶׁמָּא מִתּוֹכָם יִלְמְדוּ לִשְׁקֹר״.

יא **תִּשְׁמְטֶנָּה.** שְׁמִטַּת כְּסָפִים, כְּאָמְרוֹ ״וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה, שָׁמוֹט כָּל בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ״ (דברים טו:ב).

וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ. בִּשְׁמִטַּת קַרְקַע יֹאכְלוּ גַּם הָעֲנִיִּים.

וְיִתְרָם. שֶׁל עֲנִיִּים.

תֹּאכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה. שֶׁהָעֲנִיִּים קוֹדְמִים, כְּאָמְרָם מַאֲכַל אָדָם אָסוּר לְהַאֲכִילוֹ לִכְלָבִים (תענית כ).

יב **תִּשְׁבֹּת.** אֲפִלּוּ מִדְּבָרִים שֶׁאֵינָם מְלָאכָה, אֲבָל הֵם טֹרַח כְּדֶרֶךְ חוֹל, כַּאֲמָרוֹ (ישעיהו נח:יג) ״וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ, מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר״.

לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ. כְּשֶׁתִּשְׁבּוֹת גַּם מִכְּמוֹ אֵלֶּה.

וְיִנָּפֵשׁ בֶּן אֲמָתְךָ וְהַגֵּר. וּמִזֶּה יִמְשֹׁךְ שֶׁיִּנָּפֵשׁ גַּם כֵּן בֶּן אֲמָתְךָ וְהַגֵּר, עַל הֶכֶּף מַה שֶּׁקָּרָה לְךָ בְּמִצְרַיִם כְּשָׁהָיִיתָ שָׁם עֶבֶד שֶׁלֹּא הָיְתָה לְךָ מְנוּחָה, כַּאֲמֹרוֹ ״תִּכְבַּד הָעֲבֹדָה עַל הָאֲנָשִׁים״ (שמות ה:ט). וּבָזֶה תִּזְכֹּר יְצִיאַת מִצְרַיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּדִבְרוֹת מִשְׁנֵה תוֹרָה ״וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ״ (דברים ה:יד).

יג **וּבְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ.** בְּכָל הָאַזְהָרוֹת שֶׁאָמַרְתִּי צָרִיךְ לְהִשָּׁמֵר שֶׁלֹּא לַעֲבֹר עֲלֵיהֶן, אֲבָל בְּאַזְהָרַת עֲבוֹדָה זָרָה לֹא יַסְפִּיק לְהִשָּׁמֵר מֵעֲבֹר עָלֶיהָ, אֲבָל צָרִיךְ לְהִשָּׁמֵר אֲפִלּוּ מֵהַזְכִּיר שְׁמָהּ.

לֹא יִשָּׁמַע עַל פִּיךָ. אֲפִלּוּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים לֹא יִשָּׁמַע בְּהַסְכָּמָתְךָ.

יד **תָּחֹג לִי.** כְּעִנְיַן ״יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו״ (תהלים קמט:ב), עַל הֶכֶּף ״וַיַּרְא אֶת הָעֵגֶל וּמְחֹלֹת״ (שמות לב:יט).

טו **אֶת חַג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹור.** כְּעִנְיַן ״שָׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב, וְעָשִׂיתָ פֶּסַח״ (דברים טז:א), כְּמוֹ שֶׁאָמַר בָּזֶה **לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב**, שְׁמוֹר שֶׁיִּהְיֶה בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב, עַל יְדֵי עִבּוּרֵי הַשָּׁנִים וְהֶחֳדָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁבָּא בַּקַּבָּלָה.

טז בְּצֵאת הַשָּׁנָה. שֶׁכְּבָר נֶאֱסְפוּ כָּל תְּבוּאוֹתֶיהָ:

יז **שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה.** לְהוֹדוֹת עַל הַחֲרוּת, וְעַל הָאָבִיב וְעַל הַקָּצִיר וְעַל הָאָסִיף, כִּי מְמֻנוּ הַכֹּל.

אֶל פְּנֵי הָאָדוֹן. יֵאָמֵר אָדוֹן עַל מַנְהִיג עִנְיָנִים הַנִּפְסָדִים. אָמַר אִם כֵּן שֶׁהוּא אָדוֹן פְּנֵי הָעָם הַנִּרְאִים בִּפְרָט, וּבְהֵרָאוֹתָם לְפָנָיו הֵם כְּעֶבֶד הַמְקַבֵּל פְּנֵי רַבּוֹ, וְהוּא

גַּם כֵּן אֲדוֹן הַקַּרְקַע, כְּאָמְרוֹ (ויקרא כה:כג) ״כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עִמָּדִי״, וְשֶׁלָּזֶה רָאוּי לְהוֹדוֹת לְפָנָיו עַל הָאָבִיב הַקָּצִיר וְהָאָסִיף בִּיבוּל הָאָרֶץ. וּלְפִיכָךְ.

יט רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ. מִבְחַר הַבִּכּוּרִים, כְּמוֹ ״וְרֵאשִׁית שְׁמָנִים יִמְשָׁחוּ נְקוּבֵי רֵאשִׁית הַגּוֹיִם״ (עמוס ו:ו), וְהֵם בִּכּוּרֵי שִׁבְעַת הַמִּינִים כְּפִי מַה שֶּׁבָּא בַּקַּבָּלָה.

לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ. לֹא תַעֲשֶׂה כְּמוֹ אֵלֶּה הַפְּעֻלּוֹת לְהַרְבּוֹת הַפֵּירוֹת כְּמַחֲשֶׁבֶת עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, אֶלָּא **רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא**, כְּאָמְרוֹ ״וְרֵאשִׁית כָּל בִּכּוּרֵי כֹל, וְכָל תְּרוּמַת כֹּל וְגוֹ׳, לְהַנִּיחַ בְּרָכָה אֶל בֵּיתֶךָ״ (יחזקאל מד:ל).

כא הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו. שֶׁלֹּא לְחַלֵּל כְּבוֹדוֹ, כְּעִנְיַן ״שַׁל נְעָלֶךָ מֵעַל רַגְלֶךָ״ הָאָמוּר בִּיהוֹשֻׁעַ (יהושע ה:טו).

וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ. לָצֵאת בְּעִקְבוֹתָיו, הֵפֶךְ מַה שֶּׁאָמְרוּ ״אָנָה אֲנַחְנוּ עֹלִים״ (דברים א:כח).

אַל תַּמֵּר בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם. אִם אִישׁ אֶחָד יֶחֱטָא יִלְקוּ הָרַבִּים, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּעָכָן, כְּאָמְרוֹ (יהושע כב:כ) ״הֲלֹא עָכָן בֶּן זֶרַח מָעַל מַעַל בַּחֵרֶם, וְהוּא אִישׁ אֶחָד לֹא גָוַע בַּעֲוֹנוֹ״.

כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ. וְאֵין לְאֵל יָדוֹ לִמְחוֹל עַל כְּבוֹדִי.

כב כִּי אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמַע בְּקֹלוֹ וְאָיַבְתִּי אֶת אֹיְבֶיךָ. וְלֹא אָחוּס עֲלֵיהֶם כְּדַרְכִּי טוּבִי, עַל הֵפֶךְ ״וַאֲנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוֵה״ (יונה ד:יא).

כג כִּי יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ. שֶׁלֹּא יִשָּׂא לְפִשְׁעֵי הָאוֹיְבִים.

כד לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לֵאלֹהֵיהֶם. שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אֲמַצְיָהוּ אַחַר שֶׁכָּבַשׁ אֶת שֵׂעִיר, ״וַיָּבֵא אֶת אֱלֹהֵי בְּנֵי שֵׂעִיר וְלִפְנֵיהֶם יִשְׁתַּחֲוֶה״ (דברי הימים ב כה:יד), שֶׁאוּלַי חָשַׁב לְרַצּוֹתָם שֶׁלֹּא יִקְצְפוּ עָלָיו עַל שֶׁהָרַג אֶת עוֹבְדֵיהֶם.

כה וַעֲבַדְתֶּם אֵת ה׳ אֱלֹהֵיכֶם. וּבְזֶה הָאֹפֶן תַּעַבְדוּהוּ, כִּי אַחַר שֶׁיֹּאבְדוּ הָאֱמוּת וּפְסִילֵיהֶם וְהַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ שָׁם, לֹא יִהְיֶה לָכֶם מֵסִית וּמַדִּיחַ מֵעֲבוֹדָתִי.

וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ. שֶׁיְּזוּנוּ, וְלֹא יוֹלִידוּ מוֹתָרוֹת מַחֲלִיאוֹת:

וְהַסַרְתִּי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ. הַבָּאָה מִצַּד הָאֲוִיר אוֹ הַמַּעֲרֶכֶת.

כו לֹא תִהְיֶה מְשַׁכֵּלָה וַעֲקָרָה. בְּאֹפֶן שֶׁתּוּכְלוּ לְלַמֵּד אֶת בְּנֵיכֶם.

אֶת מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא. שֶׁתִּחְיוּ כְּמִדַּת הַשֵּׁמֶן אֲשֶׁר בְּנֵר אֱלֹהִים, וְהוּא הַלַּחוּת הַשָּׁרְשִׁי בַּתּוֹלָדָה. וְהֵפֶךְ זֶה יִקָּרֶה עַל הָרֹב בָּנִים לְבָנָיו וְיוּכַל לְלַמְּדָם, כַּאֲמָרוֹ (דברים ד:ט) ״וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ״. וְיִתָּקֵן בְּחֵיי הַזְּקֵנִים עִנְיְנֵי הַדּוֹרוֹת, כְּמוֹ שֶׁסִּפֵּר שֶׁקָּרָה בְּעִנְיַן לֵוִי, קָהָת וַעֲמְרָם.

כז וְהַמֹּתִי. כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּמִצְרַיִם ״אָנוֹסָה מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי ה׳ נִלָּחֶם״ (שמות יד:כה).

וְנָתַתִּי אֶת כָּל אוֹיְבֶיךָ אֵלֶיךָ עֹרֶף. מִפְּנֵי הָאֵימָה וְהַמְּהוּמָה שֶׁיֵּצֵא בְּאָמְרוֹ **אֶת אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ**:

לא כִּי אֶתֵּן בְּיֶדְכֶם אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, וְגֵרַשְׁתָּמוֹ. הַדָּבָר מָסוּר בְּיֶדְכֶם, וְאַתֶּם אַל תִּתְעַצְּלוּ בָּזֶה, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בָּהֶם יְהוֹשֻׁעַ בְּאָמְרוֹ ״עַד אָנָה אַתֶּם מִתְרַפִּים לָבוֹא לָרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם ה׳ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם״ (יהושע יח:ג).

לג לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ. בְּאוֹתוֹ הַחֵלֶק מֵהָאָרֶץ שֶׁתִּכְבּוֹשׁ וְתֵשֵׁב בּוֹ אַתָּה, לֹא יֵשְׁבוּ הֵם, הֵפֶךְ מַה שֶּׁעָשׂוּ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ ״וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקִרְבּוֹ בְּגֶזֶר״ (שופטים א:כט), ״וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ״ (שופטים א:לג).

כִּי יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ. שִׁבְתָּם בְּאַרְצְךָ, שֶׁיִּגְרֹם שֶׁתַּעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם.

פרק כד

א וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה. אַחַר שֶׁפִּיֵּם אָמְרוֹ ״כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם״ (שמות כ:יח), וּפֵרַשׁ שֶׁלֹּא יַעֲלוּ אֵלָיו בָּאֶמְצָעִיִּים, וְשֶׁיַּסְפִּיק מִזְבַּח אֲדָמָה, עִם שְׁמִירַת מִצְוֹתָיו שֶׁפֵּרַשׁ בַּדִּבְּרוֹת וּבְפָרָשַׁת הַמִּשְׁפָּטִים, אָמַר הַכָּתוּב שֶׁכָּל אֵלֶּה אָמַר וְצִוָּה בִּכְלָל לְיִשְׂרָאֵל, וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר שֶׁיַּעֲלֶה, כְּמוֹ שֶׁיַּעַד אֵלָיו קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בְּאָמְרוֹ ״לֵךְ רֵד וְעָלִיתָ אַתָּה וְאַהֲרֹן עִמָּךְ״ (שמות יט:כד).

ג **וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֵת כָּל דִּבְרֵי ה׳.** מִתְּחִלַּת ״כֹּה תֹאמַר״ (שמות יט:ג) עַד ״וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים״ (שמות כא:א).

וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים. מִתְּחִלַּת ״וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים״ (שם) עַד ״וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר״:

ו **וַתֵּצֵי הַדָּם וָרָק עַל הַמִּזְבֵּחַ.** עָשָׂה אֶת הַמִּזְבֵּחַ כִּשְׁלִיחַ הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְבַדּוֹ לִכְרוֹת הַבְּרִית, וּבְכֵן קִבֵּל חֲצִי הַדָּם, וְחֶצְיוֹ הָאַחֵר נִזְרַק עַל הָעָם הַנִּכְנָסִים עִמּוֹ לַבְּרִית.

ז **סֵפֶר הַבְּרִית.** הַסֵּפֶר שֶׁכָּתַב בּוֹ דִּבְרֵי ה׳ וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁעֲלֵיהֶם יִכְרְתוּ הַבְּרִית, כַּאֲמָרוֹ לְמַעְלָה ״וַיִּכְתֹּב בְּסֵפֶר״:

וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם. שֶׁיִּדְעוּ מָה הֵם מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם, שֶׁלֹּא יִהְיוּ כְּמוֹטְעִים.

נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע. נַעֲשֶׂה לְתַכְלִית שֶׁנִּשְׁמַע בְּקוֹלוֹ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁים אֶת הָרַב שֶׁלֹּא עַל דֶּרֶךְ לְקַבֵּל פְּרָס, כְּעִנְיָן ״עֹשֵׂי דְבָרוֹ לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל דְּבָרוֹ״ (תהלים קג:כ).

ט **וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן.** אַחַר שֶׁקִּיֵּם מַה שֶּׁצִּוָּהוּ ה׳ יִתְבָּרַךְ, כְּאָמְרוֹ ״כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״ (שמות כ:יט), קִיֵּם מַה שֶּׁצִּוָּהוּ אַחַר כָּךְ בְּאָמְרוֹ ״עֲלֵה אֶל ה׳ אַתָּה וְאַהֲרֹן״:

י **וְתַחַת רַגְלָיו.** בָּאָרֶץ, שֶׁהִיא שֵׁפֶל הַכֹּל, כַּאֲמָרוֹ (ישעיהו סו:א) ״וְהָאָרֶץ הֲדוֹם רַגְלָי״.

כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר. עֶצֶם נֶעְדָּר כָּל הַצּוּרוֹת הַשְּׂכְלִיּוֹת וּמוּכָן לְקַבָּלָם, כְּמוֹ הַסַּפִּיר הַלָּבָן הַנֶּעְדָּר מִכָּל הַמַּרְאוֹת. וְהוּא עֶצֶם הַנֶּפֶשׁ הָאֱנוֹשִׁית הַשְּׂכְלִית, הַנֶּעְדֶּרֶת מִכָּל מַדָּע וּמוּכֶנֶת לְקַבְּלָם בְּעִיּוּן בְּחִירִיי.

וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר. וְרָאוּ שֶׁזֶּה הָעֶצֶם הוּא נִבְדָּל מִן הַחֹמֶר הָאֱנוֹשִׁי וְטָהוֹר מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁעֶצֶם הַשָּׁמַיִם וְהוּא נֶפֶשׁ הַגַּלְגַּל בִּלְתִּי מְעֹרָב עִם חֹמֶר הַגַּלְגַּל אוֹ גּוּפוֹ כְּלָל, אֲבָל טָהוֹר וְנָקִי מִמֶּנּוּ, בְּאֹפֶן שֶׁזֶּה הָעֶצֶם הוּא כְּעֶצֶם הַשָּׁמַיִם וְנַפְשׁוֹ בְּעִנְיַן הַטָּהֳר וְהַנְּקִיּוּת מֵחֹמֶר.

יא **וְאֶל אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ.** לְהוֹצִיאָם מֵחוּשֵׁיהֶם כְּדֵי שֶׁיִּנָּבְאוּ, כָּעִנְיָן בִּשְׁאָר הַנְּבִיאִים בִּהְיוֹת עֲלֵיהֶם יַד ה׳, כַּאֲמָרוֹ בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל ח:א) ״וַתִּפֹּל עָלַי שָׁם יַד ה׳״, כִּי אָז יִבָּטְלוּ פְּעֻלּוֹת חוּשֵׁיהֶם, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְשָׁאוּל בְּהִנָּבְאוֹ, כְּאָמְרוֹ (שמואל א יט:כד) ״וַיִּפְשֹׁט גַּם הוּא בִּגְדָיו, וַיִּתְנַבֵּא גַּם הוּא לִפְנֵי שְׁמוּאֵל, וַיִּפֹּל עָרֹם כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלָּיְלָה״. אָמְנָם לְאֵלֶּה הָאֲצִילִים לֹא שָׁלַח יָדוֹ לְהוֹצִיאָם מֵחוּשֵׁיהֶם כְּדֵי לְהַשִּׂיג מַה שֶּׁרָאוּ אָז.

וַיֶּחֱזוּ אֶת הָאֱלֹהִים. בְּמַרְאֵה נְבוּאָיִי.

וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ. עָשׂוּ מִשְׁתֶּה אַחֲרֵי כֵן בִּלְתִּי הִשְׁתַּנּוּת בְּחוּשֵׁיהֶם, וְזֶה עָשׂוּ לְשִׂמְחָה עַל מָה שֶׁהִשִּׂיגוּ.

יב **עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה.** לְרֹאשׁ הָהָר, שֶׁאַחַר שֶׁנִּגַּשׁ יוֹתֵר מִן הָעוֹלִים עִמּוֹ, כְּאָמְרוֹ ״וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ״ (שמות כד:ב), וְעִם כָּל זֶה לֹא עָלָה אֶל רֹאשׁ הָהָר. וּבְאוֹתוֹ הַמַּעֲמָד הִשִּׂיגוּ הַזְּקֵנִים אֶת הַמַּרְאֶה הַגָּדוֹל. אָמַר לְמֹשֶׁה שֶׁיַּעֲלֶה אֶל רֹאשׁ הָהָר, שֶׁשָּׁם הָיָה מַרְאֶה כְּבוֹד ה׳, כְּאָמְרוֹ ״וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה׳ כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר״, וְכָךְ בְּמַתַּן תּוֹרָה אָמַר ״אֶל רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא ה׳ לְמֹשֶׁה אֶל רֹאשׁ הָהָר״ (שמות יט:כ).

וֶהְיֵה שָׁם. עַמֹּד שָׁם אֵיתֶיךָ זְמַן אָרֹךְ, כְּמוֹ ״וַיִּהְיוּ שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה׳״ (דברים י:ה).

וְהַתּוֹרָה. הַחֵלֶק הָעִיּוּנִי מִמֶּנָּה.

וְהַמִּצְוָה. הוּא חֵלֶק הַמַּעֲשִׂי מִמֶּנָּה:

אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי. כִּי לוּלֵא חָטְאוּ בָּעֵגֶל, הָיְתָה כָּל הַתּוֹרָה נְתוּנָה חֲתוּמָה מִיַּד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ הַלּוּחוֹת, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ (דברים לג:ב) ״וְאָתָה מֵרִבְבוֹת קֹדֶשׁ, מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ וכו׳״. וּמֵאָז שֶׁחָטְאוּ בָּעֵגֶל לֹא זָכוּ לְכָךְ, אֲבָל כְּתָבָהּ מֹשֶׁה בְּמִצְוָתוֹ, כְּאָמְרוֹ אַחַר כָּךְ (שמות לד:כז) ״כְּתָב־לְךָ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה״. וְלֹא הֵבִיא מֹשֶׁה רַבֵּנוּ אֶת הַלּוּחוֹת אֶלָּא כְּדֵי לְשַׁבְּרָם לְעֵינֵיהֶם, לִשְׁבּוֹר אֶת לִבָּם הַזּוֹנֶה, כְּדֵי שֶׁיַּחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה:

לְהוֹרוֹתָם. אֶתְּנֶם לְךָ כְּדֵי שֶׁתּוֹרֶה אוֹתָם. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהַכֹּל בִּכְתָב, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ט.) ״מִי אִיכָּא מִידֵי בִּנְבִיאֵי וּכְתוּבֵי דְּלָא רָמְזָה מֹשֶׁה בְּאוֹרַיְיתָא״, וּכְמַאֲמַר קְצָתָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (גיטין ס:) ״רֹב בִּכְתָב וּמְעוּט בְּעַל פֶּה״, הִנֵּה הָרְמָזִים אֲשֶׁר בָּהּ בְּעִיּוּן וּבְמַעֲשֶׂה לֹא יוּבְנוּ אֵצֶל רֹב יִשְׂרָאֵל זוּלָתִי עַל יְדֵי מוֹרֶה צֶדֶק, וּבָזֶה צָדַק גַּם כֵּן מַאֲמַר קְצָת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּאָמְרָם (שם) ״רֹב בְּעַל פֶּה וּמְעוּט בִּכְתָב״.

יד **וְאֶל הַזְּקֵנִים אָמַר.** בְּנָסְעוֹ מֵהֶם לַעֲלוֹת אֶל רֹאשׁ הָהָר, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּהוּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּאָמְרוֹ ״עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה״:

יח **וַיְהִי מֹשֶׁה בָּהָר.** בְּכָל פַּעַם שֶׁעָלָה שָׁם מִכָּאן וְאֵילָךְ שָׁהָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה, כִּימֵי יְצִירַת הַוָּלָד, לִקְנוֹת תַּחְתָּיו שָׁם הֲוָיָה נִכְבֶּדֶת, רְאוּיָה לִשְׁמֹעַ מִפִּי הָרַב מַה שֶּׁלֹּא יַשִּׂיגֵהוּ זוּלָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ ״כִּי קֶרֶן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אִתּוֹ״ (שמות לד:כט). וְקִלְקֵל זֶה חֶטְאָם בְּסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם רִאשׁוֹנִים, בְּעֵת שֶׁהָיָה רָאוּי לְהַשִּׂיגוֹ, כְּאָמְרוֹ ״לֶךְ רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ״ (שמות לב:ז). וּבָאֶמְצָעִיִּים כְּפִי הַקַּבָּלָה שָׁהָיוּ בְּכַעַס וְלֹא זָכוּ לְהָנוֹת מִקְרְנֵי הוֹד, וְהוּשַׂג זֶה בְּאַרְבָּעִים יוֹם אַחֲרוֹנִים, וּבָהֶם נִצְטַוָּה עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, כְּמוֹ שֶׁבֹּאֵר בְּאָמְרוֹ ״וְאֶל הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ״ (שמות כה:כא). וְזֶה לֹא נִתְקַיֵּם בְּלֻחוֹת

רִאשׁוֹנוֹת שֶׁלֹּא בָּאוּ לְשׁוּם אָרוֹן אֶלָּא שְׁבָרִיהֶם בִּלְבַד, בִּלְתִּי עֵדוּת, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "לוּחוֹת נִשְׁבְּרוּ וְאוֹתִיּוֹת פָּרְחוּ". וְזֶה בְּעַצְמוֹ בֵּאֵר בְּאָמְרוֹ "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם" (שמות כה:ח), לֹא כְּמוֹ שֶׁיָּצַד קֹדֶם לָכֵן, כְּאָמְרוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבֹא אֵלֶיךָ" (שמות כ:כ), אֲבָל עַתָּה יִצְטָרֵךְ לְכֹהֲנִים. וְזֶה בְּעַצְמוֹ הִתְבָּאֵר בְּאָמְרוֹ "וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ אֶת אַהֲרֹן אָחִיךָ" (שמות כח:א). וְהִנֵּה לֹא נִבְחַר שֵׁבֶט לֵוִי לִשָּׂרֵת עַד אַחַר מַעֲשֵׂה הָעֶגֶל, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ "בָּעֵת הַהִיא הִבְדִּיל ה' אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לְשָׂרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ" (דברים י:ח). וְאָמַר אִם כֵּן, שֶׁבְּכָל פַּעַם שֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָהָר שָׁהָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה, וְהַפַּעַם אֲשֶׁר בָּהּ הוּשַׁג זֶה הַתַּכְלִית הָיְתָה הַפַּעַם הָאַחֲרוֹנָה לְכֻלָּם, שֶׁבָּהּ צִוָּה עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן. וְאַחַר שֶׁסִּיֵּם מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וּבִגְדֵי כְהֻנָּה וְהַקְטֹרֶת וְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, בֵּאֵר שֶׁבְּסוֹף הָרִאשׁוֹנִים נָתַן הָאֶל יִתְבָּרֵךְ הַלּוּחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, וְלֹא סִבֵּב הוּא יִתְבָּרֵךְ שׁוּם אֵיחוּר, כִּי "לֹא עִנָּה מִלְּבוֹ" (איכה ג:לג), אֶלָּא שֶׁיִּשְׂרָאֵל הִשְׁחִיתוּ עַנְיָנָם, כְּאָמְרוֹ "כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" (שמות לב:ז). וּבָאֶמְצָעִיִּים כְּפִי קַבָּלַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הָיְתָה פָּרָשַׁת "רְאֵה אַתָּה אֹמֵר אֵלַי" (שמות לג:יב) וּ"פְסָל לְךָ" (שמות לד:א), וּבַשְּׁלִישִׁית הָיָה כָּל הָעִנְיָן שֶׁסִּפֵּר בְּאָמְרוֹ "וַיְהִי שָׁם עִם ה' אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה" (שמות לד:כח), "וַיִּכְתֹּב עַל הַלֻּחֹת" (שמות לד:כח), וְיָרַד אָז עִם קַרְנֵי הַהוֹד, וְצִוָּה עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

פרק כה

ב דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה. אֱמֹר לְיִשְׂרָאֵל שֶׁחָפַצְתִּי שֶׁגַּבָּאִים יִגְבּוּ בַּעֲדֵי תְּרוּמָה, וְכֵן עָשָׂה מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר, כַּאֲמֹרוֹ "וְאַתֶּרִי כֵּן נִגְּשׁוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיְצַוֵּם אֵת כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אִתּוֹ בְּהַר סִינָי" (שמות לד:לב), וְאַחַר כָּךְ "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל כָּל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות לה:ד) שֶׁהֵם הַסַּנְהֶדְרִין, "קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה" (שמות לה:ה), וּבָזֶה צִוָּה לָהֶם שֶׁיִּגְבּוּ. וְיִשְׂרָאֵל לֹא הִמְתִּינוּ שֶׁיִּגְבּוּ הַסַּנְהֶדְרִין, אֲבָל תֵּיכֶף יָצְאוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה וְהֵבִיאוּ עַד בְּלִי דַי, וּלְפִיכָךְ לֹא נִשְׁאַר עַל הַנְּשִׂיאִים שֶׁחָשְׁבוּ לִגְבּוֹת זוּלָתִי הָאֲבָנִים וְהַשֶּׁמֶן שֶׁלֹּא הֵבִיאוּ יִשְׂרָאֵל עֲדַיִן.

מֵאֵת כָּל אִישׁ. צִוָּה שֶׁלֹּא יִגְבּוּ בִּזְרוֹעַ כְּעִנְיַן שֶׁמְּמַשְׁכְּנִים עַל הַצְּדָקָה, אֲבָל יִגְבּוּ מִן הַמִּתְנַדְּבִים בְּלִבַּד.

ג וְזֹאת הַתְּרוּמָה. צִוָּה שֶׁלֹּא יְקַבְּלוּ כָּל שְׁוֵה כֶּסֶף, כְּגוֹן פֵּרוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת וַאֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁאֵינָן מֵאַבְנֵי הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן, אֲבָל יְקַבְּלוּ תְּרוּמָה שֶׁגּוּפָהּ נִכְנָסֶת בִּמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וְהֵם שְׁלוֹשָׁה עָשָׂר דְּבָרִים הָאֲמוּרִים בָּעִנְיָן.

ח וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם. כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ וְכוּ'. אֶשְׁכּוֹן בֵּינֵיהֶם לְקַבֵּל תְּפִלָּתָם וַעֲבוֹדָתָם בְּאוֹתוֹ הָאֹפֶן שֶׁאֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ שְׁכִינָתִי בָּהָר עַל הַכַּפֹּרֶת בֵּין שְׁנֵי הַכְּרוּבִים, עִם תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְעִם תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו. כִּי אָמְנָם תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן תּוֹרֶה עַל כְּרוּבִים, שֶׁהֵם שְׂרָפִים עוֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ (ישעיהו ו:ב) הַנִּרְאִים לַנְּבִיאִים, וּמֵהֶם בַּקֹּדֶשׁ, וּמֵהֶם בְּקֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים, בְּשִׁנֵּי מַחְבְּרוֹת מְחֻבָּרוֹת בִּקְרָסִים לִהְיוֹת לַאֲחָדִים לַעֲבוֹדַת בּוֹרְאָם. וְכֵן רָאוּי שֶׁיִּהְיוּ בְּיִשְׂרָאֵל כָּל קְדוֹשָׁיו מְחֻבָּרִים אֶל הֶהָמוֹן לְהָבִין וּלְהוֹרוֹת. וּבְקֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים נָתַן הַתּוֹרָה תּוֹךְ גּוּף מְצֻפֶּה זָהָב מִבַּיִת וּמִחוּץ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בָּזֶה (יומא עב:) כָּל תַּלְמִיד חָכָם שֶׁאֵין תּוֹכוֹ כְּבָרוֹ אֵינוֹ תַּלְמִיד חָכָם. וְעַל אוֹתוֹ הַגּוּף שֶׁהוּא הָאָרוֹן נָתַן כַּפֹּרֶת כֻּלּוֹ זָהָב, מוֹרֶה עַל עֶלֶם אֱלֹהִים בִּלְתִּי מְחֻבָּר עִמּוֹ כְּלָל. וְכֵן כְּרוּבִים פְּנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו מוֹרִים עַל פְּעֻלַּת הַמְצָאַת הַמַּשְׁכָּל וְקַבָּלָתוֹ, וְזֶה בְּהַבִּיט אֶל הַתּוֹרָה, כְּאָמְרוֹ "אֶל הַכַּפֹּרֶת יִהְיוּ פְּנֵי הַכְּרֻבִים", וּבָזֶה הֵם פֹּרְשִׂים כְּנָפַיִם לְמַעְלָה, כְּאָמְרוֹ "אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל" (משלי טו:כד), וּבָזֶה יִתְעַשֵּׁת הָאֱלֹהִים לָנוּ כְּאָמְרוֹ "וְאֶל זֶה אַבִּיט" (ישעיהו סו:ב).

וְכֵן תַּעֲשׂוּ. אַתֶּם, כְּדֵי שֶׁאֶשְׁכּוֹן בְּתוֹכְכֶם לְדַבֵּר עִמְּךָ וּלְקַבֵּל תְּפִלַּת וַעֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל, לֹא כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן קֹדֶם הָעֵגֶל, כְּאָמְרוֹ "בְּכָל הַמָּקוֹם כּוֹ' אָבֹא אֵלֶיךָ" (שמות כ:כא).

יב פַּעֲמֹתָיו. זָוִיּוֹת שׁוּלָיו.

וּשְׁתֵּי טַבָּעוֹת עַל צַלְעוֹ הָאֶחָת. הַצַּד הָאָרוֹךְ יִקָּרֵא צֶלַע. צִוָּה אִם כֵּן שֶׁאַרְבַּעְתָּם תִּהְיֶינָה עַל אַרְבַּע זָוִיּוֹת הַשּׁוּלַיִם, וְצִוָּה גַּם כֵּן שֶׁלֹּא תּוּשַׂמְנָה עַל הַצְּדָדִים הַצָּרִים, אֲבָל תּוּשַׂמְנָה עַל הָאֲרֻכִּים הַנִּקְרָאִים צְלָעוֹת, שְׁתַּיִם מֵהֶן עַל צַלְעוֹ הָאַחַת וּשְׁתַּיִם מֵהֶן עַל הַשֵּׁנִית:

טז וְנָתַתָּ אֶל הָאָרֹן. בֵּאֵר עִנְיָנוֹ בִּהְיוֹתוֹ כְּלִי בִּלְתִּי נָאוֹת לַעֲבוֹדַת שׁוּם זֶבַח.

כ וְהָיוּ הַכְּרוּבִים. כְּבָר בֵּאֲרוּ הַנְּבִיאִים שֶׁהַמַּלְאָכִים בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה נִרְאִים לַחוֹזִים כִּדְמוּת כְּרוּבִים, וְהֵם פְּנֵי אָדָם וְלָהֶם כְּנָפַיִם. וּבְכָל זֶה יוֹרוּ עִנְיַן הַשֵּׂכֶל הַנִּבְדָּל אֲשֶׁר כָּל הִלּוּכוֹ לְצַד מַעְלָה, וְזֶה לְהַבִּיט אֶל הָאֱלֹהִים. הַשֵּׂכֶל וְיָדוֹעַ אוֹתִי כָּל אֶחָד מֵהַשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים כְּפִי הָאֶפְשָׁר אֶצְלוֹ. וְזֶה בְּעַצְמוֹ הוֹרָה עַתָּה בְּאָמְרוֹ "וְהָיוּ הַכְּרוּבִים פֹּרְשֵׂי כְנָפַיִם לְמַעְלָה", כִּי בִּהְיוֹת הַשֵּׂכֶל הָאֱנוֹשִׁי שֵׂכֶל בִּכֹּחַ אֶל הַשְׁלֵמוּת הַשֵּׁנִי, אֲשֶׁר יִקָּנֶהוּ בַּעֲשׂוֹתוֹ כְּלָלִים, וְיִפְשְׁטֵם מֵחֹמֶר לְהַשְׂכִּיל וְלַדַּעַת אֶת בּוֹרְאוֹ כְּפִי הָאֶפְשָׁר, וְזֶה יַעֲשֶׂה בְּהַבִּיט נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתוֹ הַמּוֹרוֹת בְּמוֹפֵת פְּלָאוֹת מַעֲשָׂיו וְדַרְכֵי טוּבוֹ. כִּי אָמְנָם מַהוּת הַדָּבָר וְצוּרָתוֹ תְּוַדַּע לָנוּ מִצַּד פְּעֻלּוֹתָיו, וְזֶה יִקָּרֵה לַשֵּׂכֶל הָאֱנוֹשִׁי כְּשֶׁיַּשְׂכִּיל מִמְּצִיאוּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ אֶת הָאֶפְשָׁר אֶצְלוֹ, כְּאָמְרוֹ "הוֹדִיעֵנִי נָא אֶת דַּרְכֶּךָ וְאֵדָעֲךָ, לְמַעַן אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ" (שמות לג:יג). אָמַר שֶׁיִּהְיוּ הַכְּרוּבִים פֹּרְשֵׂי כְנָפַיִם לְמַעְלָה. וּכְבָר אָמְרוּ שֶׁהַכְּרוּבִים זָכָר וּנְקֵבָה הָיוּ, הַמּוֹרִים פְּעֻלַּת הַמְצָאַת הַכְּלָלִים

מוּפְשָׁטִים, שֶׁהִיא כִּפְעֻלַּת הַזָּכָר הַמַּמְצִיאוֹ, וּמוֹרִים קַבָּלַת אוֹתָם הַמּוּפְשָׁטִים שֶׁהִיא כִּפְעֻלַּת הַנְּקֵבָה. וְאָמַר "וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו", כִּי פְּעֻלַּת הַמְצָאַת הַכְּלָלִים וְהַפְשָׁטָתָם תַּבִּיט וּתְכַוֵּן אֶל פְּעֻלַּת קַבָּלַת הַכְּלָלִים הַמּוּפְשָׁטִים מֵחוֹמֶר, אֲשֶׁר בָּהּ קִנְיַן הַשְׁלֵמוּת הַמְכֻוָּן. וְאָמַר "אֶל הַמַּפֹּרֶת יִהְיוּ פְּנֵי הַכְּרוּבִים".

כא וְנָתַתָּ אֶת הַכַּפֹּרֶת עַל הָאָרוֹן מִלְמָעְלָה, וְאֶל הָאָרוֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אָתֵּן אֵלֶיךָ. כִּי אָמְנָם הַבָּטַת הַשֵּׂכֶל וְהַמְצָאָתוֹ הַכְּלָלִים וְהַפְשִׁיטוֹ אוֹתָם מֵחֹמֶר, וְכֵן קַבָּלָתוֹ כְּשֶׁיְקַבֵּל לַעֲשׂוֹתָם קִנְיָן, הִנֵּה כָּל זֶה יַעֲלֶה לוֹ בְּאֶמְצָעוּת הָעִיּוּן וְהַהֲכָנוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת. אִם כֵּן יוּשַׂג כָּל זֶה בְּהַבִּיט אֶל הָעֵדוּת אֲשֶׁר בָּאָרוֹן אֲשֶׁר עָלָיו הַכַּפֹּרֶת, כִּי אָמְנָם בָּעֵדוּת שֶׁהֵם הַדִּבְּרוֹת נִמְצָאִים כְּלָלֵי הַחֵלֶק הָעִיּוּנִי וְהַמַּעֲשִׂי. וּבָזֶה יָעַד.

כב וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ. כִּי בָּזֶה שָׁרְתָה שְׁכִינָה, וְתִשְׁרֶה בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר שָׁם חַכְמֵי הַדּוֹר אֲשֶׁר מִגְמַת פְּנֵיהֶם הַשְׂכֵּל וְיָדוֹעַ אוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁיֵּעַד בְּאָמְרוֹ "וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתָךְ" (שמות כה:ח-ט), וְהוֹסִיף וְאָמַר "וְכֵן תַּעֲשׂוּ" (שמות כה:ט), כְּמוֹ שֶׁהֵעִידוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁקָּרָה לָהֶם בְּהְיוֹתָם דּוֹרְשִׁים בְּמַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה יד:) "אַתָּה דּוֹרֵשׁ בְּמַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה וּשְׁכִינָה עִמָּנוּ, וּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת מְלַוִּים אוֹתָנוּ".

כג וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן. אַחַר מַעֲשֵׂה הָאָרוֹן שֶׁהָיָה כִּדְמוּת כִּסֵּא לַשְׁכִינָה, כְּאָמְרוֹ **וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם**, צִוָּה עַל שֻׁלְחָן וּמְנוֹרָה כְּמִנְהָגָם לִפְנֵי הַשָּׂרִים, כְּעִנְיַן הַשּׁוּנַמִּית בְּאָמְרָהּ "וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מִטָּה וְשֻׁלְחָן וְכִסֵּא וּמְנוֹרָה" (מלכים ב ד:י), וּבְהְיוֹת זֵר הַשֻּׁלְחָן מוֹרֶה עַל כֶּתֶר מַלְכוּת, כְּדִבְרֵיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה. וְעִנְיַן הַמֶּלֶךְ בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה הוּא עַל שְׁנֵי פָנִים: הָאֶחָד בְּעִנְיַן הַמִּשְׁפָּט וְזוּלָתוֹ מִסְּדוּרֵי הַמְּדִינָה, וְהַשֵּׁנִי לְהָגֵן עַל הַמְּדִינָה מִכָּל צַר וְאוֹיֵב, כְּאָמְרוֹ "וּשְׁפָטָנוּ מַלְכֵּנוּ וְגוֹ' וְנִלְחַם אֶת מִלְחֲמוֹתֵנוּ" (שמואל א ח:כ). הוּשְׁמוּ בַּשֻּׁלְחָן שְׁנֵי כְתָרִים, אֶחָד מֵהֶם לַשֻּׁלְחָן עַצְמוֹ, הַמּוֹרֶה עַל פַּרְנָסַת הַמְּדִינָה וְסִדּוּר עֲנְיָנֶיהָ, וְהַשֵּׁנִי לַמִּסְגֶּרֶת, הַמּוֹרֶה הֱיוֹת סוֹגֵר בְּעַדָהּ מִכָּל מַזִּיק וְהִשְׁבִּית אוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם.

כט קְעָרֹתָיו וְכַפֹּתָיו. הַיְדוּעוֹת אָז לְשֻׁלְחַן מְלָכִים.

לא וְעָשִׂיתָ מְנֹרַת זָהָב טָהוֹר. אַחַר סִדּוּר שְׁנֵי הַכְּתָרִים, וְהֵם כֶּתֶר תּוֹרָה בָּאָרוֹן וְכֶתֶר מַלְכוּת בַּשֻּׁלְחָן, סִדֵּר עִנְיַן מְנוֹרָה כֻּלָּהּ מִקְשָׁה אַחַת וְאוֹר נֵרוֹתֶיהָ אֶחָד, כְּאָמְרוֹ:

לז וְהַאִיר עַל עֵבֶר פָּנֶיהָ. וְזֶה שֶׁיִּהְיֶה אוֹר נֵרוֹת הַיָּמִין וְנֵרוֹת הַשְּׂמֹאל מְכֻוָּן אֶל הָאֶמְצָעִי. וְכֵן רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה עִנְיַן הָאוֹר הַשִּׂכְלִי בְּחֵלֶק הָעִיּוּנִי וְגַם כֵּן אוֹרוֹ בְּחֵלֶק הַמַּעֲשִׂי, שֶׁיִּהְיוּ פּוֹנִים אֶל הָאוֹר הָעֶלְיוֹן לְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד, כִּי אָז יֵאִירוּ כֻּלָּם, כְּמוֹ שֶׁיֵּעַד בַּמְּנוֹרָה בְּאָמְרוֹ (במדבר ח:ב-ד) "בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת הַנֵּרֹת, אֶל מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה וְכוּ' וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה מִקְשָׁה", כִּי בִּהְיוֹת כָּל הָאוֹר מְכֻוָּן לְאֶחָד בְּעִנְיַן הַמִּקְשָׁה הַמּוֹרֶה אַחְדוּת, אָז נִרְאֶה אוֹר כִּי יָהֵל מִן הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל.

פרק כו

א וְאֶת הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה. קָרָא הַיְרִיעוֹת בְּשֵׁם מִשְׁכָּן, כִּי בְתוֹכָם הָיוּ כִּסֵּא שֻׁלְחָן וּמְנוֹרָה לְמִשְׁכַּן שְׁכִינָה, וְהָיוּ עֲשׂוּיוֹת כְּרוּבִים כְּעִנְיַן "שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ" (ישעיהו ו:ב), וּכְעִנְיַן "וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמְדִים עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ" (מלכים א כב:יט), הַנִּרְאִים לַנְּבִיאִים בְּמַרְאוֹת הַנְּבוּאָה.

ג חֲמֵשׁ הַיְרִיעֹת תִּהְיֶיןָ חֹבְרֹת. בְּמַלְאֲכוֹת צִיּוּרֵיהֶן תִּהְיֶה מְלֻאכְתָּ כָּל אַחַת מֵהֶן מְכֻוֶּנֶת עִם מְלֻאכְתָּ חֲבֶרְתָּהּ. וְזֶה לְהַבְדִּיל בֵּין יְרִיעוֹת הַקֹּדֶשׁ וִירִיעוֹת קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים, כִּי עִם הֱיוֹת כֻּלָּם מוֹרִים בְּמַלְאֲכַת הַכְּרוּבִים עַל שְׂכָלִים נִבְדָּלִים נְתוּנִים מֵרוֹעֶה אֶחָד, הֵם אָמְנָם בִּלְתִּי שָׁוִים בְּמִדְרֵגָה.

ו וְהָיָה הַמִּשְׁכָּן אֶחָד. כִּי עִם הֱיוֹת הַמַּדְרֵגוֹת בִּלְתִּי שָׁווֹת, הֵן אָמְנָם מְסֻדָּרוֹת בְּסֵדֶר אֶחָד לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם, כְּאָמְרוֹ "וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קָדוֹשׁ" (ישעיהו ו:ג).

ז לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן. כִּי הַמִּשְׁכָּן לֹא הָיְתָה הַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁיִּהְיוּ הַכְּרוּבִים סָבִיב לְכִסֵּא, שֻׁלְחָן וּמְנוֹרָה.

ט וְחִבַּרְתָּ אֶת חֲמֵשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד. שֶׁגַּם בְּאֹהֶל יֵשׁ הֶבְדֵּל בֵּין מַדְרֵגוֹת קְצָתָם לְמַדְרֵגוֹת קְצָתָם, כָּעִנְיָן בְּמָנִיעֵי הַגַּלְגַּל הַנִּקְרָאִים אֹהֶל, כְּאָמְרוֹ (תהלים יט:ה) "לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם".

טו עֲצֵי שִׁטִּים עֹמְדִים. לֹא שׁוֹכְבִים זֶה עַל זֶה כְּשׁוּרוֹת הַבִּנְיָן.

כד אֶל הַטַּבַּעַת הָאֶחָת. אֶל אוֹתָהּ הַטַּבַּעַת אֲשֶׁר בְּעֹבִי קֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ, אֲשֶׁר הוּא שָׁוֶה בַּהֲנָחָה לְרֹחַב קֶרֶשׁי הַצָּלַע, כִּי בְּאוֹתוֹ הָעֹבִי הָיְתָה טַבַּעַת אַחַת לְמַעְלָה מְכֻוֶּנֶת בְּקֹו טַבְעוֹת קַרְשֵׁי הַצָּלַע שֶׁל מַעְלָה, וְטַבַּעַת אַחַת בְּאוֹתוֹ הָעֹבִי לְמַטָּה מְכֻוֶּנֶת בְּקֹו טַבְעוֹת קַרְשֵׁי הַצָּלַע שֶׁל מַטָּה, וְהָיוּ הַבְּרִיחִים נִכְנָסִים בְּטַבַּעַת עֹבִי קֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ וְטַבְעוֹת קַרְשֵׁי הַצָּלַע לְמַעְלָה וּלְמַטָּה, וּבָזֶה הָיָה מִתְחַבֵּר הַכֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי עִם הַצְּפוֹנִי וְעִם הַדָּרוֹמִי.

כט **וְאֶת טַבָּעֹתֵיהֶם.** כִּי סְתָם בְּרִיחִים נִכְנָסִים בְּטַבָּעוֹת, אִם לֹא פֵּרֵשׁ הֵיכָּנוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ בַּבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן, כְּאָמְרוֹ "בְּתוֹךְ הַקְּרָשִׁים", שֶׁיִּכָּנֵס בְּעֹבִי הַקְּרָשִׁים וְלֹא בַּטַּבָּעוֹת:

לה **וְשַׂמְתָּ אֶת הַשֻּׁלְחָן מִחוּץ לַפָּרֹכֶת.** אַחַר שֶׁסִּדֵּר אֶת הַכִּסּא בִּפְנִים, סִדֵּר לְפָנָיו חוּץ לַפָּרֹכֶת שֻׁלְחָן וּמְנוֹרָה הַבָּאִים לִכְבוֹד יוֹשֵׁב הַכִּסֵּא, וְסִדֵּר אֶת הַמְּנוֹרָה בַּיָּמִין וְהַשֻּׁלְחָן בַּשְּׂמֹאל, כְּאָמְרוֹ (משלי ג:טז) "אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ, בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד".

פרק כז

ב **קַרְנֹתָיו.** הַיְדוּעוֹת לְכָל מִזְבֵּחַ, וְכֵן בְּאָמְרוֹ "וְיָצָיו וּמִזְרְקֹתָיו וְכוּ'".

ה **כַּרְכֹּב הַמִּזְבֵּחַ.** הָרֶגִיל לִהְיוֹת בְּכָל כְּלִי עֵץ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין כה.) אֵלּוּ הֵם גּוֹלְמֵי כְּלֵי עֵץ, כָּל שֶׁעֲתִידִין לָשׂוּף וּלְכַרְכֵּב.

ח **נְבוּב לָחֹת.** כְּמוֹ תֵּבָה בְּלִי שׁוּלַיִם וּבְלִי מִכְסֶה.

כַּאֲשֶׁר ה�ָרְאָה אוֹתְךָ בָּהָר. שֶׁיִּמַּלְאוּ חֲלָלוֹ בַּאֲדָמָה בִּשְׁעַת חֲנָיָתָם, וְעַל הָאֲדָמָה אֵשׁ תָּמִיד תּוּקַד (ויקרא ו:ו).

ט **מֵאָה בָאַמָּה וַעֲמוּדָיו עֶשְׂרִים.** כָּל חֶלֶל שֶׁבֵּינֵיהֶם עִם עֲמוּד שֶׁלּוֹ הָיָה חֲמִשָּׁה. אָמְנָם לֹא הָיוּ עֶשְׂרִים עַמּוּדֵי צָפוֹן וְעֶשְׂרִים עַמּוּדֵי דָרוֹם מַתְחִילִים אֶלָּא נֹכַח אֶלָּא בְּקַו יָשָׁר, אֲבָל הָיְתָה הַתְחָלַת הַפֵּאָה הָאַחַת נִמְשֶׁכֶת מִתְּחִלַּת הַפֵּאָה שֶׁכְּנֶגְדָּהּ כְּמוֹת אֶחָד חָלָל, וַעֲמוּדֵי הַמִּזְרָח וְהַמַּעֲרָב הָיוּ מַתְחִילִים בְּרִחוּק מִן הַפֵּאָה הַנִּמְשֶׁכֶת כְּמוֹת אֶחָד חָלָל.

וַחֲשָׁקֵיהֶם. עֲגוּלִים סוֹבְבִים הָעֲמוּד בְּאֶמְצָעוֹ לְנוֹי:

יט **לְכָל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכָל עֲבוֹדָתוֹ.** הַכֵּלִים הַצְּרִיכִים לַעֲבוֹדָתוֹ, כְּגוֹן פַּטִּישׁ וּמַקֵּבוֹת וְזוֹלָתָם הַצְּרִיכִים בִּשְׁעַת הוֹרָדָה וַהֲקָמָה:

כ **וְאַתָּה תְּצַוֶּה.** הִנֵּה מַה שֶּׁאָמַר עַד עַכְשָׁיו "וְעָשִׂיתָ" יוּבַן שֶׁיֵּעָשֶׂה עַל יְדֵי אַחֵר, וְזֶה שֶׁיְּצַוֶּה לְאוּמָנִים שֶׁיֵּעָשׂוּ. וּלְפִיכָךְ בְּאֵלּוּ הַשָּׁלוֹשׁ מִצְוֹות שֶׁצִּוָּה הִנֵּה אָמַר וְאַתָּה, לְהוֹדִיעוֹ שֶׁיֵּעָשֶׂה הוּא בְּעַצְמוֹ, שֶׁיְּצַוֶּה לְיִשְׂרְאֵל עַל עֲשַׂיַּת הַשֶּׁמֶן, וְשֶׁיַּקְרִיב אֵלָיו אֶת אַהֲרֹן וּבָנָיו (שמות כח:א) וְשֶׁיְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב (שמות כח:ג).

וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ. כְּשֶׁיִּצְטָרֵךְ, וְזֶה יִהְיֶה בִּכְלוֹת הַשֶּׁמֶן לַמָּאוֹר שֶׁהִתְנַדְּבוּ עַתָּה בִּנְדָבַת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁלֹּא יַחְשְׁבוּ שֶׁתִּהְיֶה מִצְוַת הַדְלָקַת הַמְּנוֹרָה מִצְוַת שָׁעָה בַּשֶּׁמֶן הַהוּא שֶׁהִתְנַדְּבוּ בְּלִבָּם.

פרק כח

ב **לְכָבוֹד.** לִכְבוֹד הָאֵל יִתְבָּרַךְ בִּהְיוֹתָם בִּגְדֵי קֹדֶשׁ לַעֲבוֹדָתוֹ:

וּלְתִפְאָרֶת. שֶׁיִּהְיֶה כֹּהֵן מוֹרֶה נוֹרָא עַל כָּל סְבִיבָיו, שֶׁהֵם תַּלְמִידָיו הַחֲקוּקִים עַל לִבּוֹ וּכְתֻפָּיו:

ג **וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל כָּל חַכְמֵי לֵב.** שֶׁיַּעֲשׂוּ כָּל הָאָמוּר לְמַעְלָה:

וְעָשׂוּ אֶת בִּגְדֵי אַהֲרֹן. וַיַּעֲשׂוּ גַּם כֵּן אֶת בִּגְדֵי אַהֲרֹן.

לְקַדְּשׁוֹ. לְשֵׁם כָּךְ יַעֲשׂוּ הַבְּגָדִים.

ה **וְהֵם יִקְחוּ אֶת הַזָּהָב.** וּכְמוֹ שֶׁיִּכָּנוּ בְּעֵת הֲעָשִׂיָּה, כֵּן יִכָּנוּ כְּשֶׁיִּקְחוּ אֶת הַזָּהָב וְכוּ'.

ו **אֵפוֹד.** מִלְּבוּשׁ מְפֻתָּנֵי אָדָם וּלְמַשָּׂה, וּשְׁפָתוֹ הָעֶלְיוֹן עָשׂוּי כְּמִין אֵזוֹר מְלֻאכֶת מַחֲשֶׁבֶת, וּבוֹ יַחְגֹּר הַלּוֹבֵשׁ אֶת הָאֵפוֹד עַל הַמְּעִיל, כְּאָמְרוֹ (ויקרא ח:ז) "וַיַּחְגֹּר אוֹתוֹ בְּחֵשֶׁב הָאֵפוֹד, וַיֶּאְפֹּד לוֹ בוֹ".

ז **שְׁתֵּי כְתֵפוֹת חֻבֹרֹת.** מְכֻוָּנוֹת בְּמְלֶאכֶת צִיּוּרֵיהֶם:

אֶל שְׁנֵי קְצוֹתָיו. אֶל מְלֶאכֶת שְׁתֵּי קְצוֹת רָחְבּוֹ:

וְחֻבָּר. הָאֵפוֹד יְחֻבָּר עִם הַכְּתֵפוֹת עַל אֹפֶן מְכֻוָּן בְּמִלַּאכְתּוֹ עִם מְלֶאכֶת הַכְּתֵפוֹת.

יב **עַל שְׁתֵּי כְתֵפָיו לְזִכָּרוֹן.** לְהַשִּׂיג רַחֲמִים עַל יִשְׂרָאֵל בִּזְכוּתָם:

יד **מִגְבָּלוֹת.** מְכֻוָּנוֹת מִקְצֵה הַכְּתֵפוֹת אֶל קְצֵה הַחֹשֶׁן בְּצִמְצוּם.

כא **וְהָאֲבָנִים תִּהְיֶיןָ עַל שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.** כְּשֶׁיַּקְדִּישׁוּם הַמִּתְנַדְּבִים, יִהְיֶה הֶקְדֵּשָׁם לְשֵׁם כָּךְ שֶׁיִּכָּתְבוּ עֲלֵיהֶם שְׁמוֹת הַשְּׁבָטִים.

שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עַל שְׁמוֹתָם. וְתִהְיֶינָה שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה כְּנֶגֶד שְׁמוֹתָם, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר:

פִּתּוּחֵי חוֹתָם אִישׁ עַל שְׁמוֹ. וְכֵן הַמְפַתֵּחַ יְפַתֵּח אֶת הָאֶבֶן שֶׁל כָּל אֶחָד מֵהֶם עַל שְׁמוֹ, וְלֹא יַחֲלִיף לֹא הָאֶבֶן וְלֹא הַכְּתֻבָה מִזֶּה לָזֶה:

כב **גַּבְלַת.** לֹא שַׁרְשְׁרוֹת לְהַאֲרִיךְ וּלְקַצֵּר.

כג **מְמוּל פָּנָיו.** שֶׁלֹּא יִהְיֶה מוּל פָּנָיו:

לְעֻמַּת מַחֲבַרְתּוֹ. נֹכַח מַחְבֶּרְתּוֹ, בְּקֶו יָשָׁר נֶגֶד מְקוֹם חִבּוּר הַכְּתֵפוֹת עִם הָאֵפוֹד.

כט **לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי ה׳ תָּמִיד.** שֶׁיִּזְכֹּר ה׳ זְכוּתָם וְיִפְקֹד אֶת בְּנֵיהֶם לְשָׁלוֹם בִּזְכוּתָם.

ל **מִשְׁפַּט בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל לִבּוֹ.** שֶׁיִּתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם שֶׁיִּזְכּוּ בַּמִּשְׁפָּט.

לב **לֹא יִקָּרֵעַ.** לֹא יִהְיֶה לוֹ בֵּית הַצַּוָּאר נִפְתָּח לְאָרְכּוֹ לְפָנָיו, אֲבָל יִהְיֶה עָגוֹל. וּלְשׁוֹן יִקָּרֵעַ יֵאָמֵר עַל הַדָּבָר הַפָּתוּחַ לְאָרְכּוֹ, כְּמוֹ ״וְקָרַע לוֹ חֲלוֹנָיו״ (ירמיהו כב:יד) שֶׁהָיְתָה פְּתִיחַת הַחֲלוֹנוֹת אֲרֻכָּה וְצָרָה:

מא **וּמִלֵּאתָ אֶת יָדָם.** תַּשְׁלִים אוֹתָהּ, בְּעִנְיָן שֶׁתִּהְיֶה שְׁלֵמָה וּרְאוּיָה לַעֲבוֹד עֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ:

פרק כט

כב **כִּי אֵיל מִלֻּאִים הוּא.** לְפִיכָךְ הָיָה שׁוֹק הַיָּמִין בָּזֶה נִתָּן עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, וְלֹא כֵן בִּשְׁאָר הַקָּרְבָּנוֹת, כִּי הַשּׁוֹק הַיְמָנִי בַּבְּהֵמָה הוּא בִּמְקוֹם הַיָּד הַיְמָנִית בָּאָדָם, וְלָכֵן רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה שׁוֹק הַקָּרְבָּן עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ מִלּוּאֵי יַד לְיַד יָמִין הַכֹּהֵן הַמַּקְרִיבוֹ. כִּי אָמְנָם עֲבוֹדַת הַכֹּהֵן בְּיַד יָמִין הָיְתָה, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אֶצְבַּע וּכְהוּנָּה אֵינָהּ אֶלָּא יָמִין (מנחות י׳).

כד **וְהֵנַפְתָּ.** הִנּוּפָהּ תִּפּוֹל עַל חֶלְקֵי כֹּהֲנִים, לְהוֹרוֹת דְּמִשֶּׁלְהֶן גָּבוֹהַּ קָא זָכוּ. וְכָאן הוּנַּף גַּם הַחֵלֶק שֶׁעָלָה עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, כִּי בּוֹ הָיָה שׁוֹק הַיָּמִין שֶׁהָיָה רָאוּי לַכֹּהֵן, וּלְמַלֵּא אֶת יָדוֹ עָלָה עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ.

כט **וּלְמַלֵּא בָם אֶת יָדָם.** וְלֹא יִצְטָרְכוּ בְּנֵיהֶם לְקָרְבְּנוֹת מִלּוּאִים הַכְּתוּבִים כָּאן.

מה **וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.** לְקַבֵּל עֲבוֹדָתָם בְּרָצוֹן וְלִשְׁמוֹעַ אֶת תְּפִלָּתָם.

וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים. מַנְהִיג עִנְיָנָם בִּלְתִּי אֶמְצָעִי, וּמַאוֹתוֹת הַשָּׁמַיִם לֹא יֶחֱתּוּ, לִהְיוֹתָם נִכְבָּדִים לְפָנַי יוֹתֵר מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁהַנְהָגָתָם עַל יְדֵי מְנִיעֵיהֶם, וּמִזֶּה יִתְחַיֵּב נִצְחִיּוּתָם:

פרק ל

א **מִזְבַּח מִקְטַר קְטֹרֶת.** שֶׁיִּסְפִּיק בּוֹ מְעַט אֵשׁ לְקִטֹּרֶת בִּלְבָד, וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְהָיוֹת חָלוּל וּלְמַלְאוֹתוֹ בַּאֲדָמָה, כְּמוֹ שֶׁהַצָּרִךְ לְמִזְבַּח הָעוֹלָה לַעֲשׂוֹת הָאֵשׁ תָּמִיד עַל הָאֲדָמָה. אֲבָל הָיָה הָאֵשׁ בָּזֶה הַמִּזְבֵּחַ עַל צִפּוּיוֹ שֶׁהָיָה שֶׁל זָהָב, וּבִהְיוֹת הָאֵשׁ מוּעָט לֹא הִסְפִּיק לְשָׁרוֹף אֶת גֶּרֶם הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהָיָה שֶׁל עֵץ. וְלֹא הֻזְכַּר זֶה הַמִּזְבֵּחַ עִם שְׁאָר הַכֵּלִים בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה, כִּי לֹא הָיְתָה הַכַּוָּנָה בּוֹ לְהַשְׁכִּין הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּתוֹכֵנוּ, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בִּשְׁאָר הַכֵּלִים, כַּאֲמָרוֹ (שמות כה:ח-ט) ״וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם, כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל כֵּלָיו״. גַּם לֹא הָיָה עִנְיָנוֹ לְהוֹרִיד מַרְאֵה כְּבוֹדוֹ בַּבַּיִת, כְּעִנְיַן מַעֲשֵׂה הַקָּרְבָּנוֹת, כַּאֲמָרוֹ (שמות כט:מג) ״וְנוֹעַדְתִּי שָׁמָּה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל״, וְכֵן הֵעִיד מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בְּאָמְרוֹ (ויקרא ט:ו) ״זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ תַּעֲשׂוּ, וְיֵרָא אֲלֵיכֶם כְּבוֹד ה׳״. אֲבָל הָיָה עִנְיַן זֶה הַמִּזְבֵּחַ לְכַבֵּד אֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ אַחֲרֵי בּוֹאוֹ לְקַבֵּל בְּרָצוֹן עֲבוֹדַת עַמּוֹ בְּקָרְבְּנוֹת הַבֹּקֶר וְהָעֶרֶב, וּלְשַׁחֵר פָּנָיו בְּמִנְחַת קְטֹרֶת, עַל דֶּרֶךְ (דברי הימים א טז:כט) ״הָבוּ לַה׳ כְּבוֹד שְׁמוֹ, שְׂאוּ מִנְחָה וּבֹאוּ לְפָנָיו״.

ד **שְׁתֵּי צַלְעֹתָיו.** פְּאוֹת הַגַּבָּה.

שְׁנֵי צְדָדָיו. צִדֵּי הָרֹחַב.

יב **וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ.** כִּי הֶכְרֵחַ הַמִּנְיָן בְּאִישֵׁי הָאָדָם הוּא מִצַּד הַהִשְׁתַּנּוּת הַקּוֹרֶה בְּאִישָׁיו מֵהֲוָיָה וְהֶפְסֵד, וְזֶה בְּסִבַּת חֶטְאָם, כְּאָמְרָם (שבת נה.) אֵין מִיתָה בְּלֹא חֵטְא. וּבְכֵן כָּל מִנְיָן הוּא מַזְכִּיר עָוֹן, לָכֵן יָאוֹת שֶׁיִּתֵּן כָּל אֶחָד כֹּפֶר נַפְשׁוֹ לִכְבוֹד הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן, כְּאָמְרוֹ "לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם". וּלְזֶה אָמַר.

הֶעָשִׁיר לֹא יַרְבֶּה וְהַדַּל לֹא יַמְעִיט. כִּי בָּזֶה לֹא נִכָּר שֹׁעַ לִפְנֵי דָל.

יח **וְעָשִׂיתָ כִּיּוֹר.** גַּם זֶה הַכְּלִי לֹא הֻזְכַּר לְמַעְלָה עִם שְׁאָר הַכֵּלִים, כִּי לֹא הָיְתָה הַכַּוָּנָה בּוֹ לְהַשְׁכִּין שְׁכִינָה בַּמִּקְדָּשׁ כְּעִנְיַן הַכַּוָּנָה בְּאוֹתָם הַכֵּלִים כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה, אֲבָל הָיְתָה הַכַּוָּנָה לְהָכִין אֶת הַכֹּהֲנִים לַעֲבוֹדָתָם.

כד **וְשָׁמָן זַיִת הִין.** אֵין סָפֵק שֶׁזֹּאת הַקְּצָבָה מֵהַשֶּׁמֶן לֹא הָיְתָה מַסְפֶּקֶת לְסוּךְ אֶת כָּל קְצָבַת אוֹתָם הַבְּשָׂמִים. אֲבָל בִּשְׁלוּ הַשֶּׁמֶן עִם מֵי בְּשׁוּל הַבְּשָׂמִים, אוֹ הִצִּיפוּהוּ עַל מֵי שְׁרָיָתָם עַד תֹּם הַמַּיִם עַל יְדֵי בְּשׁוּל אוֹ עַל יְדֵי חֹם מוּעָט מִתּוֹךְ הַמַּיִם, וְנִשְׁאַר הַשֶּׁמֶן כְּמַעֲשֵׂה הָרוֹקְחִים. וּבָזֶה הָיְתָה מַחֲלֹקֶת בֵּין רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אִם הִסְפִּיק לְבַשְּׁלוֹ עִם מֵי בְּשׁוּלָם אוֹ לְהַצִּיפוֹ עַל מֵי שְׁרָיָתָם וּלְהַתִּיכָם בָּאֵד עַל יְדֵי חֹם מוּעָט (הוריות יא:).

כה **רֹקַח מִרְקַחַת.** רִקּוּחַ שֶׁל רְקִיחָה, שֶׁנִּרְקַח הַשֶּׁמֶן בַּמַּיִם הַמְרֻקָּחִים.

לא **יִהְיֶה זֶה לִי לְדוֹרֹתֵיכֶם.** שֶׁלֹּא יְקַבֵּל הֶפְסֵד.

לד **קַח לְךָ סַמִּים.** הַנִּזְכָּרִים בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְהֵם מוֹר, קְנָה וְקִנָּמוֹן וְקִדָּה, וְעִם אֵלֶּה נָטָף וּשְׁחֵלֶת וְחֶלְבְּנָה, וְעִמָּהֶם סַמִּים הַנּוֹתָנִים לְתִקּוּן הַסַּמִּים הַנִּזְכָּרִים, כְּמוֹ שֶׁנּוֹתֵן אֶצֶל הָרוֹקְחִים שֶׁהַשִּׁבֹּלֶת דֶּרֶךְ מָשָׁל הוּא מְתַקֵּן הֶרִיאוֹבַרְבִּיר"וּ וְאֶבֶן הַמֶּלַח תְּתַקֵּן הָאַגְרִיק"וּ וְדוֹמֵיהֶם, וְקִבְּלוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כריתות ו.) שֶׁמְּתַקְּנֵי הַסַּמִּים הַנִּזְכָּרִים הֵם שִׁבֹּלֶת נֵרְדְּ וְכַרְכּוֹם וָקִשְׁט.

וּלְבוֹנָה זַכָּה. שֶׁהִיא בִּלְתִּי צְרִיכָה תִּקּוּן, וּבְכֵן הֵם אַחַד עָשָׂר סַמָּנִים שֶׁמָּנוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לִפְטוּם הַקְּטֹרֶת.

לה **רֹקַח.** שֶׁיִּקְלֹט כָּל אֶחָד מֵהַסַּמִּים זֶה מִזֶּה, וְיַעֲשֶׂה מֵהַכֹּל מֶרְכָּב אֶחָד.

מַעֲשֵׂה רוֹקֵחַ. שֶׁיִּהְיֶה כָּל אֶחָד מֵהַסַּמִּים כָּתוּשׁ כְּפִי הָרָאוּי לוֹ, כִּי לֹא יָאוֹת לְכָל אֶחָד מֵהַסַּמִּים אֹפֶן אֶחָד מֵהַכְּתִישָׁה.

מְמֻלָּח. שֶׁיִּהְיוּ הַסַּמִּים מְעֹרָבִים הֵיטֵב, שֶׁלֹּא יְהֵא אֶחָד מֵהֶם נִבְדָּל.

טָהוֹר. מְנֻקֶּה מִכָּל פְּסֹלֶת. וְהַצְּרֵךְ לָזֶה מִפְּנֵי שֶׁהַהַקְטָרָה הָיְתָה נַעֲשֵׂית בְּעֶצֶם הַבֹּשֶׂם, אֲבָל בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה לֹא הַצְּרֵךְ לָזֶה מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיוּ גַּרְמֵי הַבְּשָׂמִים מְעֹרָבִים בַּשֶּׁמֶן כְּלָל:

פרק לא

ב **רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם.** רְאֵה וְהָבֵן כִּי לֹא אֶל חִנָּם קָרָאתִיו, כִּי דָּבָר עִקָּרִי הוּא בְּמְלֶאכֶת הַקֹּדֶשׁ שֶׁתִּהְיֶה נַעֲשֵׂית עַל יְדֵי בְּחִיר ה' הַמְכֻוָּן בְּפְעֻלָּתוֹ שֶׁיּוּשַׂג תַּכְלִית הַמְּצָוָה.

יג **אַךְ אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ.** אַף עַל פִּי שֶׁצִּוִּיתִי עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, מִכָּל מָקוֹם אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ, וְלֹא תִּדְחוּ אוֹתָן בִּשְׁבִילָהּ.

כִּי אוֹת הִיא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם. וְאִם תִּקַּלְקְלוּ זֶה הָאוֹת, אֵין שׁוּם מָקוֹם לַעֲשׂוֹת מִשְׁכָּן לְשָׁכְנִי בְּתוֹכְכֶם:

יד **וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת.** וְעוֹד מִפְּנֵי טַעַם אַחֵר רָאוּי שֶׁלֹּא תִּדָּחֶה הַשַּׁבָּת בִּשְׁבִיל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם. בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה.

מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת. בְּמִצְוֹת לֹא תַּעֲשֶׂה, וְאֵין רָאוּי לִדְחוֹת עֲשֵׂה וְלֹא תַּעֲשֶׂה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִיתָה כְּדֵי לַקֵּים עֲשֵׂה שֶׁל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

כִּי כָּל הָעֹשֶׂה בָהּ מְלָאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִיא. גַּם כֵּן רָאוּי שֶׁלֹּא לִדְחוֹת הַשַּׁבָּת, כִּי עִנְיַן חִלּוּלָהּ הוּא רַב הָעֹנֶשׁ, לִהְיוֹת נֶפֶשׁ הַמְחַלֵּל נִכְרֶתֶת, כִּי בָזֶה הוּא כּוֹפֵר בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם, וְלוֹ אֵין חֵלֶק בַּמִּשְׁכָּן וְלֹא בַּשּׁוֹכֵן בְּתוֹכוֹ.

מְקֻרָב עַמֶּיהָ. מִמִּדְרֵגַת נַפְשׁוֹת הָעָם, אֲשֶׁר כְּעֶרְכָּהּ לְחַיֵּי עַד.

טו **שֵׁשֶׁת יָמִים יֵעָשֶׂה מְלָאכָה.** הִנֵּה בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה תּוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וְאִם כֵּן אֵין רָאוּי שֶׁתִּדְחוּ שַׁבָּת מִפָּנֶיהָ, שֶׁאֵין שׁוּם מִצְוָה דּוֹחָה שַׁבָּת אֶלָּא אִם כֵּן יִהְיֶה לָהּ זְמַן קָבוּעַ וְיֶאֱרַע הַזְּמַן בְּשַׁבָּת, כְּמוֹ עֲבוֹדָה וּמִילָה, אֲבָל כְּשֶׁאֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוָה בְּיוֹם אַחֵר אֵינָהּ דּוֹחָה אֶת הַשַּׁבָּת כְּלָל.

שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן. הִנֵּה נֶאֱסַר בָּהּ אֲפִלּוּ דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מִכְּלַל הַמְּלָאכוֹת, כְּאָמְרוֹ (שמות כג:יב) "וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת", וְזֶה כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה **קֹדֶשׁ לַה'**, שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם

בּוֹ פּוֹנֶה לְגַמְרֵי מֵחַיֵּי שָׁעָה לַעֲסוֹק בְּעִסְקֵי חַיֵּי עוֹלָם לְכִבּוּד קוֹנוֹ:

כָּל הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה יוּמָת. וְלָכֵן דִּין הוּא שֶׁהַמְבַטֵּל כַּוָּנָה זֹאת בַּעֲשִׂיַּת מְלָאכָה יוּמָת.

טז **וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת.** בָּעוֹלָם הַזֶּה, **לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת** בְּיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת.

יז **וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת.** בּוֹ הָיְתָה הַמְּלָאכָה שְׁלֵמָה, וּבִשְׁלֵמוּת תִּהְיֶה מְנוּחָה:

וַיִּנָּפַשׁ. וְלָכֵן נַעֲשָׂה הַשְּׁבִיעִי בַּעַל נֶפֶשׁ יְתֵרָה, וְהִיא תּוֹסֶפֶת הַכָּנָה לְהַשִּׂיג מַה שֶּׁכֵּן אֵלָיו הָאֵל יִתְבָּרַךְ בִּשְׁלֵמוּת פְּעֻלָּתוֹ בְּאָמְרוֹ "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א:כו).

יח **וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכַלֹּתוֹ.** אַחַר שֶׁסִּפֵּר מַה הָיָה הַטּוֹב שֶׁהֵשִׂיג בְּסוֹף כָּל הַפְּעָמִים שֶׁשָּׁהָה מֹשֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם, פֵּרֵשׁ הַטַּעַם מִפְּנֵי מָה לֹא הֵשִׂיג הַתַּכְלִית שֶׁיָּעַד הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּמַתַּן תּוֹרָה, בְּאָמְרוֹ "וְאַתָּם תִּהְיוּ לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ" (שמות יט:ו) וּבְאָמְרוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי בְּכָל הַמָּקוֹם אֲבֹא אֵלֶיךָ" (שמות כ:כא) עַד שֶׁהֻצְרַךְ לַעֲשׂוֹת מִשְׁכָּן, וְהוֹדִיעַ שֶׁקָּרֶה זֶה בְּסִבַּת רוֹעַ בְּחִירַת יִשְׂרָאֵל. כִּי אָמְנָם בְּסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם הָרִאשׁוֹנִים נָתַן הַלּוּחוֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹקִים לְקַדֵּשׁ אֶת כֻּלָּם לְכֹהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ כְּכָל דְּבָרוֹ הַטּוֹב. וְהֵמָּה מָרוּ וְהִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם וְנָפְלוּ מִמַּעֲלָתָם, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ "וַיִּתְנַצְּלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם מֵהַר חוֹרֵב" (שמות לג:ו).

שְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדוּת. אוֹתָם שֶׁיִּעֵד בְּאָמְרוֹ "וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן" (שמות כד:יב), וְטֶרֶם תִּתּוֹ הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַב כַּאֲשֶׁר יֵעֵד, הִתְחִילוּ בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, וְאָמַר לְמֹשֶׁה "לֶךְ רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ" (שמות לב:ז).

פרק לב

ד **אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל.** אֵלֶּה יִהְיוּ אֱלֹקֶיךָ אֱלֹהִים, שֶׁתִּתְפַּלֵּל אֲלֵיהֶם בְּכָל צָרָכֶיךָ, וְאוֹתָם תַּעֲבוֹד לְהַשִּׂיג חֶפְצֶךָ.

ה **חַג לַה' מָחָר.** וְלֹא תְעַרְבְּבוּ שִׁמְחָתוֹ בְּאֵל אַחֵר:

ח **סָרוּ מַהֵר.** קֹדֶם שֶׁאֶגְמוֹר לָתֵת לְךָ מַה שֶּׁיָּעַדְתִּי לָתֵת, וְהֵם הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי (שמות כד:יב).

ט **וְהִנֵּה עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא.** גִּיד בַּרְזֶל עָרְפָּם וְלֹא יִפְנוּ לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי שׂוּם מוֹרֶה צֶדֶק, בְּאֹפֶן שֶׁאֵין תִּקָּוֶה שֶׁיָּשׁוּבוּ בִּתְשׁוּבָה.

יא **לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ.** בְּאוֹתָם שֶׁלֹּא חָטְאוּ בָּעֵגֶל:

יג **וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם, וְנָחֲלוּ.** בְּדוֹר רְבִיעִי, כְּאָמְרוֹ (בראשית טו:טז) "וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה", וְזֶה לֹא יִתָּקְנֵם בְּזַרְעִי בִּלְבַד עַתָּה.

טו **וּשְׁנֵי לוּחֹת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ.** כִּי חָשַׁב שֶׁבְּשׁוּבוֹ אֲלֵיהֶם יָשׁוּבוּ בִּתְשׁוּבָה, וְאִם אַיִן יִשְׁבְּרֵם לְעֵינֵיהֶם לְכַלּוֹת עֵינֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיַּחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה.

יט **וַיַּרְא אֶת הָעֶגֶל וּמְחֹלֹת וַיִּחַר אַף מֹשֶׁה.** כְּשֶׁרָאָה שֶׁהָיוּ שְׂמֵחִים בַּקִּלְקוּל שֶׁעָשׂוּ, כְּעִנְיָן "כִּי רָעָתְכִי אָז תַּעֲלְזִי" (ירמיהו יא:טו), וּבָזֶה הִתְקַצֵּף וְנוֹאַשׁ שֶׁיּוּכַל לְתִקּוּן הַמְּעֻוָּת בְּאֹפֶן שֶׁיַּחְזְרוּ לְתָמוּתָם וְיִהְיוּ רְאוּיִים לְאוֹתָן הַלּוּחוֹת.

כא **הֲבֵאתָ עָלָיו חֲטָאָה גְדוֹלָה.** שֶׁשָּׁמְחוּ בַּקִּלְקוּל בִּמְחוֹלוֹת מִפְּנֵי שֶׁקִּבַּעְתָּ לָהֶם חַג לְיוֹם הַמָּחֳרָת, וְזֶה הוּא רַע מִן הַפֶּשַׁע וְהַמֶּרֶד שֶׁעָשׂוּ בָּעֵגֶל, וְעַל זֶה בִּקֵּשׁ רַחֲמִים יוֹתֵר, כְּאָמְרוֹ "אִתָּם חֲטָאתֶם חֲטָאָה גְדוֹלָה", וְכֵן בִּתְפִלָּתוֹ אָמַר "אָנָּא חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדוֹלָה", וְכֵן בְּסֵדֶר שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַזְּכִיר "עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה" (שמות לד:ז), וְכֵן בִּתְפִלָּתוֹ שָׁם "וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ" (שמות לד:ט). וְלָכֵן אָמַר: אַף עַל פִּי שֶׁנִּקְהֲלוּ עָלֶיךָ לְהַכְרִיחֲךָ לַעֲשׂוֹת לָהֶם הָעֵגֶל, מָה עָשׂוּ לְךָ שֶׁהֻצְרַכְתָּ לְקִבּוּעַ לָהֶם חַג לְיוֹם הַמָּחֳרָת, שֶׁזֹּאת הָיְתָה סִבַּת הַמְּחוֹלוֹת שֶׁעָשׂוּ לִשְׁמְחַת הָעֵגֶל שֶׁהָיְתָה רָעָה מֵעֲשִׂיָּתוֹ.

כב **כִּי בָרָע הוּא.** שֶׁכְּבָר הָיוּ בְּעִנְיָן רָע, נִצְמָדִים לְגִלּוּלֵי מִצְרַיִם.

כד **וָאֹמַר לָהֶם לְמִי זָהָב.** שֶׁמִּתְּחִלָּה הַדָּבָר לְנִמְנָע, שֶׁאֵין זָהָב מוּכָן.

הִתְפָּרָקוּ וַיִּתְּנוּ לִי. וְהֵם הִתְנַדְּבוּ בְּמָהִירוּת.

וָאַשְׁלִכֵהוּ בָּאֵשׁ. בִּקֵּשְׁתִּי לְאַחֵר אֶת הַדָּבָר, וְהִשְׁלַכְתִּי אֶת הַזָּהָב בָּאֵשׁ בְּזוּלַת תַּחְבּוּלוֹת הַצּוֹרְפִים הַצְּרִיכוֹת לְהַתִּיךְ אֶת הַזָּהָב.

וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה. בִּלְתִּי פְּעוּלַת הִשְׁתַּדְּלוּתִי, וְלֹא הִמְתִּינוּ שֶׁאֶעֱשֵׂהוּ אֲנִי כִּדְבָרֵיהֶם. כִּי אָמְנָם בְּאָמְרוֹ "וַיַּעֲשֵׂהוּ עֵגֶל מַסֵּכָה" לֹא אָמַר זֶה עַל אַהֲרֹן, אֲבָל רְצוֹנוֹ

עָשָׂה אוֹתוֹ הָעוֹשֶׂה, כְּעִנְיַן "וְסָמַךְ אֶת יָדוֹ וְשָׁחַט" (ויקרא ג:ח) שֶׁרְצוֹנוֹ וְסָמַךְ הַמַּקְרִיב וְשָׁחַט הַשּׁוֹחֵט. וְכֵן הֵעִיד בְּאָמְרוֹ "אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אַהֲרֹן", שֶׁהֵם עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה בּוֹ מַעֲשֶׂה אַהֲרֹן, שֶׁצִּוִּירוֹ וְהִשְׁלִיךְ הַזָּהָב בָּאֵשׁ.

כה כִּי פָרוּעַ הוּא. מְגֻלֶּה וּמְפֻרְסָם לָרוֹעַ בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ בָּזֶה.

כִּי פָרְעָה אַהֲרֹן. גִּלָּה שֶׁאֵין בֵּינֵיהֶם צַדִּיקִים, שֶׁאִם הָיוּ שָׁם צַדִּיקִים עוֹזְרִים לְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר נִקְהֲלוּ עָלָיו, לֹא הָיָה אַהֲרֹן עוֹשֶׂה הָעֵגֶל כְּלָל.

לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם. לְשֵׁם רַע בֵּין אוֹיְבֵיהֶם, שֶׁיֹּאמְרוּ עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא נֶאֶמְנוּ בִּבְרִיתָם וְשֶׁבֵּינֵיהֶם אֵין עוֹשֶׂה טוֹב אֵין גַּם אֶחָד, וְשֶׁלֹּא נָשְׁאוּ פְּנֵי נָבִיא וְנָשִׂיא בְּתוֹכָם. וְזֶה כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא כֻלָּם וְלֹא רֻבָּם נִקְהֲלוּ עַל אַהֲרֹן, הָיוּ כֻּלָּם לְשִׁמְצָה עַל שֶׁלֹּא מִחוּ בַּקָּמִים.

כו עִבְרוּ וָשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לָשָׁעַר. לְכַפֵּר עַל הַבְּלִתִּי חוֹטְאִים שֶׁלֹּא מִיחוּ בַּחוֹטְאִים, וְזֶה שֶׁכְּמוֹ שֶׁלֹּא מִיחוּ בַּחוֹטְאִים כֵּן לֹא יִמְחוּ בְּהוֹרְגֵיהֶם:

כט מִלְאוּ יֶדְכֶם הַיּוֹם לַה'. הַקְנוּ שְׁלֵמוּת לִידֵיכֶם הַיּוֹם שֶׁתִּהְיֶינָה מוּכָנוֹת לְעָבְדוֹ בְּמִקְדָּשׁוֹ.

כִּי אִישׁ בִּבְנוֹ וּבְאָחִיו. כִּי כָּל אֶחָד מִכֶּם כְּבָר הוּקְדַּשׁ לַה' בִּבְנוֹ, בְּעִנְיַן הַמִּילָה שֶׁעֲשִׂיתֶם בַּמִּדְבָּר, וּבְאָחִיו, בַּהַרִיגַת הַיּוֹם. וְלָכֵן מִלְאוּ יֶדְכֶם בְּטוֹב הַכַּוָּנָה וְהַשְׁלִימוּ הֲכִנָתְכֶם לַה' לַעֲבוֹדָתוֹ.

וְלָתֵת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה. וּמִלְאוּ יֶדְכֶם גַּם כֵּן בְּאֹפֶן שֶׁיִּתֵּן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה, וְזֶה שֶׁתִּהְיֶה מְנַסַּת פְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר מִשְׁפָּטוֹ וּבְרִיתוֹ, כְּאָמְרוֹ "כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתֶךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצֹרוּ, יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ" (דברים לג:ט-י). "בָּרֵךְ ה' חֵילוֹ וּפֹעַל יָדָיו תִּרְצֶה" (דברים לג:יא).

ל אַתֶּם חֲטָאתֶם חֲטָאָה גְדוֹלָה. דְּעוּ גֹּדֶל חַטַּאתְכֶם, כִּי אָמְנָם בִּידִיעָתוֹ תִּהְיֶה תְּשׁוּבָה בְּלִי סָפֵק, כְּאָמְרוֹ "כִּי פְשָׁעַי אֲנִי אֵדָע" (תהלים נא:ה), וְכָאָמְרוֹ "אַךְ דְּעִי עֲוֹנֵךְ" (ירמיהו ג:יג).

לב אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ. הֵן תִּרְצֶה לָשֵׂאת חַטָּאתָם וְהֵן שֶׁלֹּא תִּרְצֶה לָשֵׂאת, מְחֵה אֶת הַזְּכֻיּוֹת שֶׁלִּי מִסִּפְרְךָ וְשִׂים לְחֶשְׁבּוֹנָם, כְּדֵי שֶׁיִּזְכּוּ לִסְלִיחָה:

לג מִי אֲשֶׁר חָטָא לִי אֶמְחֶנּוּ מִסִּפְרִי. מִי הוּא שֶׁחָטָא לִי שֶׁאֶמְחֶה מִסִּפְרִי אֶת זְכֻיּוֹתָיו כְּדֵי שֶׁיִּזְכֶּה לִסְלִיחַת עָוֹן כְּנֶגְדָּם, זֶה לֹא הָיָה לְעוֹלָם, כִּי הַדִּין לְפָנַי הוּא הֵפֶךְ זֶה, כִּי אָמְנָם יִשָּׂא כָּל אֶחָד עִנְשׁ עֲוֹנוֹ וְיִקַּבֵּל שְׂכַר זְכֻיּוֹתָיו, שֶׁאֵין מִצְוָה מְכַבָּה עֲבֵרָה, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא אָשִׂים זְכֻיּוֹתֶיךָ לְחֶשְׁבּוֹנָם.

לד אֶל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ. בְּאָמְרוֹ "אַעֲלֶה אִתְּכֶם מַעֲנִי מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וְגוֹ'" (שמות ג:יז).

וּבְיוֹם פָּקְדִי. שֶׁיּוֹסִיפוּ לַחֲטֹא, כְּמוֹ בַּמַּרְגְּלִים.

וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם חַטָּאתָם. זֶה הַחֵטְא, וְלֹא אוֹסִיף עוֹד עֲבוּר לוֹ, כְּעִנְיַן "וְאִם רָעָה תִּמְצָא בוֹ וָמֵת" (מלכים א א:נב). וְכֵן הוֹרָה בְּאָמְרוֹ שָׁם "עַד אָנָה יְנַאֲצֵנִי הָעָם הַזֶּה" (במדבר יד:יא), כִּי מֵאַחַר שֶׁשָּׁנוּ בְּאוּלָתָם הֵם מֻחְזָקִים לְהוֹסִיף לְאַשְׁמָה בָּהּ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה (יומא פו) כֵּיוָן שֶׁעָבַר אָדָם עֲבֵרָה וְשָׁנָה בָּהּ הוּתְּרָה לוֹ, כְּלוֹמַר נַעֲשֵׂית עָלָיו כְּהֶתֵּר.

לה עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אַהֲרֹן. בְּהַסְכָּמָתָם הוֹצִיא לְפוֹעַל מִי שֶׁעָשָׂה לָעֵגֶל מַסֵּכָה, אוֹתוֹ הַדָּבָר אֲשֶׁר עָשָׂה בּוֹ מַעֲשֶׂה אַהֲרֹן, בְּצִיּוּרוֹ וּבְהַשְׁלִיכוֹ בָּאֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּאָמְרוֹ "וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה":

פרק לג

ב וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ. שַׂר צְבָא ה' שֶׁנִּרְאָה לִיהוֹשֻׁעַ (יהושע ה:יד).

ג אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ. עוֹלֶה מִזֶּה שֶׁהוּא מָקוֹם חָרֵב, וּצְרִיכִים אַתֶּם לְהִתְפָּרְנֵס בּוֹ עַל יְדֵי נֵס שֶׁאֵינְכֶם רְאוּיִים לוֹ, וְלֵךְ אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ שֶׁיּוּכְלוּ לְהִתְפָּרְנֵס שָׁם שֶׁלֹּא עַל יְדֵי נֵס:

כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ. לְפִיכָךְ אֲנִי אוֹמֵר "עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם", וְלֹא תַּמְתִּינוּ לַחֲנוֹת וְלִנְסוֹעַ עַל פִּי ה', כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ.

פֶּן אֲכַלֶּךָּ בַּדָּרֶךְ. כִּי בִּהְיוֹתִי שׁוֹכֵן בְּתוֹכְכֶם יִהְיֶה עִנְשׁ עֲוֹנוֹתֵיכֶם יוֹתֵר גָּדוֹל.

ה רֶגַע אֶחָד אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ וְכִלִּיתִיךְ. אַתֶּם מִתְאַבְּלִים עַל מַה שֶּׁאָמַרְתִּי "כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ", וְהוּא אָמְנָם טוֹב לָכֶם, שֶׁאִם אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ אֲכַלֶּה אוֹתְךָ בְּהִיוֹתְךָ עַם קְשֵׁה עֹרֶף בִּלְתִּי פּוֹנֶה לִשְׁמֹעַ קוֹל מוֹרִים, עִם הֱיוֹתְךָ מוּכָן לִשְׁלֻמּוּת בַּהֲכָנָה רוּחָנִית קְנוּיָה בְּמַעֲמַד הַר סִינַי.

וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ. אוֹתָהּ הַהֲכָנָה הָרוּחָנִית הַנִּתּוּנָה לְךָ בְּאוֹתוֹ הַמַּעֲמָד הַנִּכְבָּד הוֹרִידָהּ מֵעָלֶיךָ, כִּי הָאֵל יִתְבָּרַךְ אַחַר שֶׁנָּתַן הַמַּתָּנָה לֹא יִקָּחֶנָּה מִן

הַמְקֻבָּל בִּלְתִּי רָצוֹן הַמְקֻבָּל, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית כה.) דִּגְמִירִי דְּמִיהַב יְהַבֵי מַשְׁקְלֵי לָא שָׁקְלֵי.

וְאַדְעָה מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ. שֶׁלֹּא תִּהְיֶה רָאוּי אָז לְעֹנֶשׁ כָּל כָּךְ גָּדוֹל.

ז וְקָרָא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד. לְהוֹדִיעַ שֶׁשָּׁם יוּעַד אֵלָיו ה׳ יִתְבָּרַךְ, וְלֹא בְּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל.

יא פָּנִים אֶל פָּנִים. וְלֹא נִפֶּל וּגְלוּי עֵינַיִם (במדבר כד:ד), אֲבָל בְּעוֹדוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּחוּשָׁיו:

כַּאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ. וְלֹא בְּחִידוֹת.

לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל. לְמִנּוֹעַ שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שָׁם אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ כֻּלָּם נִזּוּפִים אָז, וְהַמָּקוֹם הָיָה מוּכָן לִשְׁרִיַּת שְׁכִינָה, כְּעִנְיַן ״אַל תִּקְרַב הֲלֹם״ (שמות ג:ה) שֶׁנֶּאֱמַר לְמֹשֶׁה, בִּהְיוֹתוֹ אָז בִּלְתִּי מוּכָן בְּמַסְפִּיק לַמָּקוֹם.

יב רְאֵה. הַשְׁגַּח וְאַל תַּסְתִּיר פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ בְּזֹאת.

אַתָּה אוֹמֵר אֵלַי הַעַל אֶת הָעָם הַזֶּה. כְּשֶׁאָמַרְתָּ לִי ״לֵךְ עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם״:

וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתַּנִי אֵת אֲשֶׁר תִּשְׁלַח עִמִּי. שֶׁכְּשֶׁאָמַרְתָּ ״וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ וְגֵרַשְׁתִּי״, זֶה יוּבַן בְּעֵת הֱיוֹתֵנוּ נִכְנָסִים לָאָרֶץ, אֲבָל בַּדֶּרֶךְ אֵין עִמָּנוּ לֹא שְׁכִינָתְךָ וְלֹא שׁוּם מַלְאָךְ.

וְאַתָּה אָמַרְתָּ יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם. וּמִזֶּה יִתְחַיֵּב שֶׁכְּשֶׁהִטַּלְתָּ עָלַי לַנְחוֹתָם הַדֶּרֶךְ לֹא הָיָה זֶה עַל צַד עֲזִיבָה, כְּעִנְיַן ״וְאֹמַר לֹא אֶרְעֶה אֶתְכֶם, הַמֵּתָה תָּמוּת וְהַנִּכְחֶדֶת תִּכָּחֵד״ (זכריה יא:ט), אֲבָל חָפַצְתָּ שֶׁאֶהְיֶה אֲנִי הַמַּלְאָךְ הַהוֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל.

יג וְעַתָּה. וּמֵאַחַר שֶׁהִסְכַּמְתָּ שֶׁאֶהְיֶה אֲנִי הַמַּלְאָךְ:

הוֹדִיעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶיךָ. הוֹדִיעֵנִי שְׁנֵי דְּרָכֶיךָ הַנִּפְלָאִים. הָאֶחָד, הוּא אֵיךְ בִּידִיעָתְךָ בִּלְבַד אַתָּה נוֹתֵן מְצִיאוּת הַנִּמְצָאִים, כַּמְבֹאָר בַּמּוֹפֵת. וְהַשֵּׁנִי, אֵיךְ בִּידִיעָתְךָ הַבִּלְתִּי כוֹזֶבֶת בָּעֲתִידוֹת יִשָּׁאֵר בָּהֶם טֶבַע הָאֶפְשָׁר וְהַבְּחִירָה.

וְאֶדָּעֲךָ. כִּי אָמְנָם בִּידִיעַת הַפְּעוּלוֹת תִּהְיֶה יְדִיעָה מָה מֵהַצּוּרָה אֲשֶׁר יִמָּשְׁכוּ מִמֶּנָּה אוֹתָן הַפְּעוּלוֹת.

לְמַעַן אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ. כִּי בְּזֶה אֶמְצָא חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים, כְּאָמְרוֹ (ירמיהו ט:כג) ״כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל, הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי כִּי בְאֵלֶּה חָפַצְתִּי״.

וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה. כִּי בְתוֹכָם נוֹדַע שִׁמְךָ וְלֹא בֵּין הָאוּמוֹת, כַּאֲמָרוֹ ״נוֹדַע בִּיהוּדָה אֱלֹהִים וְכוּ״ (תהלים עו:ב). וְאִם כֵּן אֵין רָאוּי שֶׁתִּמְנַע מִמֶּנִּי מַה שֶּׁשָּׁאַלְתִּי מִפְּנֵי חֶטְאָתָם, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה מה:) שְׁלֹשִׁים מֵהֶם רְאוּיִים שֶׁתִּשְׁרֶה עֲלֵיהֶם שְׁכִינָה כְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ, אֶלָּא שֶׁאֵין הַדּוֹר רָאוּי לְכָךְ.

יד פָּנַי יֵלֵכוּ. בְּנָסְעֲכֶם לָלֶכֶת אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יֵלְכוּ פָּנַי לִפְנֵיכֶם, לֹא בְּתוֹכְכֶם.

וַהֲנִיחֹתִי לָךְ. אָנִיחַ לְךָ מִכָּל אוֹיְבֶיךָ מִסָּבִיב, בְּאֹפֶן שֶׁתִּבְיֹאֵם לָאָרֶץ בֶּטַח:

טו אִם אֵין פָּנֶיךָ הוֹלְכִים. עַתָּה בְּעוֹדֵנוּ חוֹנִים, אִם אֵין פָּנֶיךָ שֶׁסִּלַּקְתָּ הוֹלְכִים אִתָּנוּ לִשְׁכֹּן בְּתוֹכֵנוּ.

אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה. כִּי טוֹב לָנוּ שֶׁבֶת בַּמִּדְבָּר מֵהִכָּנֵס לָאָרֶץ בְּזוּלַת שְׁכִינָתְךָ, כִּי בְּאֹפֶן זֶה נִגְלֶה מִמֶּנָּה מַהֵר בְּלִי סָפֵק.

טז וּבָמָּה יִוָּדַע אֲפוּא. אַף עַל פִּי שֶׁנִּהְיֶה נִכְנָסִים לָאָרֶץ, שֶׁיְּגָרֵשׁ הַמַּלְאָךְ אֶת הָאֱמוֹת, בְּמָה יִוָּדַע שֶׁיִּהְיֶה זֶה דָּבָר אֱלֹהִי, הֲלֹא כֵּן מִנְהָג כָּל הַמִּלְחָמוֹת, הִתְגַּבֵּר אֻמָּה עַל אֻמָּה לְפָעָמִים וְתִגְרֵשׁ אוֹתָהּ:

הֲלֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלִינוּ. כְּעִנְיַן ״נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם זוּ גָּאָלְתָּ נֵהַלְתָּ בְעָזְּךָ שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן״ (שמות טו:יג-יד), כִּי בִּרְאוֹת הָאוּמוֹת שֶׁאַתָּה עִמָּנוּ נִהְיֶה בְּעֵינֵיהֶם נִפְלָאִים וְנִבְדָּלִים בְּמַעֲלָה מִכָּל שְׁאָר הָעַמִּים, וְלֹא יִתְאַמְּצוּ לְהִתְקוֹמֵם נֶגְדֵּנוּ, כְּמוֹ שֶׁהֵעִידָה רָחָב בְּאָמְרָהּ ״כִּי שָׁמַעְנוּ אֵת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה׳ אֶת מֵי יַם סוּף וְכוּ׳, וְלֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנֵיכֶם, כִּי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתָּחַת״ (יהושע ב:י-יא).

יח אֶת כְּבוֹדֶךָ. אֵיךְ יִשָּׁפַע מְצִיאוּת כָּל נִמְצָא מִמְּצִיאוּתְךָ עִם רֹחַק הַיִּחַס בֵּינֵיהֶם, כְּאָמְרוֹ ״מְלֹא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ״ (ישעיהו ו:ג).

יט אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ. לֹא יִמָּנַע זֶה מִצַּד הֱיוֹתִי בִּלְתִּי חוֹנֵן, כִּי אָמְנָם אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ.

וְקָרָאתִי בְשֵׁם ה׳ לְפָנֶיךָ. הִנֵּה קוֹרֵא בְּשֵׁם ה׳ הוּא הַמּוֹדִיעַ וּמְלַמֵּד מְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ וְדַרְכֵי טוּבוֹ. אָמַר אִם כֵּן **אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ**, בְּאֹפֶן שֶׁאִם הָיוּ עֵינֵי הֲבָנָתְךָ מַסְפִּיקִים לָזֶה הָיִיתָ מַשִּׂיג כָּל רְצוֹנְךָ, וְעִם זֶה אֲלַמֶּדְךָ לְהוֹעִיל קְצָת דַּרְכֵי טוּבִי, שֶׁבִּידִיעָתָם תִּקָּנֶה אֵיזוֹ יְדִיעָה מֵעַצְמוּתִי, כְּאָמְרוֹ (שמות לד:ה) ״וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם, וַיִּקְרָא בְשֵׁם ה׳״.

וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן. אֶתֵּן לְךָ אוֹתוֹ חֵן, שֶׁדַּרְכִּי לָתֵת לְכָל מוֹצֵא חֵן בְּעֵינַי, שֶׁהוּא בְּשֶׁפַע רַב בִּלְתִּי שׂוּם כְּיֹלוֹת וּבִלְתִּי צָרוּת עָיִן.

וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם. אֲרַחֵם עָלֶיךָ שֶׁלֹּא תָּמוּת לְנֹגַהּ בְּרַק כְּבוֹדִי, כְּמוֹ שֶׁדַּרְכִּי לְרַחֵם עַל כָּל הָגוֹן וְרָאוּי לְכָךְ, כַּאֲמָרוֹ "וְשַׂכֹּתִי כַפִּי עָלֶיךָ עַד עָבְרִי":

כ **וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לְרְאוֹת.** לֹא יִהְיֶה זֶה נִמְנָע מִמְּךָ מִפְּנֵי חֶסְרוֹן הַשְׁפָּעָתִי, אֲבָל מִפְּנֵי חֶסְרוֹן קַבָּלָתְךָ, שֶׁלֹּא תוּכַל לְקַבֵּל אֶת שֶׁפַע הָאוֹר.

כא **הִנֵּה מָקוֹם אִתִּי.** מָקוֹם מוּכָן לְמַרְאוֹת אֱלֹהִים, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה פרק הקורא) עַל מְעָרָה שֶׁעָמְדוּ בָּהּ מֹשֶׁה וְאֵלִיָּהוּ, שֶׁהִיא מֵעֲשָׂרָה דְּבָרִים שֶׁנִּבְרְאוּ בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת.

כג **וְרָאִיתָ אֶת אֲחֹרָי.** תִּרְאֶה אֵיךְ תִּהְיֶה פְּעֻלַּת כָּל מַה שֶּׁלְּמַטָּה מִמֶּנִּי.

וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ. אֲבָל לֹא יִהְיֶה נִרְאֶה אֵצֶל זוּלָתִי אֵיךְ מִמְּצִיאוּתִי יִשְׁפַּע מְצִיאוּת כָּל נִמְצָא, כְּמוֹ שֶׁשָּׂאַלְתָּ.

פרק לד

ה **וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם.** וַיִּתְיַצֵּב מֹשֶׁה עִם הָאֵל יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ "וְנִצַּבְתָּ לִי שָׁם":

וַיִּקְרָא. הָאֵל יִתְבָּרַךְ:

בְּשֵׁם ה׳. קְרִיאָה מוֹדִיעָה פְּעֻלּוֹת אֱלֹהִיּוּת.

ו **וַיִּקְרָא.** הָאֵל יִתְבָּרַךְ:

ה׳ ה׳. הוּא הַמַּמְצִיא שֶׁעָשָׂה אֵינוֹ יִשְׁנוֹ, וְהוּא הַמְקַיֵּם מְצִיאוּת כָּל נִמְצָא, שֶׁאֵין לְשׁוּם נִמְצָא קִיּוּם מְצִיאוּת זוּלָתִי הַשּׁוֹפֵעַ מִמְּצִיאוּתוֹ.

אֵל. יָכוֹל עַל זֶה כְּמוֹ פּוֹעֵל רְצוֹנִי, עַל הֶפֶךְ הַפְּעוּלָה הַנִּמְשֶׁכֶת מִן הַפּוֹעֵל הַטִּבְעִי, שֶׁהִיא נִמְשֶׁכֶת מִמֶּנּוּ בְּהֶכְרֵחַ לֹא מִצַּד יְכֹלֶת בְּחִירִי.

רַחוּם. עַל הַחַיָּבִים לְהָקֵל עָנְשָׁם בְּקָרְאָם אֵלָיו, כְּאָמְרוֹ "פְּנֵי ה׳ בְּעוֹשֵׂי רָע וְכוּ׳" (תהלים לד:יז), "צָעֲקוּ וַה׳ שָׁמַע" (תהלים לד:יח). וְרוֹאֶה בָּעֲנִי נִדְכָּאִים, כְּעִנְיַן "וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחַץ" (שמות ג:ט).

וְחַנּוּן. עוֹשֶׂה חֵן וְגוֹמֵל טוֹב לַשּׁוֹאֲלִים, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָם רְאוּיִים לוֹ.

אֶרֶךְ אַפַּיִם. לַצַּדִּיקִים וְלָרְשָׁעִים, כְּדֵי שֶׁיָּשׁוּבוּ.

וְרַב חֶסֶד. מַשֶּׂה כְּלַפֵּי חֶסֶד בְּדִינוֹ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ר"ה יז:) מַעֲבִיר רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן, וְכָךְ הִיא הַמִּדָּה.

וֶאֱמֶת. וְרַב אֱמֶת, מַאֲרִיךְ אַפַּיִם וּגְבִי דִּילֵיהּ, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם), וַעֲוֹן עֲצָמוֹ אֵינוֹ נִמְחָל. וּכְאָמְרָם "אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים" (דברים י:יז) – אֵין אַבְרָהָם מַצִּיל אֶת יִשְׁמָעֵאל וְלֹא יִצְחָק מַצִּיל אֶת עֵשָׂו, "וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד" (שם) – שֶׁאֵין מִצְוָה מְכַבָּה עֲבֵרָה.

ז **נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים.** שׁוֹמֵר זְכוּת אָבוֹת לַבָּנִים, לְהֵיטִיב לַבָּנִים בִּשְׁבִיל אֲבוֹתָם.

נֹשֵׂא עָוֹן. מִזִּיד.

וָפָשַׁע. מֶרֶד בַּמַּלְכוּת:

וְחַטָּאָה. הַכְּעָסָה נוֹסֶפֶת עַל הַמֶּרֶד, כְּעִנְיַן "כִּי רָעָתְכִי אָז תַּעֲלֹזִי" (ירמיהו יא:טו), אֲבָל אֵין נְשִׂיאוּת הָאֶחָד כְּנִשְׂיאוּת הָאַחֵר בְּלִי סָפֵק, וְלָכֵן יְמָנוּ לְמִדּוֹת נִפְרָדוֹת.

וְנַקֵּה. אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מְנַקֶּה לַשָּׁבִים מֵאַהֲבָה, וְהֵיא תְּשׁוּבָה הַמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא פו.) שֶׁעֲוֹנוֹת נֶחְשָׁבִים לָהֶם כִּזְכֻיּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם "חָיֹה יִחְיֶה" (יחזקאל יח:כח), מִכָּל מָקוֹם לֹא יְנַקֶּה אֲפִלּוּ לַשָּׁבִים כַּאֲשֶׁר תִּהְיֶה תְּשׁוּבָתָם מִיִּרְאַת עֹנֶשׁ בִּלְבַד; כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שְׁזְּדוֹנוֹת נֶחְשָׁבִים לָהֶם כִּשְׁגָגוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי כָשַׁלְתָּ בַּעֲוֹנֶךָ" (הושע יד:ב).

פּוֹקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים. מַמְתִּין לְאַבֵּד רִשְׁעֵי אֶרֶץ עַד שֶׁתִּמָּלֵא סְאָתָם, וְזֶה הַמִּלּוּי הוּא שֶׁיִּגִּיעַ עֲוֹנוֹ לְמַדְרֵגָה מִן הָרָע שֶׁלֹּא תִּהְיֶה עִמָּהּ תְּקוּת תְּשׁוּבָה, וְזֶה יִהְיֶה עַל הָרֹב כְּשֶׁיְּתַמִּיד רִשְׁעָם בְּכַמָּה דּוֹרוֹת זֶה אַחַר זֶה.

עַל שִׁלֵּשִׁים. כְּשֶׁיּוֹסִיף הַדּוֹר הָאַחֲרוֹן לְהָרַע מֵאֲבוֹתָיו, כְּעִנְיַן "וַיַּקְשׁוּ אֶת עָרְפָּם, הֵרֵעוּ מֵאֲבוֹתָם" (ירמיהו ז:כו).

וְעַל רִבֵּעִים. כְּשֶׁלֹּא יוֹסִיפוּ, אֲבָל יַתְמִידוּ.

ח **וַיְמַהֵר מֹשֶׁה.** לְתוֹסֶפֶת הַכְנָעָה, כִּי אָמְנָם מְהִירוּת הַהִשְׁתַּחֲוָיָה תּוֹרָה עַל גְּדֻלַּת הַדָּבָר אֲשֶׁר לוֹ יִכָּנַע הַמִּשְׁתַּחֲוֶה, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יב.): רַב שֵׁשֶׁת כִּי כָּרַע, הֲוָה כָּרַע כִּי חִזְרָא.

ט **כִּי עַם קָשֵׁה עֹרֶף הוּא.** וְיֵחֶטָא עַל כָּל פָּנִים. וְאַף עַל פִּי שֶׁבִּלְכָתְךָ עִמָּנוּ יִהְיֶה עָוֹן הַדּוֹר יוֹתֵר גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתָּ ״רָגַע אֶחָד אֶעֱלֶה בְקִרְבְּךָ וְכִלִּיתִיךָ״ (שמות לג:ה), מִכָּל מָקוֹם טוֹב לָנוּ שֶׁתֵּלֵךְ אַתָּה עִמָּנוּ.

וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ. כִּי עִמְּךָ הַסְּלִיחָה וּנְקֻוֶּה לִסְלִיחָתְךָ, וְלֹא יֵלֵךְ מַלְאָךְ עִמָּנוּ, אַף עַל פִּי שֶׁעָוֹן הַמֶּרִי בּוֹ לֹא יִהְיֶה כָּל כָּךְ גָּדוֹל, מֵאַחַר שֶׁאֵין עִמּוֹ שׁוּם תִּקָּוַת סְלִיחָה, כְּאָמְרְךָ (שמות כג:כא) ״כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם״.

י **הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית.** לִהְיוֹת בְּקִרְבְּכֶם, כְּאָמְרָם (מגילה כט.) ״גָּלוּ לְבָבֶל שְׁכִינָה עִמָּהֶם, גָּלוּ לְעֵילָם שְׁכִינָה עִמָּהֶם, גָּלוּ לֶאֱדוֹם שְׁכִינָה עִמָּהֶם״.

נֶגֶד כָּל עַמְּךָ אֶעֱשֶׂה נִפְלָאוֹת. כְּשֶׁיִּתְפַּלְּלוּ עַל יְדֵי מִדּוֹת הַלָּלוּ.

וְרָאָה כָל הָעָם אֲשֶׁר אַתָּה בְּקִרְבּוֹ. אָמְנָם מַעֲשֶׂה ה׳ הַנּוֹרָא לְעֵינַי כָּל הָעָם לֹא יִהְיֶה, זוּלָתִי לְעֵינַי אוֹתוֹ הָעָם אֲשֶׁר אַתָּה בְּקִרְבּוֹ, שֶׁיִּרְאוּ אֶת מַעֲשֵׂי ה׳. **אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ.** בִּזְכוּתְךָ, כְּאָמְרוֹ (שמות לג:יז) ״כִּי מָצָאתָ חֵן בְּעֵינַי וְכוּ׳״.

יא **שְׁמָר לְךָ אֵת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם.** לֹא בִלְבַד אַזְהִירְךָ שֶׁלֹּא תָמִיר כְּבוֹדְךָ בְּלֹא יוֹעִיל, אֲבָל אַזְהִירְךָ גַּם כֵּן שֶׁלֹּא תַנִּיחַ אֲחֵרִים לַעֲבוֹד לְזוּלָתִי.

יד **כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אַחֵר.** לְפִיכָךְ תִּתּוֹן מִזְבְּחוֹ וְלֹא תִשָּׂא פָּנָיו, כִּי אֵין לְךָ לְכַבֵּד שׁוּם אֱלוֹהַּ זוּלָתִי.

כִּי ה׳ קַנָּא שְׁמוֹ. כִּי שְׁמוֹ מוֹרֶה עַל מִין מְצִיאוּת שֶׁלֹּא יִוּחַס לְשׁוּם נִמְצָא זוּלָתוֹ, לְפִיכָךְ **אֵל קַנָּא הוּא,** לְהַפְרַע מִן הָעוֹבֵד אַחֵר עִמּוֹ:

טו **פֶּן תִּכְרֹת בְּרִית.** וְהַטַּעַם שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁלֹּא תִכְרֹת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ, הוּא שֶׁאִם תִּהְיֶה עִמּוֹ בִּבְרִית תִּטְעֶה בְּאֵל אַחֵר עַל אֶחָד מִשְּׁנֵי פָּנִים: אִם שֶׁיִּקְרָאֲךָ לֶאֱכֹל מִזִּבְחוֹ, וְתֵאָבֵד עִמּוֹ אָז אֶת אֱלֹהֶיךָ לְהָפִיק רְצוֹנוֹ, וְאִם שֶׁתַּעֲשֶׂה זֶה לְאַהֲבַת הַנָּשִׁים, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּפְעוֹר (במדבר כה:ה).

יז **אֱלֹהֵי מַסֵּכָה.** הֵם הַטְּלֶסְמָאוֹת הַנַּעֲשׂוֹת בְּשָׁעוֹת יְדוּעוֹת בְּחִבּוּר מַהַכּוֹכָבִים, וְלָזֶה עוֹשִׂין אוֹתָן עַל יְדֵי הַתּוֹךְ, לְמַעַן יֵעָשׂוּ כָּל חֶלְקֵי אוֹתָן הַצּוּרוֹת יַחְדָּיו בְּאוֹתוֹ רֶגַע. וּבָם יַחְשְׁבוּ עוֹשֵׂיהֶם לְהַשִּׂיג קִנְיָנִים וְצָרְכֵי הַגּוּפוֹת, וְאוּלַי יַחְשֹׁב הַחוֹשֵׁב שֶׁאֵין זֶה מֻרָד בָּאֵל יִתְבָּרַךְ כְּשֶׁלֹּא יַקְבִּילֵהוּ הָעוֹבֵד עָלָיו כֵּאלוֹהַּ. וְהוּא אָמְנָם הֵפֶךְ רְצוֹנוֹ, כִּי חָפֵץ שֶׁלֹּא יִפְנוּ עוֹבְדָיו לְעֶזְרַ אֱלוֹהַּ זוּלָתוֹ, כְּאָמְרוֹ ״וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה נַּעֲשֶׂה, כִּי עָלֶיךָ עֵינֵינוּ״ (דברי הימים ב כ:יב).

יח **אֶת חַג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹר.** אַחַר שֶׁאָסַר אֱלֹהֵי מַסֵּכָה אֲשֶׁר בָּם חָשְׁבוּ עוֹשֵׂיהֶם לְהַשִּׂיג חַיֵּי שָׁעָה, הִזְכִּיר מִצְוֹת אֲשֶׁר מֵהֶן יִמְשְׁכוּ מֵינֵי הַצְלָחוֹת מְרֻמּוֹת כָּאֲבִיב, כַּקָּצִיר וְכָאָסִיף וּכְעִסְקֵי הַקִּנְיָנִים, וְסִדֵּר אוֹתָן בְּזֹאת הַפָּרָשָׁה עַל הַסֵּדֶר שֶׁבּוֹ נִתְּנוּ לְיִשְׂרָאֵל. הָרִאשׁוֹנָה מֵהֶן הִיא חַג הַמַּצּוֹת **לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב,** אֲשֶׁר בּוֹ יִבְרַךְ הָאָבִיב. שֵׁנִית, עִנְיַן הַבְּכוֹרוֹת אֲשֶׁר בָּם יִבְרַךְ הַמִּקְנֶה, וְהִיא הַמִּצְוָה שֶׁהָיְתָה אַחַר חַג הַמַּצּוֹת תֵּכֶף בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם. שְׁלִישִׁית, הִיא מִצְוַת הַשַּׁבָּת שֶׁנִּתְּנָה בְּמָרָה, וּבוֹ יְבֹרְכוּ יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה, כְּאָמְרוֹ ״שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ״ (שמות כג:יב), וְעִמָּהּ דִּבֵּר עַל הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית הַמְּבֹרֶכֶת הַשָּׁנִים, כְּאָמְרוֹ ״שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע״ (שמות כג:י). רְבִיעִית, הִיא חַג הַקָּצִיר אֲשֶׁר בּוֹ שָׁבֲעוֹת, ״חֻקּוֹת קָצִיר יִשְׁמָר לָנוּ״ (ירמיהו ה:כד). חֲמִישִׁית, חַג הָאָסִיף שֶׁבּוֹ יְבֹרַךְ הָאָסִיף, כְּאָמְרוֹ ״בִּבְרֵכַת ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן לָךְ״ (דברים טז:טז). וְאַחַר אֵלֶּה הַמִּצְוֹת הִזְכִּיר מִצְוָה כּוֹלֶלֶת לְשִׁלְשָׁת הָרְגָלִים, וְהִיא ״יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ״, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר מִצְוֹת מְיֻחָדוֹת לְחַג הַמַּצּוֹת ״לֹא תִשְׁחַט עַל חָמֵץ״ וְ״לֹא יָלִין״, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר מִצְוָה מְיֻחֶדֶת עַל הָרֹב לְחַג הַקָּצִיר, וְהִיא ״רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ״, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״מֵעַצֶּרֶת וְעַד הֶחָג מֵבִיא וְקוֹרֵא״ (משנה ביכורים א:ו), וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר מִצְוָה מְיֻחֶדֶת עַל הָרֹב לְחַג הַסֻּכּוֹת, וְהִיא ״לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי״, כִּי אָז זְמַן הַגְּדָיִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ קָצָתָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה ״בְּאֶחָד בְּתִשְׁרֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְמַעְשַׂר בְּהֵמָה״ (משנה ראש השנה ב:א).

יט **כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לִי.** בְּאָדָם וּבִבְהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּבְקֶצֶת הַטְּמֵאָה, אֲבָל יִהְיֶה זֶה עַל אֲפָנִים שׁוֹנִים, וְלָזֶה אָמַר **וְכָל מִקְנְךָ תִּזָּכָר פֶּטֶר שׁוֹר וָשֶׂה,** וְזֶה כִּי בְּפֶטֶר שׁוֹר וָשֶׂה תִּזָּכֵר, תִּהְיֶה נִזְכָּר בְּחֵלֶק הַקָּרְבָּן הַנִּקְרָא אַזְכָּרָה, כְּאָמְרוֹ (במדבר יח:יז) ״אַךְ בְּכוֹר שׁוֹר אוֹ בְכוֹר כֶּשֶׂב אוֹ בְכוֹר עֵז לֹא תִפְדֶּה, קֹדֶשׁ הֵם, אֶת דָּמָם תִּזְרֹק וְאֶת חֶלְבָּם תַּקְטִיר״.

כ **וּפָטֶר חֲמוֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה.** וְכָל בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּפְדֶּה, בְּפִדְיוֹן עֶרְכּוֹ הַקָּצוּב (במדבר יח:טז).

כא **שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת.** גַּם כֵּן תִּהְיֶה הַצְלָחָתְךָ כְּשֶׁתַּעֲבֹד שֵׁשֶׁת יָמִים כַּאֲשֶׁר תִּשְׁבֹּת בַּשְּׁבִיעִי:

בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר תִּשְׁבֹּת. וְכֵן כְּשֶׁתִּשְׁבֹּת אַחַת לְשֶׁבַע שָׁנִים בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר, וְזֶה בְּשִׁבְּתוֹת הַשָּׁנִים הַנִּקְרָאִים גַּם כֵּן שַׁבָּת לַה׳, תַּצְלִיחַ בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר, כְּאָמְרוֹ (שמות כג:י) ״וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת אַרְצֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ״.

כג **אֶת פְּנֵי הָאָדוֹן.** הַמְסַדֵּר עֲנְיָנֶיךָ בַּדְּבָרִים הַטְּבָעִיִּים, כְּעִנְיַן ״וְלַאֲדוֹן לְכָל בֵּיתוֹ״ (בראשית מה:ח).

אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. מְסַדֵּר עִנְיְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּעִנְיָנִים הָרוּחָנִיִּים אֲשֶׁר לְמַעְלָה מִן הַטֶּבַע, אֲשֶׁר לֹא יֵאוֹתוּ זוּלָתִי לַנִּבְדָּלִים הַנִּקְרָאִים אֱלֹהִים, כְּעִנְיַן ״זֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם״ (שמות כב:יט), וּכְעִנְיַן ״אֱלָהִין דִּי מְדַרְהוֹן עִם בְּשְׂרָא לָא אִיתוֹהִי״ (דניאל ב:יא). וְלָזֶה אָמַר עַל הַשֵּׁדִים ״לֹא אֱלוֹהַּ״ (דברים לב:יז), מִפְּנֵי שֶׁהֵם בַּעֲלֵי חֹמֶר וּמֵתִים כִּבְנֵי אָדָם, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה טז.). וְיִקָּרְאוּ הַשּׁוֹפְטִים הַמְּמֻחִים גַּם כֵּן אֱלֹהִים, כִּי הֵם יִשְׁפְּטוּ לִפְעָמִים מִבִּלְעֲדֵי

הַחוּשִׁים, כְּעִנְיַן שְׁלֹמֹה שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו "כִּי חָכְמַת אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט" (מלכים א ג:כח), וּכְאָמְרוֹ "וְלֹא לְמַרְאֵה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט, וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנָיו יוֹכִיחַ" (ישעיהו יא:ג). וְלָזֶה נִקְרָא הָאֵל יִתְבָּרַךְ "אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים" (דברים י:יז), מְסַדֵּר עִנְיְנֵי הַמְסַדְּרִים הַבִּלְתִּי טְבָעִיִּים, וְהֵם הַנִּבְדָּלִים מֵחֹמֶר, וַ"אֲדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים" (דברים י:יז), מְסַדֵּר עִנְיְנֵי הַמְסַדְּרִים הַטְּבָעִיִּים, וְהֵם הַגְּרָמִים הַשָּׁמַיְמִיִּים. אָמַר אִם כֵּן "יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ", לְהוֹדוֹת עַל הַטּוֹב הַנִּמְשָׁךְ מִמֶּנּוּ אֵלֶיךָ בַּדְּבָרִים הַטְּבָעִיִּים, בַּאֲשֶׁר הוּא אֲדוֹן יִשְׂרָאֵל, וְהַנִּמְשָׁךְ מִמֶּנּוּ לְחַיֵּי עוֹלָם, בַּאֲשֶׁר הוּא אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.

כו **רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא.** וּבָזֶה תַּשִּׂיג הַהַצָלָחָה בְּפֵירוֹת, כְּאָמְרוֹ (יחזקאל מד:ל) "וְרֵאשִׁית כָּל בִּכּוּרֵי כֹל תְּרוּמַת לְכֹהֵן, לְהָנִיחַ בְּרָכָה אֶל בֵּיתֶךָ". **לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי.** כְּמַעֲשֵׂה בְּנֵי נֵכָר הַחוֹשְׁבִים לְהַשִּׂיג בָּזֶה הַהַצָלָחָה בְּפֵרוֹת אוֹ בְּמִקְנֶה.

כז **כְּתָב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה.** אַף עַל פִּי שֶׁקֹּדֶם הָעֵגֶל אָמַרְתִּי לָתֵת "לְךָ אֶת לֻחוֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי" (שמות כד:יב), עַכְשָׁיו שֶׁחָטְאוּ אַתָּה פְּסָל לְךָ הַלּוּחוֹת וְכָתַבְתִּי, וְלֹא אֶתֵּן לְךָ גַּם כֵּן הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי, אֲבָל כְּתֹב לְךָ אַתָּה.

כח **וַיְהִי שָׁם עִם ה'.** בַּפַּעַם הָאַחֲרוֹנָה.

לב **וַיְצַוֵּם אֵת כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אִתּוֹ.** מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וּמְשָׁרְתָיו וּתְרוּמַת בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת:

לג **וַיִּכַל מֹשֶׁה מִדַּבֵּר אִתָּם.** אֲבָל בְּעוֹד שֶׁהָיָה מְדַבֵּר אִתָּם הָיָה בְּלִי מַסְוֶה, כְּעִנְיַן "וְהָיוּ עֵינֶיךָ רֹאוֹת אֶת מוֹרֶיךָ" (ישעיהו ל:כ). וּכְאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עירובין יג:) "וְאִי חֲזִיתֵיהּ מִקַּמֵּיהּ, חֲוִינָא מְחַדַּד טָפֵי".

פרק לה

א **וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה.** אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה. מַה שֶּׁאָמַרְתִּי לְמַעְלָה, כְּשֶׁצִּוִּיתִי אֶתְכֶם אֵת כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אִתִּי בְּהַר סִינַי, הֵם הַדְּבָרִים שֶׁצִּוָּה לַעֲשׂוֹת בִּימֵי הַחֹל.

ב **וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ.** וְלֹא תַּעֲשׂוּ בוֹ אֲפִילּוּ מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

כָּל הָעֹשֶׂה בוֹ מְלָאכָה יוּמָת. אַף עַל פִּי שֶׁהִיא מְלֶאכֶת מִצְוָה:

ג **לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ.** אַף עַל פִּי שֶׁהַהַבְעָרָה בְּעַצְמָהּ הִיא קַלְקוּל עַל הָרֹב, מִכָּל מָקוֹם בִּהְיוֹתָהּ כְּלִי לְכָל הַמְּלָאכוֹת אוֹ לְרֻבָּן הִיא אֲסוּרָה בְּשַׁבָּת.

ה **קְחוּ מֵאִתְּכֶם.** אַתֶּם בַּחֲרוּ אֲנָשִׁים שֶׁיְּקַבְּלוּ מֵאִתְּכֶם **תְּרוּמָה לַה'**:

כֹּל נְדִיב לִבּוֹ. לֹא יֵלְכוּ גַּבָּאִים לְגָבּוֹתָהּ בִּזְרוֹעַ.

יְבִיאָהּ אֵת תְּרוּמַת ה'. יָבִיא הַנְּדָבָה עִם אוֹתָהּ תְּרוּמַת ה' שֶׁאֵינָהּ נְדָבָה, וְהִיא תְּרוּמַת בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת.

י **אֶת הַמִּשְׁכָּן אֶת אָהֳלוֹ.** אוֹתָם שֶׁכִּבֵּר פֵּרַשׁ לְיִשְׂרָאֵל בְּאָמְרוֹ "וַיְצַוֵּם אֵת כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אִתּוֹ בְּהַר סִינָי" (שמות לד:לב).

כב **וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים.** עִם הַנָּשִׁים הַמִּתְנַדְּבוֹת בָּאוּ הָאֲנָשִׁים שֶׁלָּהֶן לְהַסְכִּים בִּנְדָבָה, כְּדֵי שֶׁיְּקַבְּלוּ הַגַּבָּאִין מֵהֶן, שֶׁאֵין מְקַבְּלִים מִן הַנָּשִׁים אֶלָּא דָּבָר מוּעָט (ב"ק קיט:).

וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפַת זָהָב. וְעִם הַנָּשִׁים אֲשֶׁר הִתְנַדְּבוּ תַּכְשִׁיטֵי זָהָב, בָּא גַּם כֵּן כָּל אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפַת זָהָב, כְּעִנְיַן אָמְרָם "שׁוּרָה שֶׁכָּלָה כֶּסֶף כֶּסֶף, שֶׁכָּלָה זָהָב זָהָב", לֹא הָיוּ מְעֹרָבִים.

כו **טָווּ אֶת הָעִזִּים.** מֵעַל הָעִזִּים, כְּדִבְרֵיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת צט.) לְמַעַן יִהְיֶה בַּטָּוִי זֹהַר נוֹסָף, כִּי בְּהַרְבֵּה מֵהַפְּשׁוּטִים יִמְעַט קְצָת מִטּוּב אֵיכוּתָם כַּאֲשֶׁר יֵעָקְרוּ מִמְּקוֹם גִּדּוּלָם, כְּמוֹ שֶׁיִּקָּרֶה בִּדְבַשׁ דְּבוֹרִים וּבְקַאסִיָא"ה וּבְחֶלְבָּ וּבְזוּלָתָם:

פרק לו

ד **אִישׁ אִישׁ מִמְּלַאכְתּוֹ.** סִפֵּר אֱמוּנַת כָּל אֶחָד מֵהָאֻמָּנִים וּנְדִיבוּת יִשְׂרָאֵל בְּכָל הַצָּרִיךְ לְכָל אַחַת מֵהַמְּלָאכוֹת.

ה **לַמְּלָאכָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ.** הִנֵּה נָדְבַת הָעָם הִיא יוֹתֵר מִמָּה שֶׁצָּרִיךְ לְאוֹתָהּ הַמְּלָאכָה שֶׁצִּוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ בִּלְבַד בִּלְי תּוֹסֶפֶת וְגֵרָעוֹן, שֶׁנִּתַּן מִדָּה וְקֶצֶב לַמִּשְׁכָּן וּלְכָל כֵּלָיו, עֲלֵיהֶם אֵין לְהוֹסִיף וּמֵהֶם אֵין לִגְרֹעַ, לֹא כָּעִנְיָן בְּבִנְיַן שְׁלֹמֹה וְהוֹרְדוֹס.

ו אַל יַעֲשׂוּ עוֹד מְלָאכָה לִתְרוּמַת הַקֹּדֶשׁ. לֹא הִכְרִיז שֶׁלֹּא יָבִיאוּ נְדָבָה כִּרְצוֹנָם, אֲבָל הִכְרִיז שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ עוֹד מְלָאכָה, כְּמוֹ מְלֶאכֶת הַטָּוִיָּה שֶׁאָמַר "וַיָּבִיאוּ מַטָּוֶה" (שמות לה:כה), וּמְלֶאכֶת תִּקּוּן הָעֵצִים שֶׁאָמַר "עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל מְלֶאכֶת הָעֲבֹדָה הֵבִיאוּ" (שמות לה:כד), וְתִקּוּן הָעוֹרוֹת וְזוּלָתָם.

ז וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַיָּם. וּמְלֶאכֶת הַמִּתְנַדְּבִים בְּכָל דָּבָר שֶׁהִתְנַדְּבוּ הָיְתָה דַי לְעוֹשֵׂי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן.

לְכָל הַמְּלָאכָה. לְכָל מְלָאכָה וּמְלָאכָה שֶׁבּוֹ.

לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ וְהוֹתֵר. לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ הַמְּלָאכָה וּלְהוֹתִיר, בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא הָיוּ צְרִיכִים לְצַמְצֵם אֹפֶן עֲשִׂיָּתָם מִדְּאָגָה פֶּן יֶחְסַר הַחֹמֶר.

ח וַיַּעֲשׂוּ כָּל חֲכַם לֵב בְּעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה. הַיּוֹתֵר חֲכָמִים שֶׁבָּהֶם עָשׂוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן שֶׁהָיָה מַעֲשֶׂה חוֹשֶׁב עַל צוּרוֹת שׁוֹנוֹת מִשְּׁנֵי עֲבָרֶיהָם, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא עב.), וְלֹא הָיוּ הַיְרִיעוֹת עֲבוֹת כְּמוֹ הַפָּרֹכֶת. וְכָפַל בְּפָרָשָׁה זוֹ כָּל הָאָמוּר לְמַעְלָה בְּצַוּוּי בְּפָרָשַׁת תְּרוּמָה, לְהוֹדִיעַ שֶׁעָשׂוּ הַכֹּל בְּכִוּוּן לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹן מִי שֶׁצִּוָּה וּלְתַכְלִיתוֹ. וְהָאָרוֹן שֶׁהָיָה הַמְיוּחָד שֶׁבַּכֵּלִים נַעֲשָׂה עַל יְדֵי בְּצַלְאֵל שֶׁהָיָה הַגָּדוֹל שֶׁבְּכֻלָּם, כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות נה.) יוֹדֵעַ הָיָה בְּצַלְאֵל לְצָרֵף אוֹתִיּוֹת שֶׁבָּהֶם נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ.

פרק לז

כט וַיַּעַשׂ אֶת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה קֹדֶשׁ. בְּכַוָּנַת הֱיוֹתוֹ בִּלְתִּי נִפְסָד, כַּאֲמָרוֹ (שמות ל:לא) "קֹדֶשׁ יִהְיֶה זֶה לִי לְדֹרֹתֵיכֶם".

וְאֶת קְטֹרֶת הַסַּמִּים טָהוֹר. בִּבְשָׂמִים מְנֻקִּים מִפְּסֹלֶת, כְּאָמְרוֹ "מְמֻלָּח טָהוֹר" (שמות ל:לה).

פרק לח

ח בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת. שֶׁלֹּא הָיָה בִּכְלָל נְחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה, כְּמוֹ שֶׁמְּבֹאָר בְּפָרָשַׁת פְּקוּדֵי (שמות לח:ל), בְּאָמְרוֹ "וַיַּעַשׂ בָּהּ וגו'", וְלֹא הִזְכִּיר כִּיּוֹר וְכַנּוֹ בִּכְלַל הַנַּעֲשִׂים מִמֶּנָּה.

אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד. לִשְׁמוֹעַ דִּבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים, כְּאָמְרוֹ (שמות לג:ז) "וְהָיָה כָּל מְבַקֵּשׁ ה' יֵצֵא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד". וְאוֹתָן הַנָּשִׁים מָאֲסוּ עִנְיְנֵי תַּכְשִׁיטֵיהֶן, וְהִקְדִּישׁוּ מַרְאוֹתֵיהֶן לְהוֹרוֹת שֶׁאֵינָן צְרִיכוֹת עוֹד לָהֶן:

כא אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן. כָּל אֶחָד מֵחֶלְקֵי הַמִּשְׁכָּן הַכְּתוּבִים לְמַעְלָה הֵם אוֹתָם הַפְּקוּדִים שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם "וּבְשִׁמּוֹת תִּפְקְדוּ אֶת כְּלֵי מִשְׁמֶרֶת מַשָּׂאָם בְּיַד אִיתָמָר" (במדבר ד:לב-לג). וְזֶה כִּי כָּל אֶחָד מֵהֶם הָיָה רָאוּי לִהְיוֹת נֶחְשָׁב וּלְהִקָּרֵא בְּשֵׁם, בַּאֲשֶׁר הוּא זֶה הַפָּרָטִי, לֹא בִּלְבַד בַּאֲשֶׁר הוּא מִזֶּה הַמִּין. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁצָּדַק זֶה עַל כָּל אֶחָד מִכְּלֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר בְּמַשָּׂא בְּנֵי קְהָת. וּלְזֶה לֹא נִפְסְדוּ, כַּאֲמָרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "שָׁמְא תֹּאמַר אָבַד סִבְרָם וּבָטֵל סִכְוִין, תַּלְמוּד לוֹמַר עֲצֵי שִׁטִּים עֹמְדִים – שֶׁעוֹמְדִים לָעַד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים". וְגַם כֵּן לֹא נָפַל דָּבָר מֵהֶם בְּיַד הָאוֹיְבִים, עַל הֵפֶךְ מַה שֶּׁקָּרָה לְמִקְדַּשׁ שְׁלֹמֹה וְכֵלָיו כַּמְבֹאָר בְּחֻרְבַּן בַּיִת רִאשׁוֹן עַל יְדֵי נְבוּזַרְאֲדָן, שֶׁלֹּא נִזְכַּר שָׁם דָּבָר מֵעִנְיְנֵי מִשְׁכַּן מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם:

מִשְׁכַּן הָעֵדוּת. סִפֵּר מַעֲלוֹת זֶה הַמִּשְׁכָּן שֶׁבִּשְׁבִילָם הָיָה רָאוּי לִהְיוֹת נִצְחִי וְשֶׁלֹּא לִיפּוֹל בְּיַד אוֹיְבִים. רִאשׁוֹנָה, שֶׁהָיָה מִשְׁכַּן הָעֵדוּת, שֶׁהָיוּ בּוֹ לוּחוֹת הָעֵדוּת. שְׁנִיָּה, **אֲשֶׁר פֻּקַּד עַל פִּי מֹשֶׁה.** שְׁלִישִׁית, שֶׁהָיְתָה **עֲבוֹדַת הַלְוִיִּם בְּיַד אִיתָמָר**, כִּי אָמְנָם מִשְׁמֶרֶת כָּל חֶלְקֵי הַמִּשְׁכָּן בְּיַד אִיתָמָר הָיְתָה. רְבִיעִית, **וּבְצַלְאֵל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה עָשָׂה**, שֶׁהָיוּ רָאשֵׁי אֻמְנֵי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו, מְיֻחָסִים וְצַדִּיקִים שֶׁבַּדּוֹר, וּבְכֵן שָׂרְתָה שְׁכִינָה בְּמַעֲשֵׂי יְדֵיהֶם וְלֹא נָפַל בְּיַד אוֹיְבִים. אֲבָל מִקְדַּשׁ שְׁלֹמֹה שֶׁהָיוּ עוֹבְדֵי הַמְּלָאכָה בּוֹ מִצּוֹר, אַף עַל פִּי שֶׁשָּׂרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה נִפְסְדוּ חֻלָּקָיו, וְהוּצָרְךְ לְחַזֵּק אֶת בֶּדֶק הַבַּיִת וְנָפַל בְּסוֹף הַכֹּל בְּיַד אוֹיְבִים. אֲבָל בַּיִת שֵׁנִי שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ גַּם אֶחָד מִכָּל אֵלֶּה הַתְּנָאִים לֹא שָׂרְתָה בּוֹ שְׁכִינָה וְנָפַל בְּיַד אוֹיְבִים, כִּי אָמְנָם בַּיִת שֵׁנִי לֹא הָיָה מִשְׁכַּן הָעֵדוּת, שֶׁלֹּא הָיוּ בּוֹ לוּחוֹת הָעֵדוּת, וְלֹא פֻּקַּד כִּי אִם עַל פִּי כוֹרֶשׁ וְלֹא הָיוּ שָׁם בְּנֵי לֵוִי, כְּמוֹ שֶׁהֵעִיד עֶזְרָא בְּאָמְרוֹ "וָאֶבְינָה בָעָם וּבַכֹּהֲנִים, וּמִבְּנֵי לֵוִי לֹא מָצָאתִי שָׁם" (עזרא ח:טו) וּמִן הַמִּתְעַסְּקִים בְּבִנְיָנוֹ הָיוּ צִידוֹנִים וְצוֹרִים, כַּמְבֹאָר בְּסֵפֶר עֶזְרָא:

כד כָּל הַזָּהָב. הֵעִיד עַל קְצָבַת הַזָּהָב וְהַכֶּסֶף וְהַנְּחֹשֶׁת שֶׁנִּכְנְסָה בְּמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁהָיָה דָּבָר מוּעָט מְאֹד בְּעֵרֶךְ אֶל הָעֹשֶׁר שֶׁהָיָה בְּבֵית רִאשׁוֹן כַּמְבֹאָר בְּסֵפֶר מְלָכִים (מלכים א ו:כ-לה, ז:מה-נ), וְיוֹתֵר מִמָּזוּ הָעֹשֶׁר שֶׁהָיָה בְּבִנְיַן הוֹרְדוֹס (סוטה נא:). וְעִם כָּל זֶה יוֹתֵר הִתְמִיד מַרְאֵה כְּבוֹד ה' בְּמִשְׁכַּן שֶׁל מֹשֶׁה מִמָּה שֶׁהִתְמִיד בְּמִקְדַּשׁ רִאשׁוֹן, וְלֹא נִרְאָה כְּלָל בְּמִקְדַּשׁ שֵׁנִי. וּבְזֶה הוֹרָה שֶׁלֹּא קְצָבַת הָעֹשֶׁר וְגֹדֶל הַבִּנְיָן יִהְיוּ סִבָּה לְהַשְׁרוֹת הַשְּׁכִינָה בְּיִשְׂרָאֵל, אֲבָל רוֹצֶה ה' אֶת יְרֵאָיו וּמַעֲשֵׂיהֶם לְשַׁכְּנוֹ בְּתוֹכָם.

פרק לט

א **בִּגְדֵי שָׂרָד.** בְּגָדִים שֶׁלֹּא הָיְתָה לָהֶם שׁוּם תְּמוּנָה מֻגְבֶּלֶת וִידוּעָה זוֹלָתִי הַמְצֻיָּר בַּשָּׂרָד, כְּמַסְפִּיק לְכַסּוֹת הַכֵּלִים.

ג **וַיְרַקְּעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב.** הַמִּתְנַדְּבִים שֶׁהִתְנַדְּבוּ הַזָּהָב לִבְגְדֵי כְהֻנָּה רִקְּעוּ פַּחִים לִהְיוֹתָם מוּכָנִים שֶׁיַּעֲשׂוּ הָאוּמָנִין מֵהֶם פְּתִילִים.

וְקִצֵּץ פְּתִילִים. הָאֻמָּן קִצֵּץ פְּתִילִים מֵאוֹתָם הַפַּחִים הַמֻּרְקָעִים שֶׁהִתְנַדְּבוּ.

ה **כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה.** בְּכָל עֲשִׂיָּה שֶׁעָשׂוּ הָאֻמָּנִין הָיְתָה כַּוָּנָתָם לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁצִּוָּה זֶה לְמֹשֶׁה.

לב **וַתֵּכֶל כָּל עֲבֹדַת מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד.** הַפְּעֻלָּה כֻּלָּהּ עַל שְׁלֵימוּתָהּ נַעֲשְׂתָה עַל יְדֵי כָּל יִשְׂרָאֵל, כִּי קְצָתָם הִתְנַדְּבוּ מָמוֹן וּקְצָתָם עָשׂוּ הַמְּלָאכָה בִּנְדָבַת לִבָּם לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם.

כֵּן עָשׂוּ. לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר:

לג **וַיָּבִיאוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן.** אֶת הַיְרִיעוֹת מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב:

אֶת הָאֹהֶל. יְרִיעוֹת עִזִּים.

וְאֶת כָּל כֵּלָיו. שֶׁל מִשְׁכָּן, כִּי הַקְּרָסִים וְהַקְּשָׁשִׁים וְהַבְּרִיחִים וְהָעַמּוּדִים וְהָאֲדָנִים כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן הָיוּ.

מב **כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל הָעֲבֹדָה.** כְּסֵדֶר שֶׁצִּוָּה ה׳ אֶת מֹשֶׁה אַחַר כָּךְ בַּהֲקָמַת הַמִּשְׁכָּן.

מג **כֵּן עָשׂוּ.** בְּאוֹתוֹ הַסֵּדֶר עַצְמוֹ עָשׂוּ הָאֻמָּנִים בַּעֲשִׂיָּתָם, וּמְבִיאֵי הַמִּשְׁכָּן בַּהֲבָאָתָם.

פרק מ

יח **וַיָּקֶם מֹשֶׁה אֶת הַמִּשְׁכָּן.** עֶשֶׂר הַיְרִיעוֹת מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב שֶׁנִּקְרְאוּ מִשְׁכָּן הוּקְמוּ קֹדֶם הֲקָמַת הַקְּרָשִׁים, אִם בִּידֵי אָדָם מַחֲזִיקִין בּוֹ, וְאִם עַל דֶּרֶךְ נֵס כְּדִבְרֵיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, וְעַל זֶה הַפֶּדֶר נַעֲשָׂה וְהוּבָא אֶל מֹשֶׁה. כִּי אָמְנָם אוֹתָן עֶשֶׂר יְרִיעוֹת הֵן הָיוּ עִקַּר בִּנְיַן הַמִּשְׁכָּן, וּשְׁאָר הַנִּכְנָס בְּאוֹתוֹ הַבִּנְיָן וְהֵם הָאֲדָנִים וְהַקְּרָשִׁים וְהַבְּרִיחִים וְהָעַמּוּדִים וְהָאֹהֶל, הָיוּ לְהַעֲמִיד הַמִּשְׁכָּן וּלְכַסּוֹתוֹ.

לג **וַיָּכַל מֹשֶׁה וַיְכַס הֶעָנָן.** תֵּכֶף אַחַר שֶׁכִּלָּה מֹשֶׁה אֶת הַמְּלָאכָה הַצְּרִיכָה לְהַשְׁרוֹת הַשְּׁכִינָה, וְהִיא מְלֶאכֶת הַהֲקָמָה וְהָעֲבוֹדָה בּוֹ, כִּסָּה הֶעָנָן וְשָׁרְתָה שְׁכִינָה.

מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן. נִגְלָה בְּכָל חֵלֶק מֵהַמִּשְׁכָּן וְלֹא חוּצָה לוֹ כְּלָל.

לה **אֶל אֹהֶל מוֹעֵד.** תּוֹךְ הַיְרִיעוֹת, מִחוּץ לַפָּרֹכֶת.

לו **וּבְהֵעָלוֹת הֶעָנָן.** וְכָל כָּךְ הָיְתָה שְׁרִיַּת הַשְּׁכִינָה קָבַע בַּמִּשְׁכָּן, שֶׁלֹּא הָיָה מִסְתַּלֵּק כָּלָל מִשָּׁם עַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל צְרִיכִים לִנְסוֹעַ. וְזֶה לֹא הָיָה בְּשִׁילֹה וְלֹא בְּבֵית רִאשׁוֹן וְלֹא בְּבֵית שֵׁנִי. אֲבָל יוֹתֵר מִזֶּה יִהְיֶה בְּבֵית שְׁלִישִׁי יְבָנֶה וְיִכּוֹנֵן בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ, כְּאָמְרוֹ ״וַאֲנִי אֶהְיֶה לָהּ נְאֻם ה׳ חוֹמַת אֵשׁ סָבִיב וּלְכָבוֹד אֶהְיֶה בְתוֹכָהּ״ (זכריה ב:ט). חסלת פרשת פקודי.